

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEREFLİKOÇHİSAR-KULU YÖRESİ NOGAY AĞZI
(GİRİŞ-İNCELEME-METİN-SEÇME SÖZLÜK-EKLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÇELİK

HAZIRLAYAN

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ

MALATYA - 2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ŞEREFLİKOÇHİSAR - KULU YÖRESİ
NOGAY AĞZI
(GİRİŞ-İNCELEME-METİN-SEÇME SÖZLÜK-EKLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÇELİK

HAZIRLAYAN
Süleyman Hilmi KIZILDAĞ

Jürimiz 06.07.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Türk Dili Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Yrd.Doç.Dr. Muhittin ÇELİK(Danışman)
2. Prof.Dr. Ahat ÜSTÜNER
3. Prof.Dr. Erhan AYDIN

imzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Türkler tarih boyunca dünyanın farklı bölgelerinde yaşamış ve Türk dili de farklı coğrafyalarda konuşulmuştur. Türk dilinin çok geniş alanlara yayılması çeşitli lehçe, şive ve ağızlarının oluşmasına yol açmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden biri olan Nogay Türkçesi, bir Türk topluluğu olan Nogay Türkleri tarafından konuşulmaktadır.

Nogay Türkleri günümüzde dünyanın birçok yerinde yaşamını sürdüren ancak nicelik olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir Türk topluluğudur. Ata yurtlarının Kafkasya bölgesi olduğu bilinen Nogay Türklerinin bir kısmı, Türkiye'ye 1860'lı yıllarda Rus idaresinin çeşitli baskıları neticesinde göç etmişlerdir. Zorunlu olarak göçlere tabi tutulan milletlerin milli birliklerini ve kültürel varlıklarını devam ettirebilmeleri her zaman zor olmuştur. Milli ve kültürel değerlerin ayakta tutulabilmesinde en önemli unsur konuşulan milli dilin kaybedilmemesidir. Nitekim yaptığımız saha çalışmasında Nogaylardan her bir neslin kendisinden önceki nesle göre daha az Nogay Türkçesini bildiği ve konuştuğu tespit edilmiştir. Bu çalışma Türkiye'deki Nogayların dilinin unutulmaması, zengin dil ürünlerinin tanıtılması ve gramer açısından incelenmesi amacıyla yapılan önemli bir adımdır.

Çalışmamızda Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi Akin, Şeker ve Doğankaya köyleri ile Konya'nın Kulu ilçesi Kırkkuyu ve Seyitahmetli köylerinde yaşayan Nogayların kullandıkları Nogay ağzını inceledik. Tezimiz, "giriş, inceleme, metin, seçme sözlük ve ekler" bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Nogay Türklerinin kökeni, genel tarihi, Türkiye'deki Nogayların tarihi, lehçe tasniflerinde Nogay Türkçesinin yeri hakkında kaynak kitaplardan ve şahıslardan derlediğimiz bilgileri aktardık.

İnceleme bölümünde, derleme yaptığımız Nogay ağzının fonetik ve morfolojik özelliklerini inceledik. Fonetik özellikleri tespit ederken hata yapmamak için derlediğimiz ses kayıtlarını defaatle dinledik. Morfolojik özelliklerin incelenmesinde hem Türkiye Türkçesi hem de Türk lehçeleri gramer kitaplarını örnek aldık. Tespit edilen fonetik ve morfolojik özelliklerin hepsini derlediğimiz metinlerden örneklendirdik. Örneklerin yanında sırasıyla metin sayısını ve satır sayısını belirterek referanslarını gösterdik. Çok az da olsa metinlerde örneği bulunmayan özelliklere kendimiz -Nogay

Türkçesi konuşuru olduğumuzdan- örnekler verdik. Özelliklerin Türkiye Türkçesiyle kolay karşılaştırılabilmesi için örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımlarını yaptık.

Metinler bölümünde, Nogay köylerinden yaptığımız derlemelerin ses değerlerinin yazıya aktarılması için azami gayret gösterdik. Metinlerimizde sadece günlük konuşmalar değil, zengin Nogay sözlü edebiyatının örnekleri de bulunmaktadır. Seçme sözlük bölümünde, metinlerden seçilen kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını verdik. Ayrıca metinlerde bulunmayıp konuşmalarda var olduğunu bildiğimiz Nogayca kelimeleri de buraya ekledik. Çalışmamızı, ekler bölümünde bulunan Nogayların yaşadıkları yerleri gösteren haritalar ve Nogaylara ait çeşitli fotoğraflarla sonlandırdık.

Türk diline hizmet etmeyi amaç edinmiş biri olarak, her türlü eksikliklerine rağmen çalışmamızın, Türk dili araştırmalarına küçük de olsa katkıda bulunmasını ve mazlum bir millet olan Nogay Türklerinin dilinin unutulmamasına yardımcı olmasını ümit ediyoruz.

Derleme çalışmaları sırasında bilgilerini benimle paylaşan Nogay büyüklerine ve amcam Hamza Kızıldağ'a, çalışmalarımnda bana her zaman destek veren Sayın Ramazan Tay, Ahmet Batar ve Ahmet Karaman'a, varlıklarıyla bana güç veren kıymetli ailem ve eşim Sümeyye Kızıldağ'a en içten duygularıyla teşekkür ediyorum. Ayrıca üzerimde emekleri olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Erhan Aydın, Doç. Dr. Özlem Demirel Dönmez ve tezin oluşturulmasında danışmanlığımı yapan, bana yol gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Muhittin Çelik'e saygıyla şükranlarımı sunuyorum.

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ
Malatya, 2017

ÖZET

Bu çalışmada, 1860'lı yıllarda Kafkasya'dan Türkiye'ye göç eden ve şu anda Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi ile Konya'nın Kulu ilçesinde yaşayan Nogay Türklerinin konuştuğu ağız incelenmiştir. İncelememizin esasını, bu yörelerde yaşayan Nogaylardan yapılan 74 sayfalık 17 metinden oluşan derlemeler oluşturmaktadır. Bu derlemeler çerçevesinde buralarda konuşulan Nogay ağzının fonetik ve morfolojik özellikleri tespit edilmiştir. Fonetik tespitler yapılırken yer yer özelliklerin Eski Türkçedeki durumları ve Türkiye Türkçesindeki durumları dikkate alınmıştır. Bulunan morfolojik özellikler ise bazen çağdaş Türk lehçeleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Yapılan tespitlerin tamamı derlenen metinlerden örnekler verilerek desteklenmiştir. Derlenen metinlerde günlük konuşmanın yanında Nogay sözlü edebiyatının ürünleri de bulunmaktadır. Çalışmada ayrıca Nogayların kısa tarihi, Nogay Türkçesinin lehçe tasniflerindeki yeri, seçme sözlük, Nogayların yaşadıkları yerlerin haritası ve Nogaylara ait çeşitli fotoğraflar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nogay Türkçesi, Nogay Ağzı, Nogay Tarihi, Türk Lehçeleri.

ABSTRACT

In this study the dialect of Noghai Turks who immigrated in 1860s from Caucasus to Turkey and now living in Şereflikoçhisar (district of Ankara) and in Kulu (district of Konya) has been investigated. The base of our investigation is created by compilations that is consisted of 17 texts with 74 papers that made with Noghai living in those territories. With in the frame of those compilations, the phonetic and morphological features of Noghai dialect spoken in these areas. During phonetic determinations sometimes conditions of features in ancient and Turkey Turkish has been taken in to consideration. The found morphological features sometimes have been investigated by comparing with modern Turkish vernaculars. The whole determination has been supported by giving examples from compiled texts. In compiled texts, in addition to Daily language there are also products of Noghai verbal literature. Furthermore in the study there is a short history of Noghai, the place of Noghai Turkish in dialect classification, selective dictionary, the map of places Noghain lived and various photos belong to Noghai.

Key words: Noghai Turkish, Noghai dialect, Noghai history, Turkish vernacular

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Nogay Türklerinin Kökeni.....	2
1.2. Nogay Türklerinin Tarihi.....	2
1.3. Türkiye’de Yaşayan Nogay Türklerinin Tarihi.....	4
1.4. Lehçe Tasniflerinde Nogay Türkçesinin Yeri.....	5
2. İNCELEME	6
2.1. SES BİLGİSİ	7
2.1.1. Ünlüler.....	7
2.1.2. Ünsüzler.....	7
2.1.3. Nogay Türkçesinin Bazı Önemli Ses Özellikleri.....	8
2.1.4. Ses Değişmeleri.....	12
2.2. ŞEKİL BİLGİSİ	18
2.2.1. İsimler	18
2.2.1.1. İsimlerde Çokluk.....	18
2.2.1.2. İsimlerde İyelik.....	18
2.2.1.3. İsmi Halleri.....	19
2.2.1.3.1. İlgi Hâli.....	19
2.2.1.3.2. Yükleme Hâli.....	19
2.2.1.3.3. Yönelme Hâli.....	20
2.2.1.3.4. Bulunma Hâli.....	20
2.2.1.3.5. Ayrılma Hâli.....	21
2.2.1.3.6. Vasıta Hâli.....	21
2.2.1.3.7. Eşitlik Hâli.....	21
2.2.1.3.8. Yön Gösterme Hâli.....	22
2.2.1.4. Soru Eki.....	22

2.2.1.5. İsimlerde Bildirme (Ek Fiil)	23
2.2.1.5.1. Geniş Zaman	23
2.2.1.5.2. Görülen Geçmiş Zaman	23
2.2.1.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman	23
2.2.1.5.4. Şart	24
2.2.2. Sıfatlar	24
2.2.2.1. Niteleme Sıfatları	24
2.2.2.2. Belirtme Sıfatları	25
2.2.2.2.1. İşaret Sıfatları	25
2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları	26
2.2.2.2.3. Soru Sıfatları	27
2.2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları	27
2.2.3. Zamirler	27
2.2.3.1. Şahıs Zamirleri	27
2.2.3.2. Dönüşlülük Zamirleri	28
2.2.3.3. İşaret Zamirleri	29
2.2.3.4. Soru Zamirleri	30
2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri	30
2.2.4. Zarflar	30
2.2.4.1. Yer Zarfları	30
2.2.4.2. Zaman Zarfları	31
2.2.4.3. Hâl Zarfları	31
2.2.4.4. Miktar Zarfları	32
2.2.5. Fiiller	32
2.2.5.1. Şahıs Ekleri	32
2.2.5.1.1. Zamir Menşeli (Birinci Tip) Şahıs Ekleri	32
2.2.5.1.2. İyelik Menşeli (İkinci Tip) Şahıs Ekleri	33
2.2.5.2. Haber Kipleri	34
2.2.5.2.1. Geniş Zaman Kipi	34
2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman Kipleri	35
2.2.5.2.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi	35
2.2.5.2.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi	36

2.2.5.2.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi	37
2.2.5.2.2.4. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi.....	37
2.2.5.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	38
2.2.5.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipleri.....	39
2.2.5.2.4.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	39
2.2.5.2.4.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	39
2.2.5.2.5. Gelecek Zaman Kipi	40
2.2.5.3. Tasarlama Kipleri	41
2.2.5.3.1. Emir Kipi	41
2.2.5.3.2. Şart Kipi.....	42
2.2.5.3.3. İstek Kipi	43
2.2.5.3.4. Gereklilik Kipi.....	43
2.2.5.4. Fiillerin Birleşik Kipli Çekimleri	44
2.2.5.4.1. Hikâye.....	44
2.2.5.4.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi	44
2.2.5.4.1.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	45
2.2.5.4.1.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	45
2.2.5.4.1.4. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	46
2.2.5.4.1.5. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	46
2.2.5.4.1.6. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi.....	47
2.2.5.4.1.7. Şart Kipinin Hikâyesi	47
2.2.5.4.1.8. İstek Kipinin Hikâyesi	48
2.2.5.4.1.9. Gereklilik Kipinin Hikâyesi.....	48
2.2.5.4.2. Rivayet.....	49
2.2.5.4.2.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti	49
2.2.5.4.2.2. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	49
2.2.5.4.2.3. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti.....	50
2.2.5.4.2.4. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti.....	50
2.2.5.4.2.5. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	51
2.2.5.4.2.6. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti	51
2.2.5.4.2.7. Şart Kipinin Rivayeti	51
2.2.5.4.3. Şart.....	52

2.2.5.4.3.1. Geniş Zaman Kipinin Şartı	52
2.2.5.4.3.2. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Şartı.....	53
2.2.5.4.3.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı	53
2.2.5.4.3.4. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı	53
2.2.5.4.3.5. Gelecek Zaman Kipinin Şartı	54
2.2.5.5. Fiilimsiler.....	54
2.2.5.5.1. İsim-Fiil Ekleri	54
2.2.5.5.2. Sıfat-Fiil Ekleri	55
2.2.5.5.3. Zarf-Fiil Ekleri.....	56
2.2.6. Edatlar	58
2.2.6.1. Ünlem Edatları.....	58
2.2.6.2. Bağlama Edatları	59
2.2.6.3. Son Çekim Edatları.....	60
2.2.7. Yapım Ekleri	62
2.2.7.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	62
2.2.7.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri	64
2.2.7.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri	65
2.2.7.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	67
3. METİNLER	69
1. Metin.....	70
2. Metin.....	74
3. Metin.....	85
4. Metin.....	86
5. Metin.....	87
6. Metin.....	102
7. Metin.....	105
8. Metin.....	106
9. Metin.....	107
10. Metin.....	110
11. Metin.....	113
12. Metin.....	115
13. Metin.....	117

14. Metin.....	118
15. Metin.....	120
16. Metin.....	123
17. Metin.....	125
4. SEÇME SÖZLÜK.....	128
5. EKLER.....	138
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	151

KISALTMALAR

Alt.	:	Altay	Kum.	:	Kumuk
Ar.	:	Arapça	Nog.	:	Nogay
Az.	:	Azerbaycan	Öz.	:	Özbek
bk.	:	Bakınız	s.	:	Sayfa
Bşk.	:	Başkurt	ş.z.k.	:	Şimdiki zaman kipi
d.t.	:	Doğum tarihi	Şh.	:	Şahıs
d.y.	:	Doğum yeri	Tk.	:	Teklik
Dr.	:	Doktor	Tkm.	:	Türkmen
Far.	:	Farsça	TLG.	:	Türk Lehçeleri
Gag.	:	Gagavuz			Grameri
Hak.	:	Hakas	Ttr.	:	Tatar
Kaz.	:	Kazak	Tuv.	:	Tuva
Kkp.	:	Karakalpak	Uy.	:	Uygur
Krg.	:	Kırgız	vb.	:	Ve benzeri
Krm.	:	Kırım	Yrd.	:	Yardımcı
KTLG	:	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri			

1. GİRİŞ

1.GİRİŞ

1.1. Nogay Türklerinin Kökeni

Nogay Türkleri, günümüzde büyük çoğunluğu Kafkasya'da yaşayan ve bunun yanında tarih içinde başta Türkiye olmak üzere dünyanın birçok bölgesine göç ederek varlıklarını sürdüren Türk topluluklarından biridir.

Nogay adının kavim adı olarak nasıl kullanılmaya başlandığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Altın Ordu şehzadelerinden olan Nogay, kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Kıpçak grubuna dâhil olan Nogayların, bazı araştırmacılara göre Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk Boylarından geldikleri tahmin edilmektedir (1986'dan aktaran Akbaba, 2009: 21). Prof. Dr. Mustafa Kafalı' ya göre, Cuci ulusunun en önemli kabilelerinden birisi olan Mangıtlar açıklanamayan sebeplerden dolayı Nogay adını almışlardır. Araştırmacılara göre Nogay'ın ölümünden iki yüz yıl sonra Mangıt topluluğuna isim olması (15. yüzyılın sonları) anlamlı gözükmemektedir. Nogaylar arasında da Nogay hakkında bir hatıra, bir destan veya efsane yoktur. Fakat araştırmacıların çoğu Cengiz Han'ın büyük torunu Nogay'dan geldiğini belirtmektedir (Alpargu, 2007: 193)

Altın Ordu devletinin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklar arasında adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır. Kazaklar, Tatarlara Nogay demektedirler (1993'ten aktaran Akbaba, 2009: 22). Günümüzde Türkiye'de Nogaylar hakkında bilgisi olmayan bazı kesimler Nogaylara, Tatar demektedir. Hatta Türkiye'de bulunan bazı Nogaylar kendilerini Tatar olarak tanıtmaktadırlar.

1.2. Nogay Türklerinin Tarihi

Nogaylar, 13. yüzyıla kadar eski Kıpçak arazisine giren sahada göçebe hayatı yaşamakta idiler. En güçlü zamanlarında hâkim oldukları saha ise, Emba'dan başlayarak Tuna ırmağına kadar uzanmaktaydı. Sonraları Nogay kavim adı, Altın Ordu'nun bir kısmını kumanda eden Nogay Han'ın idaresi altında bulunan halka geçmiştir. Bu suretle İriş'ten başlayarak Kırım'a kadar yayılmış olan bu eski Türk halkı müşterek bir milli ad altında birleştirilmiştir. Hatta bu topluluğa vaktiyle Hazar Denizi ile eski Pontos çevresinde ve İdil (Volga) boylarında yaşayan diğer Türkler de dâhil edilmiştir. Tarihi

yerleşme alanları: Don-Kuban ırmakları arası, Kırım bölgesi, Astrahan bölgesi, Hazar'ın kuzey bölgesi, Aksu-Özü ırmakları arası ve Tuna ırmağı çevresidir (Nogay, 1997: 11).

Bazı kesim göçebe bazı kesim ise yerleşik bir hayat sürerdi. Göçebe olanlar hayvancılıkla uğraşır ve derme çatma evlerde otururlardı. Yerleşik hayat sürenler daha çok ziraatla uğraşır. Nogay Türkleri, askeri birer kuruluş olan boylar halinde teşkilatlanmışlardı.

16. yüzyılın ilk yarısı Nogay Türklerinin gelişme çağıdır. Bu yüzyılda Nogay hükümdarlarından Yusuf Bey, Kanuni Sultan Süleyman ile anlaşarak Osmanlı Devleti'yle birleşti. Komşu Türk hanlıklarıyla akrabalıklar kurup Ruslara karşı bir Türk birliği oluşturarak Ruslar ile mücadele etti. Kanuni kendisine Beylerbeyi unvanını verdi. Yusuf Bey zamanında İdil (Volga) ırmağının doğu tarafı "Nogay Sahrası", batı tarafı ise "Kırım Tarafı" diye adlandırılıyordu. Bu yüzyılda İdil (Volga) ırmağının batısında Nogay boyları yoktu (Nogay, 1997: 12).

16. Yüzyılın ikinci yarısında 1552'de Kazan Hanlığının, 1556'da yılında da Astrahan Hanlığının Rusya'ya bağlanmasından sonra Nogaylar dağılmaya başlamışlardır (Akbaba, 2009: 22). Birçok Nogay boyu İdil (Volga) ırmağının batısına Kafkasya ve Kırım'a göçtü. Kazakistan'da kalan Nogaylara "Ulu Nogay", Kırım tarafına geçenlere ise "Kiçi (küçük) Nogay" denildi. 16. yüzyılın ikinci yarısında birçok Rus-Nogay çatışması olmuştur. 1580'de Ruslar, Nogayların başkenti Saraycık'a çok zarar vermişlerdir (Nogay, 1997: 12).

Rusya içindeki diğer Türk boyları gibi Nogay Türkleri de, Rus devlet sınırlarının genişlemesi üzerine çeşitli idari ve siyasi baskılara uğramışlardır. Ruslar özellikle Osmanlı Devletine karşı kendilerinden faydalanmaya kalkışmış, olumsuz cevap alınca da şiddete başvurmuştur. Nogaylar bu baskılara karşı ayaklanmışlar ve isyanlar çıkarmışlardır. Ancak 1777 ile 1783 yılları arasında Nogaylar, Rusların yaptıkları katliamlara maruz kalmışlardır. "Nogay kasabı" unvanıyla bilinen Rus generali Suvorov kadın, çocuk, ihtiyar demeden yüz binlerce Nogay Türkünü öldürmüştür. Bu tarihten sonra Nogay göçleri artmıştır (Nogay, 1997: 13).

19. yüzyılda da Rus saldırılarından dolayı göç edenlerin sayısı çok fazladır. Bu göçü hızlandırmak için evlerin yakılması, insanların iskelelere yığılması gibi olayların belgeleri arşivlerde bulunmaktadır. Hatta o yıllarda, Kafkasya'da bulunan General Odomikof'a buradaki asayişin nasıl düzeltileceği sorulduğunda, alınan cevap "Nogay

ahalisinin bulunduğu yerlerden uzaklaştırılmasıyla” olmuş ve bu Rus gazetelerinde yayımlanmıştır (1996’dan aktaran Akbaba, 2009: 24).

1.3. Türkiye’de Yaşayan Nogay Türklerinin Tarihi

Kırım Savaşından sonra Basarabya’dan gelmiş Kırım Türkleri ile birlikte pek çok Nogay Türkü Kafkasya Bölgesinden Anadolu’ya göç etmiştir. 18 Kasım 1858’den itibaren Batı Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına gelen Nogayların sayısı bir yıl içinde 11.309’a ulaşmıştır. 1963’e kadar göç eden Nogayların sayısı 30.000’i bulmuştur. Bunların çoğu Canboyluk¹, Yedisana² ve Beşno kabilelerine mensupturlar (Alpargo, 2007: 133).

Gelen göçmenler için Osmanlı Devletinde, 1859 yılında çıkarılan talimatnameye göre bütün masraflar vilayetlere ait olmak üzere köyler kurulmuş ve göçmenlerin iskânları devlet eliyle yapılmıştır. Osmanlı Devleti iskân memuru Vehbi Paşa, Paşadağ (Şereflikoçhisar) ve Kulu civarında yaptığı incelemeler sonucu şu mevkilere iskânı sağlamıştır: Harhar, Kısalar, Yazıçayır, Çobanpınarı, Çöpler, Akin, Şeker, Küçükçöpler, Abdulgedik, Mandıra ve Köstengil köyleri olmak üzere yaklaşık 1000 hane 3763 kişi yerleştirilmiştir. Seyitahmetli ve Kırkkuyu köyleri Nogay Türkleri tarafından daha sonraki yıllarda kurulmuştur (Nogay, 1997: 17).

Yaptığımız derleme çalışmalarında Nogaylar tarihlerine dair genel olarak, yaklaşık 160 yıl önce Türkiye’ye Rusya’dan geldiklerini belirtmişlerdir. Atalarının göç etme sebepleri olarak Rusya tarafından yapılan siyasi, dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi baskıları ifade etmişlerdir.

Bugün Ankara’nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı olan Akin, Doğankaya ve Şeker köylerinde; Konya’nın Kulu ilçesine bağlı olan Ağılbaşı, Boğazören, Kırkkuyu ve Seyitahmetli köylerinde Nogay Türkleri varlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca Balıkesir, Adana, Gaziantep, Eskişehir, Afyonkarahisar ve Bursa’da Nogay Türklerinin var olduğu bilinmektedir.

¹ Günümüzde Nogaylar arasında “Comboyluk” olarak telaffuz edilir.

² Günümüzde Nogaylar arasında “Cestan” olarak telaffuz edilir.

1.4. Türk Lehçeleri Tasniflerinde Nogay Türkçesinin Yeri

Türk lehçeleri birçok Türkolog tarafından farklı ölçütlere göre zaman içerisinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarda Nogay Türkçesinin yeri aşağıda belirtilmiştir:

1882-1883'te Radloff, Türk şivelerinin ses özelliklerine göre ele almıştır. Buna göre Nogay Türkçesini, Güney şiveleri içinde yer alan Kafkasya şiveleri arasında değerlendirmiştir (1953'ten aktaran Akbaba, 2009: 34).

1922 yılında Samoyloviç Radloff'un tasnifini esas alarak yaptığı tasnifte "Tav Grubu" nun içinde "Bugünkülerden" adı altında Nogay Türkçesini değerlendirmiştir. Bu kısmı da; "1. Moğol devrinden önceki şiveler, 2. Moğol devrinden sonraki şiveler" olmak üzere ikiye ayırmış, Nogay Türkçesini Moğol Devrinden sonraki şiveler arasında Kazak Türkçesi ile birlikte göstermiştir (1953'ten aktaran Akbaba, 2009: 34).

1940'da Baskakov fonetik özelliklere göre sınıflandırma yapmış, 2000'de H. Jankowski bu sınıflandırmada Nogay ağızlarını yeniden değerlendirmiştir (2000'den aktaran Akbaba, 2009: 34).

1941'de Ligeti, Nogay Türkçesini "Kıpçak Dilleri" içinde göstermiştir. Ancak Ligeti'nin bu sınıflandırmayı hangi esaslara göre yaptığı bilinmemektedir (1953'ten aktaran Akbaba, 2009: 34).

Reşit Rahmeti Arat, kendisinden önce yapılan tasnifleri gözden geçirmiş, daha sonra Nemeth ve Samoyloviç'in tasniflerinden faydalanarak ses özelliklerini esas alan bir sınıflandırma yapmıştır (1953). Bu sınıflandırmada Nogay Türkçesini "Tav Grubu (ayak, tav, tavlı, kalgan): Şimal" adı altında değerlendirmiştir (1953'ten aktaran Akbaba, 2009: 34).

1991'de Talat Tekin ses özelliklerine dayanarak bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifte Nogay Türkçesini "Tavlı Grubu"nda değerlendirmiştir. Daha sonra bu grupta (Tavlı veya Kıpçak grubu) yer alan lehçeleri daha alt gruplara ayırmıştır. Nogay Türkçesini "qos-" alt grubunda ele almış, bu gruptaki Kazakça ve Karakalpakçadan Nogayca ile Karaimcenin Haliç diyalektini ayırarak "yıl" alt grubu içinde göstermiştir (1991'den aktaran Akbaba, 2009: 34).

2. ÎNCELEME

2.1. SES BİLGİSİ (FONETİK ÖZELLİKLER)

2.1.1. Ünlüler

Derleme yaptığımız Nogay ağzında on ünlü ses tespit edilmiştir. Bunlar: /A a/, /E e/, /I ı/, /İ i/, /O o/, /Ö ö/, /U u/, /Ü ü/, /Ä ä/, /İ̇ i̇/ ünlüleridir. Bu ünlülerden /Aa/, /E e/, /I ı/, /İ i/, /O o/, /Ö ö/, /U u/, /Ü ü/ ünlülerinin kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibidir. /Ä ä/, /İ̇ i̇/ ünlüleri ise Türkiye Türkçesinden farklı olan ünlülerdir.

/A a/:	Düz kalın ve geniş bir ünlüdür.	<i>bala</i> (çocuk)
/E e/:	Düz, ince ve geniş bir ünlüdür.	<i>ket-</i> (gitmek)
/I ı/:	Düz, kalın ve dar bir ünlüdür.	<i>şakır-</i> (çağırma)
/İ i/:	Düz, ince ve dar bir ünlüdür.	<i>ciber-</i> (göndermek)
/O o/:	Yuvarlak, kalın ve geniş bir ünlüdür.	<i>toy</i> (düğün)
/Ö ö/:	Yuvarlak, ince ve geniş bir ünlüdür.	<i>öz</i> (kendi)
/U u/:	Yuvarlak, kalın ve dar bir ünlüdür.	<i>kurtka</i> (yaşlı kadın)
/Ü ü/:	Yuvarlak, ince ve dar bir ünlüdür.	<i>üz-</i> (kesmek / koparmak)

/Ä ä/: “a” sesi ile “e” sesi arasında telaffuza sahip bir ünlüdür. Düz ve geniştir. Kalınlık incelik durumu konuşan kişinin kullanımına göre değişir. Bu ünlüyü bazı kişiler kalına yakın, bazıları ise inceye yakın bir sesle kullanır. *äwel* (evvel)

/İ̇ i̇/: “ı” sesi ile “i” sesi arasında telaffuza sahip bir ünlüdür. Düz ve dardır. Kalınlık incelik durumu konuşan kişinin kullanımına göre değişir. Bu ünlüyü bazı kişiler kalına yakın, bazıları ise inceye yakın bir sesle kullanır. *bır* (bir)

Ünlüler Tablosu:

	Kalın		İnce	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Geniş	a, (ä)	o	e, (ä)	ö
Dar	ı, (i̇)	u	i, (i̇)	ü

2.1.2. Ünsüzler

Derleme yaptığımız Nogay ağzında yirmi iki ünsüz bulunmaktadır: /B b/, /C c/, /Ç ç/, /D d/, /F f/, /G g/, /H h/, /K k/, /X x/, /L l/, /M m/, /N n/, /Ŋ ŋ/, /P p/, /R r/, /S s/, /Ş ş/,

/T t/, /V v/, /W w/, /Y y/, /Z z/. Bu ünsüzlerden /X x/, /D ɲ/, /W w/ ünsüzleri hariç diğerlerinin kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.

/X x/: Hırıltılı h sesidir. Boğazın gırtlığa yakın bölümünden boğazı hırıltatmak suretiyle çıkarılır. Kalın ve sert bir sestir. Standart “h” sesi hiçbir engele takılmadan çıkarken, bu ses boğazın üst kısmında titreşir. *xamır* (hamur)

/D ɲ/: Genizden çıkarılan n ve g karışımı bir arka damak ünsüzüdür. Genelde kelime ortasında ve sonunda bulunur. *soɲ* (sonra)

/W w/: Çift dudak v’sidir. “U” sesine yakın bir şekilde telaffuz edilir. “U” sesinde olduğu gibi dudaklar birbirine değmez. *aruw* (iyi)

2.1.3. Nogay Türkçesinin Bazı Önemli Ses Özellikleri

1. Eski Türkçede bulunan kelime başı “t” ünsüzünün, diğer Kuzey (Kıpçak) Grubu lehçelerinde olduğu gibi derlediğimiz Nogay ağızı metinlerinde de korunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında metinlerde bazı kelime başı “t” seslerinin korunmayıp “d” sesine dönüştüğü de görülmüştür.

Nogay tillerini heş coytkan yoklar. 2-49

(Nogay dillerini hiç unutmamışlar.)

Cashıgımda kızlarman oynaganım aklımga tüise. 2-69

(Gençliğimde kızlarla oynadığım aklıma düşüyor.)

Sırtında, karşısında taw bar eken. 2-94

(Sırtında, karşısında dağ varmış.)

Amma tiskarga köş baslagan soş caslar, kızlar özü tapkanlarıman üylenediler. 2-221

(Ama dışarıya göç başladıktan sonra genç erkekler, kızlar kendi bulduklarıyla evleniyorlar.)

Men dayanamayman, sen bolsañ neterdiñ sabır taşı? 6-43

(Ben dayanamıyorum, sen olsan ne yapardın sabır taşı?)

2. Eski Türkçede “bol-”(olmak) fiilinde bulunan ancak Türkiye Türkçesinde düşürülen “b” sesinin metinlerimizde korunduğu görülmüştür.

Sıyrdın boyunca şayır boladı eken.2-95

(Sığırın boyu kadar çayır oluyormuş.)

Onu da benim babam dayısı bolgan üşün ölmey özü cızdırğan. 2-125
(Onu da benim babam dayısı olduğu için ölmeden kendisi çizdirmiş.)

3. Eski Türkçede bulunan fakat Türkiye Türkçesinde k>g değişimine uğrayan kelime başı “k” ünsüzünün, diğer Kuzey (Kıpçak) Grubu lehçelerinde olduğu gibi Nogay ağızı metinlerimizde de korunduğu tespit edilmiştir.

Onu körüp kuwansıñ. 1-65

(Onu görüp sevinisin, övünsün.)

Kafkasya’dan köşbesiñiz amma siz bizden taa soña kelgensiñiz. 2-84

(Kafkasya’dan göçmüşsünüz ama siz bizden daha sonra gelmişsiniz.)

Kettim raxmetli babamdan soradım. 2-85

(Gittim rahmetli babamdan sordum.)

4. Türkiye Türkçesinde “v” ye dönüşen “bar, bar-, bir-” kelimelerindeki kelime başı “b” sesinin, Eski Türkçede olduğu gibi metinlerimizde de korunduğu tespit edilmiştir.

Koban bölgesiñiñ gerçekten verimli toprakları bar. 2-154

(Koban bölgesinin gerçekten verimli toprakları var.)

Kapıdıñ arkasına barıp tessikten oga karaydı. 6-40

(Kapının arkasına varıp delikten ona bakıyor.)

Anawdı berdim almadı. 3-19

(Şunu verdim almadı.)

5. Eski Türkçede ikinci ve daha sonraki hecelerin sonunda bulunan; fakat Türkiye Türkçesinde düşen g ve ğ seslerinin, Nogay ağızı metinlerinde “w” sesine dönüştüğü tespit edilmiştir. Burada ayrıca “w” sesinden önceki düz ünlünün yuvarlak ünlüye dönüştüğü görülmüştür.

Arıg>aruw, atlıg>atluw

Gızdıñ ayyelerine de aruwca birer pistonlık, köyleklik salınır. 2-276

(Kızın babanesi ve ananesine de iyice birer fistanlık, gömleklik konulur.)

6. Derlediğimiz Nogay ağzında kelime başındaki “h” ünsüzünün bazen düştüğü görülür.

Eş zorluk şıgarmay hemen keldi. 2-167

(Hiç zorluk çıkarmadan hemen geldi.)

Bulaytıp azırlangan hamurlar işsi kızgan mayda kızartılır. 17-14

(Böylece hazırlanmış hamurlar kızmış yağda kızartılır.)

7. Yabancı dillerden alıntı bazı kelimelerin iç seslerinde bulunan yan yana aynı ünsüzlerden birinin bazen düştüğü metinlerimizde tespit edilmiştir.

Ävel zaman işinde bir adamdıñ bir gızı barken. 6-10

(Evvvel zaman içinde bir adamın bir kızı varmış.)

Tükanleri baredi Kerey atayman Turuy ataydın. 5-310

(Dükkânları vardı Kerey amca ile Turuy amcanın.)

8. Türkçe kelimelerde ilk hecedeki ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik özelliğinin ondan sonraki hecelerde de devam etmesi kuralına “kalınlık-incelik uyumu” denir (Korkmaz, 1992: 30). Derlediğimiz Nogay ağzında bu uyum genellikle vardır.

Eger önce tapsa edim biziñ süleledi, akrabalarımıdı o cerde araştırdım. 2-28

(Eğer önceden bulsaydım bizim süleleyi, akrabalarımı orada araştırdım.)

Nogay Türkçesinde bazı ekler kalınlık-incelik uyumunu bozar. Örneğin:

• İkinci tip ş.z.k.’de bulunan “-yadır-”, üçüncü tip ş.z.k.’de bulunan “-tagan-”, dördüncü tip ş.z.k.’de bulunan “-turı-” eklerinin bulunduğu kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bulunmaz.

Biziñkiler o yak betten köşeyatırganda Romanya’da üç yıl oturganlar. 2-105

(Bizimkiler o taraftan göçerken Romanya’da üç yıl kalmışlar.)

ketbeytaan (gitmemekte), ketbeyturıman (gitmemekteyim)

• “-A/-y + tagan” ve “-A + yatkan” sıfat-fiil eklerinin bulunduğu kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bulunmaz.

Atka aruw mınetagan, aruw kılış şegetagan adamlar akeleyim de aklınız basınızga kelsiñ. 2-116

(Ata iyi binen, iyi kılıç çeken adamlar getireyim de aklınız başınıza gelsin.)

9. Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında tonlu ünsüzlerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesine “ünsüz uyumu” denir (1992’den aktaran Akbaba, 2009:53). Metinlerimizde ünsüz uyumunun olduğu tespit edilmiştir.

Siz bizden korkbayaksınız. 2-115

(Siz bizden korkmayacaksınız.)

Tisle de kerî kalgan nasibin seni tartsın, saw bolup kel, diydandılar. 2-205

(Isır da geriye kalan nasibin seni çeksin, sağ olup gel, derlerdi.)

10. Derlediğimiz Nogay ağzında, “r” sesi ile başlayan alıntı kelimelerin bazılarında kelime başında ünlü türemesi olduğu tespit edilmiştir. Türeyen ünlünün kelimenin içindeki ünlülerin durumuna göre ünlü uyumuna uyduğu görülmüştür.

Em hazırlık em de xurmet bardı orazaga bayramga. 5-338

(Hem hazırlık hem de hürmet vardı oruca bayrama.)

rûze (Far.) > oraza (oruç)

Usta Erecep Atay em marangoz emde aruw ustadı. 5-313

(Usta Recep Atay hem marangoz hem de iyi ustaydı.)

Recep (Ar.) > Erecep

11. Derlediğimiz Nogay ağzı metinlerinde iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin ve isimden isim yapım eki olan “+AnA” ekinden önceki ünsüz harflerin ikizleştiği tespit edilmiştir.

İstegen üstüne pışken soñ salçalı, baharatlı, biraz assılı sarı may katar. 17-36

(Üstüne piştikten sonra salçalı, baharatlı, biraz acılı tereyağı katılır.)

Bulaytıp azırlangan hamırlar ıssı kızgan mayda kızartılır. 17-14

(Böyle hazırlanmış hamurlar ısıtılmış kızmış yağda kızartılır.)

Endi azzanakay bîr ötbek cesem toyaman. 5-157

(Şimdi azıcık bir ekmeğe yesem doyuyorum.)

12. Bir kelimedeki yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut yan yana bulunan iki kelimedeki birincisinin son sesi ile ikincisinin ön sesinin birleşip

kaynaşması ve buna göre hece sayısının azalmasına hece kaynaşması denir (1992'den aktaran Akbaba, 2009: 62). Derlediğimiz metinlerde bazı kelimelerde hece kaynaşması tespit edilmiştir.

*Üken tatlı üşün **ul** bet gızdı kiyindirmege **aketirler.** 2-228*

(Büyük tatlı “nişan” için oğul tarafı kızı giyindirmeye alıp giderler.)

oğul> ul

alıp ket- > aket-

*Atka aruw mñnetagan, aruw kılış şegetagan adamlar **akeleyim** de aklınız basınızga kelsiñ. 2-116*

(Ata iyi binen, iyi kılıç çeken adamlar getireyim de aklınız başınıza gelsin.)

alıp kel- > akel-

*O verimli topraklardı **buytıp** bosalttırganlar. 2-155*

(O verimli toprakları böyle boşalttırmışlar.)

Bulay etip > buytıp

2.1.4. Ses Değişmeleri

Tezimizin bu kısmında Türkiye Türkçesindeki bazı seslerin, derlediğimiz Nogay ağızındaki karşılıkları dikkate alınmıştır.

b> m

Türkiye Türkçesinde bazı kelimelerin başında bulunan “b” ünsüzünün, Nogay ağızı metinlerinde “m” ile karşılandığı görülmektedir.

***Menim** appak gızım. 1-69*

(Benim bembeyaz kızım.)

*Ahh abırlıdın beşi³ ahh dep söylenip **moynunu** cerge kıyşaytıp tütününi tarta berdı. 5-19.*

(Ahh “nisanın beşi” ahh deyip söylenip boynunu yere büküp tütününi çekti.)

*Balam **maga** mayday. 1-94*

(Çocuğum bana yağ gibi.)

³ Abırlımın beşi (Nisanın beşi), Nogay halkı arasında her yıl çok soğuk olan günler olarak nitelendirilir.

ç> ş

Türkiye Türkçesindeki “ç” ünsüzlerinin hepsinin, derlediğimiz Nogay ağızı metinlerinde “ş” harfi ile karşılandığı görülmüştür.

Kara keşim kadiy bolur. 1-102

(Bak geçim nasıl olur.)

Üş sene beklenir me? 1-107

(Üç sene beklenir mi?)

Kün aşılr bahar bolur. 1-121

(Gün açılır bahar olur.)

ş> s

Türkiye Türkçesindeki “ş” ünsüzlerinin çoğunun derlediğimiz Nogay ağızı metinlerinde “s” sesi ile karşılandığı görülmüştür. Ancak istisna kullanımlar mevcuttur.

Toy baslagan soñ caslar bir ara gızlardıñ canına ketgenler. 1-14

(Düğün başladıktan sonra genç erkekler bir ara kızların yanına gitmişler.)

Köyde birköp eski mezar taşlarında tamgalar bar. 2-120

(Köyde birçok eski mezar taşlarında damgalar var.)

Başka bir awulda yaşagan Hasan Abaz dep bir dostu bar eken Mısa Biy’diñ. 2-17

(Başka bir köyde yaşayan Hasan Abaz diye bir dostu varmış Musa Bey’in.)

Onda barsan on beş kün, otuz kettı bir ay. 1-38

(Oraya varsan on beş gün, otuz gitti bir ay.)

f> p

Türkiye Türkçesindeki “f” ünsüzünün, derlediğimiz Nogay ağızı metinlerinde genellikle “p” ünsüzü ile karşılandığı görülmüştür. Buradaki “p” ünsüzü bazen iki ünlü arasında kaldığında yumuşayarak “b” ünsüzüne dönüşür.

Bunlardıñ hepsiniñ parklı parklı anlamı bar ama bunlar birbiröwne cakın anlamlar. 2-59

(Bunların hepsinin farklı farklı anlamı var ama bunlar birbirine yakın anlamlar.)

Kıska tiyer paydası. 6-88

(Kışta olur faydası.)

ğ> w

Türkiye Türkçesinde kelime ortasında veya sonunda bulunan “ğ” sesinin Nogay ağzında bazı kelimelerde “w” sesine dönüştüğü derlediğimiz metinlerde tespit edilmiştir.

Men bolayım marazında sawlugunda. 5-219

(Ben olayım hastalığımda sağlığında.)

Mısa Biy bñr aydın bñr künñnde bek awurgan. 2-16

(Musa Bey bir ayın bir gününde pek ağırlaşmış, hastalanmış.)

Awzumga sıymaydagan ağaş kassığımızdı. 5-108

(Ağzıma sığmayan ağaç kaşığımızı.)

Sırtında, karşıısında taw bar eken. 2-94

(Sırtında, karşıısında dağ varmış.)

Tisle de kerñ kalgan nasibin seni tartıñ, saw bolup kel, diydandılar. 2-205

(Isır da geriye kalan nasibin seni çeksın, sağ olup gel, derlerdi.

Kollarındı bawrunğa basıp sabret. 5-186

(Ellerini bağına basıp sabret.)

y> c

Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bütün “y” seslerinin, derlediğimiz Nogay ağzı metinlerinde “c” sesi ile karşılandığı görülmüştür.⁴

Bolgan balası da bala tuwul, cılan bolup tuwadıken. 15-37

(Olan çocuğı da çocuk değıl, yılan olup doğuyormuş.)

Her cıl “abırlıdın beşi” bolsa kıynalaman sızlaydı. 5-91

(Her yıl “nisanın beşi” olduğunda acı çekiyorum.)

Xıdırellezde kızlar oynap em cımurtğa tokuşturlardı. 5-358

(Hıdırellezde kızlar oynayıp hem yumurta tokuşturlardı.)

⁴ Bu durum şuan Kafkasya’da yaşayan Nogaylarda bütün kelimelerde değıl bazı kelimelerde görölür (Akbaba, 2009:52). Örneğın, “yılkı”, “yahşı”, “yalgız” gibi kelimelerde Kafkasya’da “y” ünsüzü kullanılırken, derleme yaptığımız Nogay Türkçesinde bu kelimelerde “c” ünsüzünün kullanıldığı tespit edilmiştir.

c> y

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman ekinde ve “-AcAk” sıfat-fiilinde bulunan “c” sesinin, Nogay ağzında “y” sesi ile karşılandığı görülmüştür.

Biz bu yerde İslam'dı yaşayamayakbız dep Müslüman ülkege köşeyik deptiler. 2-152

(Biz burada İslam'ı yaşayamayacağız diyerek Müslüman ülkeye göçelim demişler.)

Amma işlerinde biröw bar, vay bir pesat bolyak vay bir pena bolyak köp zararlı biröw bolyak. 2-32

(Ama içlerinde birisi var, vay bir fesat olacak vay bir fena olacak çok zararlı birisi olacak.)

Üstün cabbay, üylenyek caslarman gızlar çaresin tabbay. 2-67

(Üstünü örtmeden, evlenecek erkeklerle kızlar çaresini bulmadan.)

k> g

Türkiye Türkçesinde iki ünlü harf arasında bulunan “k” sesinin Nogay ağzı metinlerinde bazen “g” ye dönüştüğü tespit edilmiştir.

Eköw ballardıñ hepsini aylanıp sıgadılar. 2-28

(İkisi çocukların hepsini dolanıp çıkıyorlar.)

Bir kün âwâre sığıp ketken. 3-7

(Bir gün âvâre çıkıp gitmiş.)

p> b

Türkiye Türkçesinde iki ünlü harf arasındaki ve bazı kelimelerin başındaki “p” sesinin Nogay ağzı metinlerinde “b” ye dönüştüğü tespit edilmiştir.

Kobuz barsa kanekiy tebilir. 2-285

(Kopuz varsa kanekiy oynanır, tepinilir.)

Üylerimiz üytöbelerimiz aranlarımız da ep cıgılğan. 5-389

(Evlerimiz çatılarımız ahırlarımız da hep yıkılmış.)

Mısa Biy seniñ ballarıñdıñ işinde birinci bala Mamay bek akıllı bolyak. 2-29

(Musa Bey senin çocuklarının içinde birinci çocuk Mamay pek akıllı olacak.)

b> p

Türkiye Türkçesinde bazı kelimelerin başında bulunan “b” sesinin Nogay ağzında tonsuzlaşarak “p” sesine dönüştüğü tespit edilmiştir.

Cartu curtu pışakban. 10-61

(Kötü bıçak ile.)

Pismillah bîr Allah bîz baslıyak. 8-7

(Bismillah bir Allah biz başlayalım.)

Ak pakla xâsıl bolur. 1-99

(Beyaz bakla hâsıl olur.)

Közüm yaşı purşakday. 10-67

(Gözümün yaşı burçak gibi.)

ğ> y

Türkiye Türkçesinde kelime ortasında veya sonunda bulunan “ğ” sesinin Nogay ağzında bazı kelimelerde “y” sesine dönüştüğü derlediğimiz metinlerde tespit edilmiştir.

2008 cılında bîr ekipben Rusya’ga baylı Dağıstan, Stawropol, Karaçay Çerkes’deki Nogay Türklerini gıdırdım. 2-42

(2008 yılında bir ekiple Rusya’ya bağlı Dağıstan, Stawropol, Karaçay Çerkes’deki Nogay Türklerini gezdim.)

Anaw yerde koyman sıyır kapatıyatırken bîröw. 14-29

(Diğer yerde koyunla sığır kapatıyormuş birisi.)

Eğınler pîşîlîp kuyulurdu urularga biydaylar arpalar. 5-344

(Ekinler biçilip koyulursa kovalara buğdaylar, arpalar.)

Awzumga sıymaydagan ağaş kassığımızdı. 5-108

(Ağzıma sığmayan ağaç kaşığımızı.)

v> y

Türkiye Türkçesinde kelime ortasında veya sonunda bulunan “v” sesinin Nogay ağzında bazı kelimelerde “y” sesine dönüştüğü derlediğimiz metinlerde tespit edilmiştir. Burada “v” sesinden önceki düz ünlünün yuvarlaklaştığı görülmüştür.

Ürpek bas⁵ dep korlama Allah süymez. 1-22

(Ürkek baş deyip horlama Allah sevmez.)

Ballarga tuwul üyünüzde mıssıgınızga bile Nogayşa söyleñiz. 2-55

(Çocuklara değil evinizde kedinize bile Nogayca konuşun.)

⁵Nogaylarda küçük kızlara “ürpek bas” denir.

2.2. ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİK ÖZELLİKLER)

2.2.1. İsimler

2.2.1.1. İsimlerde Çokluk: +lAr , +nAr

Derlediğimiz Nogay ağzında çokluk eki olarak “+lAr, +nAr” eklerinin kullanıldığı görülmüştür. Yaptığımız kaynak taramalarında ekin “+nAr” şeklinin Nogay Türkçesinden başka Türk lehçelerinden sadece Tatar Türkçesinde görüldüğü tespit edilmiştir. Derlediğimiz metinlerde ekin “+nAr” şeklinin ekten bir önceki ses “n” veya “ŋ” olduğu zaman kullanıldığı görülmüştür.

Tatar Türkçesinde ise “+nAr” şekli “m, n, ve ŋ” seslerinden sonra gelir (Buran A. ve E. Alkaya, 2013: 63).

Caslar, gızlar, kurtkalar, balalar hepsi toplanıp toyga ketgenner. 1-14

(Genç erkekler, kızlar, yaşlı kadınlar, çocuklar hepsi toplanıp gitmişler.)

Caslar gızgannar, işlerinde biröwü aytgan. 1-18

(Genç erkekler kızmışlar, içlerinden birisi söylemiş.)

Gızlar, tegeşikti casasinnar dep caslardı şakırgannar. 1-28

(Kızlar, tekerliği yapsınlar deyip genç erkekleri çağırmışlar.)

2.2.1.2. İsimlerde İyelik

Derlediğimiz Nogay ağzındaki iyelik eklerinin kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ancak ses bakımından ikinci şahıslarda bulunan nazal n’li kullanım ile çokluk üçüncü şahısta bulunan “+nArI” ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden farklılık gösterir.

Nogay Türkçesinde iyelik ekleri şu şekildedir:

1. Tk. şh. +m

Ketiyrırsın gız benim bacım. 1-36

(Gidiyorsun kız benim bacım.)

2. Tk. şh. +ŋ

Moynunğa dolanayım. 1-108

(Boynuna dolanayım.)

3. Tk. şh. +I₄; +sI₄

Ürpek bastıñ bıröwü saña kïymez.1- 23

(Ürkek başın birisi sana gelmez.)

1. Çk. şh. +mI_{4z}

Bızım atalarımız Moskow'dan kelgenner. 2-39

(Bizim atalarımız Rusya'dan gelmişler.)

2. Çk. şh. +ñI_{4z}

Sızın köyünüz, siz Kırım'dan Kafkasya'dan köşbesiñiz 2-83

(Sizin köyünüz, siz Kırım'dan Kafkasya'dan göçmesiniz.)

3. Çk. şh. +lArI, +nArI

Onlardın tabınnarı ep turu. 2-132

(Onların damgaları hep duruyor.)

2.2.1.3. İsmın Hâlleri

2.2.1.3.1. İlgi Hâli: +DI_{4ñ}, +nI_{4ñ}

Derlediğimiz Nogay ağızında ilgi hali eki olarak tonlu ünsüzlerden sonra ve ünlülerden sonra⁶ genellikle “+DI_{4ñ}” eki; tonsuz ünsüzlerden sonra “+tI_{4ñ}” eki; n ve ñ ünsüzlerinden sonra ise “+nI_{4ñ}” eki kullanılır.

Xatta o cerde kurtkadın bıröwü cırladı. 2-143

(Hatta orada yaşlı kadının birisi şarkı söyledi.)

O cerde kartın bıröw dedı ki. 2-136

(Orada yaşlı adamın birisi dedi ki.)

Koban bölgesiniñ gerçekten verimli toprakları bar. 2-154

(Koban bölgesinin gerçekten verimli toprakları var.)

2.2.1.3.2. Yükleme Hâli: +DI₄, +nI

Derlediğimiz Nogay ağızında yükleme hali eki olarak tonlu ünsüzler ve ünlülerden sonra “+DI₄”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+tI₄” eki kullanılır. Ayrıca ekin

⁶Yaptığımız derlemelerde, bazı kişilerin ünlü harflerden sonra ilgi hali eki olarak nadiren “-nI_{4ñ}” ekini de kullandığı tespit edilmiştir.

Eski Türkçede işaret ve şahıs zamirlerinden sonra kullanılan “+nı” şekli de Nogay ağzında üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılır.

Ekin “+DI” şekli Kazak, Kırgız, Karakalpak, Başkurt, Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde de bulunmaktadır (TLG, 2007)

Bunlardı da gız üyüne aketirler. 2-229

(Bunları da kızı evine götürürler.)

Ul bet keysekti almaga bir alay bolup keter. 2-98

(Erkek tarafı gelini almaya bir topluluk olup gider.)

Onlardı lokumlarını, püsküwütlerini cep üken tatlı üşün kün alırlar. 2-225

(Onların lokumlarını, bisküvilerini yiyip büyük tatlı “nişan” için gün alırlar.)

2.2.1.3.3. Yönelme Hâli: +GA, +A

Derlediğimiz Nogay ağzında yönelme hali eki olarak tonlu ünsüzler ve ünlülerden sonra “+gA”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+kA”; üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra “+A” eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Onlar bızge köre kültürlerini mıtbağanlar. 2-155

(Onlar bize göre kültürlerini unutmamışlar.)

Bir kün Kafkasya’ga keterseniz Koban ırmağının şetindeki awullardı gıdır. 2-175

(Bir gün Kafkasya’ya giderseniz Koban ırmağının yanındaki köyleri gezin.)

Kelelim askerlikke. 2-197

(Gelelim askerliğe.)

Gız tılemeden äwelı cas bet gızdı üyüne elşi ciberir. 2-221

(Kız istemeden önce erkek tarafı kızın evine elçi gönderir.)

2.2.1.3.4. Bulunma Hâli: +DA

Derlediğimiz Nogay ağzında bulunma hali eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra “+dA”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+tA” şeklindedir.

Ul üyünde de caslar kiyewmen şenlik eterler. 2-296

(Oğlan evinde de gençler damatla beraber şenlik ederler.)

Mescitte avuldan bolgan cemaattan basga catırgı birewü bar eken. 5-38

(Mescitte köyden olan cemaatten başka yabancı birisi varmış.)

2.2.1.3.5. Ayrılma Hâli: +DAn, +DA

Derlediğimiz Nogay ağzında ayrılma hali eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra “+dAn”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+tAn” şeklindedir. Bulunma halinde kullanılan “+DA” ekinin metinlerimizde Eski Türkçe’de olduğu gibi ayrılma halini belirtmek için de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Közlerinden cerge ekī tamlā yaş tamşıdı. 5-20

(Gözlerinden yereiki damla yaş damladı.)

Köpten berī esīmdedī, sonu da annat. 5-34

(Çoktan beri aklımdaydı, onu da anlat.)

Caslar gızgannar, işlerinde bīröwü aytgan. 1-18

(Genç erkekler kızmışlar, içlerinden birisi söylemiş.)

Közlerimde yaşlar agar kuyulup. 5-176

(Gözlerimden yaşlar akar dökülüp.)

2.2.1.3.6. Vasıta Hâli: +BAn, +n

Derlediğimiz Nogay ağzında vasıta hali eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra “+mAn”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+bAn” şeklindedir. Eski Türkçede vasıta hali eki olan “+(X)n” ekine, az da olsa derlediğimiz Nogay ağzında rastlanılmıştır.

Esīmen, cigitligimen, batırlıgıman, boyuman, posuman bek batır bīr bala eken. 5-57

(Aklıyla, yiğitliğiyle, cesurluğuyla, boyuyla, posuyla pek yiğit bir çocukmuş.)

Bīr kartban bīr kurtkadıñ kel bīr ulu bar eken. 14-7

(Bir yaşlı adamla bir yaşlı kadının kel bir oğlu varmış.)

Üyünün essiginden şıgıp akrın akrın cürüp üyünün müyüsündekī bıyık tasga oturdu. 5-15

(Evinin eşiginden çıkıp yavaş yavaş yürüyüp evinin önündeki büyük taşta oturdu.)

2.2.1.3.7. Eşitlik Hâli: +cA, +şA

Eşitlik hali eki “+cA” ve “+şA” şeklindedir. Ekin Türkiye Türkçesindeki “+çA” şekli derlediğimiz Nogay ağzında görülmemiştir.

Gızdın ayyelerine de aruwca bïrer pistonlık, köyleklik salınır. 2-27

(Kızın ninelerine de iyice birer fistanlık, gömleklik konulur.)

Hamur biraz sertse cuwrulur. 17-17

(Hamur biraz sertşe yoğrulur.)

2.2.1.3.8. Yön Gösterme Hâli: +gAr

Nogay ağzında yön gösterme hali eki “+gAr” şeklindedir. Ekin Eski Türkçede kullanılan “+gArU” ekinin son harfinin düşmesi ile oluştuğunu düşünmekteyiz.

Keyşek arbadan tüsbeden tısgarda cemisler, bızık paralar şaşılır. 2-307

(Gelin arabadan inmeden dışarda yemişler, bozuk paralar saçılır.)

2.2.1.4. Soru Eki: BA

İsimlerde soru eki sonu ünlü ve tonlu ünsüzle biten kelimelerden sonra “mA”; tonsuz ünsüz ve “z” ünsüzü ile biten kelimelerden sonra ise “bA” şeklindedir.

Soru ekinin bu şekli Kazak, Karakalpak, Tatar, Hakas, Tuva ve Altay Türkçelerinde de bulunmaktadır (TLG,2007). Ancak ekin Kaz., Kkp., Hak., Alt., ve Kafkasya’da konuşulan Nogay Türkçesinde bulunan “pA” şekli Tatar Türkçesinde ve derleme yaptığımız Nogay ağzında bulunmamaktadır.

Cam camga eklenir me? 1-104

(Cam cama eklenir mi?)

Aşe ne cıladın basga bïr şey bar ma ayt? 5-31

(Öyleyse niye ağladın başka bir şey var mı?)

Tisimede kelmeydï balam üyrendïn me endi abırlıdın beşinde ne bolganını? 5-

94

(Dişime de gelmiyor çocuğum öğrendin mi şimdi nisanın beşinde ne olduğunu?)

Cırtık tondan eş suwuk kïrmez be?” 14-15

(Yırtık dondan hiç soğuk girmez mi?)

Cok ba? (yok mu?)⁷

⁷ Soru ekinin “ba” şeklinin derleme yaptığımız Nogay ağzında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak örneğine metinlerimizde rastlanılmamıştır.

2.2.1.5. İsimlerde Bildirme (Ek Fiil)

2.2.1.5.1. Geniş Zaman

Derlediğimiz Nogay ağzında geniş zamanda isim bildirme çekimi zamir menşeli şahıs ekleriyle yapılır.

1. Tk. Şh. +bAn, +mAn	<i>cas+ban</i> (gencim)
2. Tk. Şh. +sI4ŋ	<i>cas+sıŋ</i>
3. Tk. Şh. ---	<i>cas</i>
1. Çk. Şh. +bI4z; +mI4z	<i>cas+bız</i>
2. Çk. Şh. +sI4ŋI4z	<i>cas+sıŋız</i>
3. Çk. Şh. +lAr	<i>cas+lar</i>

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli “tuwul” (değil) kelimesiyle yapılır.

Bolgan balası da bala tuwul, cılan bolup tuwadıken. 15-37

(Olan çocuğu da çocuk değil, yılan olarak doğuyormuş.)

2.2.1.5.2. Görülen Geçmiş Zaman

Nogay ağzında görülen geçmiş zamanda isim bildirme çekimi “e-” yardımcı fiiline “-dI” görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle yapılır. Burada, “e-” yardımcı fiilinde, Eski Türkçede kullanılan “er-” fiilindeki r sesinin düştüğü görülür.⁸

<i>calgız edī-m</i> (yalnızdım)	<i>calgız edī-k</i>
<i>calgız edī-ŋ</i>	<i>calgız edī-ŋız</i>
<i>calgız edī</i>	<i>calgız edī-ler</i>

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli “tuwul” (değil) kelimesiyle yapılır.

bay tuwul edīm (zengin değildim), *üken tuwul edik* (büyük değildik)

⁸ Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.1.5.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Nogay ağzında öğrenilen geçmiş zamanda isim bildirme çekimi “e-” yardımcı fiiline “-ken” öğrenilen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle yapılır. Burada, “e-” yardımcı fiilinde, Eski Türkçede kullanılan “er-” fiilindeki r sesinin düştüğü görülür.⁹

bala eken-men (çocukmuşum)

bala eken-miz

bala eken-siñ,

bala eken-siñiz

bala eken

bala eken-ler

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli ise “tuwul” (değil) kelimesiyle yapılır

bala tuwul ekenmen (çocuk değilmişim), *şirkın tuwul ekenmiz* (çirkin değilmişiz)

2.2.1.5.4. Şart

Bol- fiilinin şart çekimi olan “bolsa” ile yapılır. Yaptığımız derlemelerde bol-fiilindeki “l” sesinin genellikle düştüğü görülür.

Cürekli bosa-m (cesursam)

Cürekli bosa-k

Cürekli bosa-ñ

Cürekli bosa-ñız

Cürekli bosa

Cürekli bosa-lar

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli, bol- yardımcı fiiline “-BA-” olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

cürekli bolmasam (cesur değilsem)

2.2.2. Sıfatlar

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi derleme yaptığımız Nogay ağzında da sıfatları, niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz. Belirtme sıfatlarını da işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dörde ayırabiliriz.

2.2.2.1. Niteleme Sıfatları

⁹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Varlıkları durum, biçim, renk vb. bakımlardan niteleyen sıfatlardır (1992'den aktaran Akbaba, 2009: 101). Derlediğimiz Nogay ağzında çokça kullanılan niteleme sıfatlarının bazıları şunlardır:

Kart ayye (yaşlı nine), **gözel** bike (güzel kadın), **keniş** üy (geniş ev), **canı** arba (yeni araba), **üken** bahşa (büyük bahçe), **kıska** boy (kısa boy), **caman** cılkı (kötü at), **şıdamsız** keyşek (iyi olmayan gelin), **cıllı** suw (sıcak su), **ıssı** hava (sıcak hava), **suwuk** şay (soğuk çay), **ötkür** pışak (keskin bıçak), **cımsak** ödbek (yumuşak ekmek), **taza** suw (temiz su), **uzun** oram (uzun sokak), **kök** kıyım (mavi giysi), **kiçkiy** bala (küçük çocuk).

Ürpek bas dep korlama Allah süymez. 1-23

(Ürkek baş diyip hor görme Allah sevmez.)

Menim **appak** gızım. 1-69

(Benim bembeyaz kızım.)

Kart ayyesı gene bar. 1-76

(Yaşlı ninesi yine var.)

Ak koluna ne taksak. 1-70

(Beyaz eline ne taksak.)

Kolunda **altın** tabası. 1-83

(Elinde altın tavası.)

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfatlardır (1992'den aktaran Akbaba, 2009: 101). Belirtme sıfatlarını işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dörde ayırabiliriz.

2.2.2.2.1. İşaret Sıfatları

İsimleri işaret yoluyla belirten sıfatlardır. Derleme yaptığımız Nogay ağzında sıkça kullanılan işaret sıfatlarının bazıları şunlardır:

Naw bala (bu çocuk), **so** kün (o gün), **anaw** kart (şu ihtiyar), **mıne** arba (işte şu araba), **o** cer (o yer), **ene** cas (işte o genç)

O cerde karttıñ bıröw dedı kı. 2-136

(O yerde yaşlı adamın birisi dedi ki.)

So kün koy soygan, as asgan, cegenler, işgenler, keşe keş vakıtgaşım oturğanlar.

2-18

(O gün koyun kesmiş, yemek pişirmiş, yemişler, içmişler, gece geç vakte kadar oturmuşlar.)

Naw ballardı catgarmaga cibereyik. 2-22

(Şu çocukları yatmaya gönderelim.)

2.2.2.2.2.Sayı Sıfatları

İsimleri sayısal olarak belirten sıfatlardır. Nogay ağzında sıkça kullanılan sayı sıfatlarının bazıları şunlardır:

a) Asıl Sayı Sıfatları: Sayı belirten kelimelerin yalın hallerinin asıl sayı sıfatlarını oluşturmasının yanında, bu kelimelere “-Aw” eki getirilerek de asıl sayı sıfatı yapılabilir. Burada bazen “-w” ünsüzünden önceki düz ünlülerin yuvarlak ünlüye dönüştüğü görülür.

eköw kozu (iki kuzu), *toguz ödbek* (dokuz ekmek), *üş kişī* (üç kişi), *segiz cil* (sekiz yıl).

Bir kilow kıymadan toguz beze kıyma şıgadı. 17-72

(Bir kilo kıymadan dokuz beze kıyma çıkıyor.)

b) Sıra Sayı Sıfatları: Sayılara getirilen “-ncI, -I4ncI4” ekleriyle yapılır.

birñcioram (birinci sokak), *üşüncübala* (üçüncü çocuk)

Mısa Biy seniñ ballarıñdıñ işinde birñci bala Mamay bek akıllı bolyak. 2-29

(Musa Bey senin çocuklarının içinde birinci çocuk Mamay pek akıllı olacak.)

c) Üleştirme Sayı Sıfatları: Genellikle, sayılara getirilen “-Ar, -şAr” ekleriyle yapılır. Bunun yanında “-AwIAp” ekiyle de üleştirme sayı sıfatının yapıldığı tespit edilmiştir. Burada bazen “-w” ünsüzünden önceki düz ünlülerin yuvarlak ünlüye dönüştüğü görülür.

altışar kişī (altışar kişi), *üşer örme* (üçer kazak), *eköwlep bala* (ikişer çocuk)

Tinlendirilgen hamır üşöwlep kelip parşaga bölünür. 17-19

(Dinlendirilmiş hamur üçer parçaya bölünür.)

d) Kesir Sayı Sıfatları: Bunlar nesnelere parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır (Ergin, 2004: 252).¹⁰

üşte biri (üçte biri), *onda ekışi* (onda ikisi)

2.2.2.2.3. Soru Sıfatları

İsimleri soru halinde belirten sıfatlardır (Ergin, 2004: 252). Nogay ağzında sıkça kullanılan soru sıfatlarının bazıları şunlardır:

kaş kişî? (kaç kişi), *kaş mıh?* (kaç çivi), *kaysı kün?* (hangi gün), *kaysı cılkı?* (hangi at), *kay zaman?* (ne zaman), *kay kün?* (ne gün), *kaydiy/kayday cer?* (nasıl yer), *kaydiy/kayday üy?* (nasıl ev), *kalay awul?* (nasıl köy), *kalay arba?* (nasıl araba), *kayerdekî taw?* (nerdeki dağ), *kayerdekî terek?* (neredeki ağaç).

“*Kaş baladı cazıyabız?*” *depti anaw. 2-27*

(“Kaç çocuğu yazacağız?” demiş diğeri.)

2.2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Ergin, 2004: 254). Nogay ağzında sıkça kullanılan belirsizlik sıfatlarının bazıları şunlardır:

Bırkeşe (bir gece), *saw kün* (bütün gün), *bütün balalar* (bütün çocuklar), *baska vakit* (başka zaman), *bırkaş ay* (birkaç ay), *her bike* (her kadın), *her bir kişî* (her bir kişi), *heşbir kart* (hiçbir yaşlı), *bırköp cas* (birçok genç), *kaybir kiçkiyeler* (bazı küçükler).

Hasan Abaz’ga bir kün davet cibergen özüniñ awuluna şakırgan. 2-17

(Hasan Abaz’a bir gün davet göndermiş kendisinin köyüne çağırması.)

Köyde bırköp eski mezar taşlarında tamgalar bar. 2-120

(Köyde birçok eski mezar taşlarında damgalar var.)

¹⁰Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.3. Zamirler

Derlediğimiz Nogay ağzında zamirleri; şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri olmak üzere beş grupta inceleyebiliriz.

2.2.3.1. Şahıs Zamirleri

Aldıkları hal eklerine göre çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Bu zamirlerin hal ekleriyle birlikte kullanılışı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yalın Hâli	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli
men	menim	meni	maga	mende	menden
sen	seniñ	seni	saga	sende	senden
o	onuñ	onu	oga	onda	ondan
biz	bizim	bizdi	bizge	bizde	bizden
siz	siziñ	sizdi	sizge	sizde	sizden
onar	onnardıñ	onardı	onnarga	onarda	onnardan

*Keti yatarsın gız **menim** bacım. 1-36*

(Gidiyorsun kız benim bacım.)

*Ûrpek bastıñ biröwü **saga** kïymez. 1-23*

(Ûrkek başın birisi sana giyinmez.)

***Men** bunu atalarım dan esittim. 2-12*

(Ben bunu atalarım dan işittim.)

2.2.3.2. Dönüşlülük Zamirleri

Derleme yaptığımız Nogay ağzında dönüşlülük zamiri olarak “öz” kelimesi kullanılır. Kelimenin iyelik ekleriyle çekimi şu şekildedir:

özüm(kendim)	özümüz
özün	özünüz
özü	özleri

Men ölüyekben vasiyat etbem kerek degen özü özüñe. 2-16

(Ben öleceğim vasiyet etmeliyim demiş kendi kendine.)

Ondan soñ men özüm köydeki kütüklerden araştırdım. 2-107

(Ondan sonra ben kendim köydeki kütüklerden araştırdım.)

Nogay köylerimiz senelerce tıskarga kapalı bolganları üşün bir tek özleri aralarında gız alıp bermeler bolgan. 2-220

(Nogay köylerimiz senelerce dışarı kapalı oldukları için sadece kendileri aralarında kız alıp vermeler olmuş.)

2.2.3.3. İşaret Zamirleri

Aldıkları hal eklerine göre çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Bu zamirlerin hal ekleriyle birlikte kullanılışı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yalın Hâli	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli
naw	nawdıñ	nawdı	nawga	nawda	nawdan
anaw	anawdıñ	anawdı	anawga	anawda	anawdan
o	onuñ	onu	oga	onda	ondan
nawlar	nawlardıñ	nawlardı	nawlarga	nawlarda	awlardan
anawlar	anawlardıñ	anawlardı	anawlarga	anawlarda	anawlardan
onar	onnardıñ	onardı	onnarga	onarda	onardan

“Kaş baladı caziyakbız?” depti anaw. 2-28

(“Kaç çocuğu yazacağız?” demiş şu.)

Anawdı berdım almadı. 3-19

(Şunu verdim almadı.)

Cas bilmeydi anawdı awel kelgenini nawdı sonadan kelgenini. 6-35

(Genç erkek bilmiyor şunun önce geldiğini bunun sonradan geldiğini.)

Kapıdı arkasına barıp tessikten oga karaydı. 6-40

(Kapının arkasına gidip delikten ona bakıyor.)

2.2.3.4. Soru Zamirleri

Nesneleri soru şeklinde temsil eden zamirlerdir (Ergin, 2004: 276). Derlediğimiz Nogay ağızında kullanılan bazı soru zamirleri şunlardır:

Kım (kim), *kaysı* (hangisi), *neşün* (ne için), *ne*, *kayer* (neresi), *kaşı* (kaçı), *kayerge* (nereye), *kayzaman* (ne zaman).

Eköwñüz de ekı destidı alyaksıñız koluñuzga, kaysıñızdan äwel suw tilerse gız onun gayrı. 15-74

(İkiniz de iki testiye alacaksınız elinize, hanginizden önce su isterse kız onun artık.)

2.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri

Bunlar nesnelere belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir (Ergin, 2004: 279). Derlediğimiz Nogay ağızında kullanılan bazı belirsizlik zamirleri şunlardır:

Kımse (kimse), *bıröwsü* (birisi), *her bıröwsü* (her biri), *heş kımse* (hiç kimse), *heş bıröwsü* (hiçbiri), *bazısı*, *baskası* (başkası), *bırkaşı* (birkaçı), *bırköbü* (birçoğu), *hepsi*.

Heş kımse anamga bir şare tabamañlar. 5-81

(Hiç kimse anneme bir çare bulamamış.)

Yalnız hepsini atırlamayman. 2-12

(Yalnız hepsini hatırlamıyorum.)

2.2.4. Zarflar

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türüdür (1992'den aktaran Akbaba, 2009:109). Derlediğimiz Nogay ağzında zarfları; yer, zaman, hâl ve miktar açısından gruplandırarak inceleyebiliriz.

2.2.4.1. Yer Zarfları

Bu zarflar fiilin yönünü gösterirler. Nogay ağzında kullanılan bazı yer zarfları şunlardır:

Mında (buraya), *anaw yak - anyak* (öbür taraf), *naw yak - nayak* (bu taraf), *tömen* (aşağı), *cogar* (yukarı), *keri* (geri), *ilkeri* (ileri), *tısgar* (dışarı), *işger* (içeri), *aldı* (ön).

Şingenediñ gızı da äwelki gızday bolup işgerge kiredi. 6-26

(Çingenenin kızı da önceki kız gibi olup içeri giriyor.)

Üydün üken gızı tısgarga şıkkın. 14-47

(Evin büyük kızı dışarı çıkmış.)

2.2.4.2. Zaman Zarfları

Bunlar zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir (Ergin, 2004: 260). Derlediğimiz Nogay ağzında kullanılan bazı zaman zarfları şunlardır:

Tünewün (dün), *erten* (yarın), *bânâ* (demin), *endï* (şimdi), *soñ* (sonra), *erte* (erken), *erteşek* (çok erken), *ilk ävele* (ilk önce), *üyle* (öğle), *keş* (akşam,geç), *keşe* (gece), *bırsıgün* (öbür gün), *künortası* (öğle vakti), *ekındı* (ikindi), *kündüz* (gündüz), *bıyıl* (bu yıl), *bıltır* (geçen yıl)

Üylenediler, keşe bolganda cılan bunun canına kelip tılge keledi. 15-57

(Evleniyorlar, gece olduğunda yılan bunun yanına gelip dile geliyor.)

Erten bolganda tokludu alıp ketken. 14-28

(Yarın olduğunda koyunu alıp gitmiş.)

2.2.4.3. Hâl Zarfları

Bunlar hâl ve tavır ifade eden zarflardır (Ergin, 2004: 261). Nogay ağzında kullanılan bazı hâl zarfları şunlardır:

Nawday - naday (böyle), *munday* (böyle), *anawday - anaday* (şöyle), *sonday* (şöyle), *onday* (öyle), *akrın* “*kel-*” (yavaş gel-), *tez* “*bol-*” (çabuk ol-), *aruw* “*kıyın-*” (iyi giyin-), *caman* “*ayda-*” (kötü sür-), *zorman* “*aket-*” (zorla götür-), *berk* “*bayla-*” (sıkı bağla-)

Akrın cürüp üyünün müyüsündekî büyük tasga oturdu. 5-15

(Yavaş yürüyüp evinin önündeki büyük taşta oturdu.)

Hasan men Çeçen'men amma anam Nogay babam da tez öldü. 2-170

(Hasan ben Çeçen'im ama anam Nogay babam da erken öldü.)

Barmayman dep aytaman amma analığım bolyak bike menî zorman beredi. 15-48

(Varmıyorum diye söylüyorum ama üvey annem olan kadın beni zorla veriyor.)

2.2.4.4. Miktar Zarfları

Nogay ağzında miktar bildiren zarfların bazıları şunlardır:

köp “*ce-*” (çok ye-), *azzanakay* “*ber-*” (azıcık ver-), *siyrek* “*kel-*” (seyrek gel-), *bıraz* “*cıla-*” (biraz ağla-), *bek* “*aruw*” (pekiyi).

Kamara'dı men köp karadım. 2-101

(Kamara'yı ben çok aradım.)

Mısa Biy bîr aydın bîr küniñde bek awurgan. 2-15

(Musa Bey bir ayın bir gününde pek hastalanmış.)

2.2.5. Fiiller

2.2.5.1. Şahıs Ekleri

2.2.5.1.1. Zamir Menşeli (Birinci Tip) Şahıs Ekleri

1. Tk. Şh. -mAn, -bAn

Tonlu ünsüzle biten kip eklerinden sonra –mAn, tonsuz ünsüzle biten kip eklerinden sonra –bAn şeklinde fiile eklenir.

2. Tk. Şh. -sIıŋ

Şahıs zamiri olan “sen” kelimesinde ses değişimine uğramış şeklidir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak nazal “n” sesi ile söylenir.

3. Tk. Şh. ---

Bu şahıs çekimi genellikle eksizdir. Ancak nadir de olsa burada “tur-” yardımcı fiilinin kalıntısı olan “-DI” ekiyle çekim yapıldığı görülür.

1. Çk. Şh. -mIz, -bIz

Tonlu ünsüzle biten kip eklerinden sonra –mIz, tonsuz ünsüzle biten kip eklerinden sonra –bIz şeklinde fiile eklenir.

2. Çk. Şh. -sI4ηI4z

Türkiye Türkçesinden farklı olarak nazal “n” sesi ile söylenir.

3. Çk. Şh. -lAr

İsim çokluk ekinin fiillere geçmiş şeklidir.

kel-yatır-man (geliyorum)

kel-yatır-mız

kel-yatır-sın

kel-yatır-sınız

kel-yatır

kel-yatır-lar

Keti-yatır-sın gız benim bacım. 1-36

(Gidiyorsun kız benim bacım.)

Men ö-lü-yek-ben vasiyat etbem kerek degen özü özüne. 2-16

(Ben öleceğim vasiyet etmeliyim demiş kendi kendine.)

2.2.5.1.2. İyelik Menşeli (İkinci Tip) Şahıs Ekleri

İyelik menşeli olup görülen geçmiş zaman kipi ve şart kipinin çekimlerinde kullanılan eklerdir.

1. tk. şh. -m

Kendinden önceki ünlü hem düz hem de yuvarlak olabilir.

2. tk. şh. -η

Türkiye Türkçesinden farklı olarak nazal “n” sesi ile söylenir.

3. tk. şh. ---

Eki yoktur.

1. çk. şh. -k

Burada nadir de olsa “-k” sesinin yerine hırıltılı h sesinin “-x” kullanıldığı görülür.

2. çk. şh. -ŋI4z

Türkiye Türkçesinden farklı olarak nazal “n” sesi ile söylenir.

3. çk. şh. -lAr

İsim çokluk ekinin fiillere geçmiş şeklidir.

bar-dı-m (vardım)

bar-dı-k

bar-dı-ŋ

bar-dı-ŋız

bar-dı

bar-dı-lar

Barabarca bızım civarlardakı awullarda Nogay tamgalarını araştırdık.2-48

(Beraberce bizim civarlardaki köylerde Nogay damgalarını araştırdık.)

Nenni şalsam ne hal bolur. 1-120

(Ninni söylesem ne hal olur.)

2.2.5.2. Haber Kipleri

2.2.5.2.1. Geniş Zaman Kipi: -r, -Ar ¹¹

Geniş zaman kipi, fiil tabanına “-r” ve “-Ar” eklerinin getirilmesiyle yapılır. Ünlüyle biten fiil tabanına -r eki, ünsüzle biten fiil tabanına -ar/-er eki getirilir. Bu kipe gelen şahıs ekleri zamir menşelidir. Kip genel hükümleri ifade etmesinin yanında az da olsa gelecekte kesin olarak bilinmeyen, tahmini durumlar için de kullanılabilir. Bu kip bütün Türk lehçelerinde kullanılır.

ısla-r-man (tutarım)

ısla-r-mız

ısla-r-sıŋ

ısla-r-sıŋız

ısla-r

ısla-r-lar

Sünnet boluyakta baladı dayısı ıslar. 2-195

¹¹Ercilasun ve Akbaba; “-r, -Ar” eklerini gelecek zaman kipi olarak değerlendirmektedir.

(Sünnet olacağı zaman çocuğu dayısı tutar.)

Oturup tursan at soyarman. 1-115

(Oturup kalırsan at keserim.)

Olumsuz Şekli:

Fiil tabanı ile şahıs ekleri arasına –mAs, -bAs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mAs, tonsuz ünsüzden sonra –bAs şeklinde fiile eklenir.

kaytbas(geri dönmez), *ketbesmiz* (gitmeyiz), *yasamas* (yapmaz).

2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman Kipleri

Burada kullanılan ekler hareketin şimdiki zamanda olduğunu ifade eder. Derlediğimiz Nogay ağzında dört tip şimdiki zaman kipi vardır:

2.2.5.2.2.1. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi: -A, -y

Birinci tip şimdiki zaman kipi, fiil tabanına “-A”, “-y” eklerinin getirilmesiyle yapılır. Ünsüzle biten fiillerden sonra -A eki, ünlüyle biten fiillerden sonra -y eki getirilir.

Üçüncü teklik ve üçüncü çokluk şahısta yer alan -dI eki, “turur” yardımcı fiilinden ekleşmiştir ve birinci, ikinci şahıslarda tamamen düşer. Üçüncü şahısta kısılır ve ses değişmesine uğrar (Akbaba, 2009: 121).

Bu kip Türkmen, Özbek, Uygur, Kırım, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kırgız, Kumuk, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva, Saha ve Çuvaş Türkçelerinde de kullanılmaktadır (KTLG, 2013: 129).

Bu kipi aldığı şahıs ekleri zamir menşelidir.

ayt-a-man (söylüyorum)	kara-y-man (bakıyorum)
ayt-a-sıñ	kara-y-sıñ
ayt-a-dı	kara-y-dı
ayt-a-mız	kara-y-mız
ayt-a-sıñız	kara-y-sıñız
ayt-a-dılar	kara-y-dılar

Hasan abaz cazganlarına köre aytadı. 2-30

(Hasan Abaz yazdıklarına göre söylüyor.)

Hâlâ da karayman. 2-103

(Hâlâ da bakıyorum.)

Olumsuz Şekli: Kip ekinden önce “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde eklenir.

Yalnız hepsini atırlamayman. 2-12

(Yalnız hepsini hatırlamıyorum.)

2.2.5.2.2.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi:

İkinci tip şimdiki zaman kipi, **fiil- + -A zarf-fiil eki + yatır + şahıs eki** kalıbıyla yapılır. Ünlü ile biten fiillerde -A zarf-fiil eki düşer. Bazen –A zarf-fiil ekinin daralarak –I sesine dönüştüğü görülür.

Kip Özbek, Kırım ve Kazak Türkçelerinde Nogay Türkçesinde olduğu gibi “-yatır” şekliyle kullanılır. Türkmen, Uygur, Başkurt, Kırgız, Karakalpak, Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde ise “-yat” şekliyle kullanılır (KTLG, 2013: 281).

“yatır” kalıp fiili “yat-” yardımcı fiiline -(ı)r geniş zaman ekinin getirilmesiyle yapılmıştır (Akbaba, 2009: 125). Nogay ağızı metinlerimizde “yatır” kalıp fiilinin tek şekilli olduğu ve kalınlık-incelik uyumuna uymadığı tespit edilmiştir. Buraya eklenen şahıs ekleri zamir menşelidir.

kel-e-yatır-man (geliyorum)

kel-e-yatır-mız

kel-e-yatır-sıñ

kel-e-yatır-sıñız

kel-e-yatır

kel-e-yatır-lar

Kel bala cılayatırkende ata kelgen. 14-26

(Kel çocuk ağlıyorken yaşlı adam gelmiş.)

Keti yatarsıñ gız benim bacım. 1-36

(Gidiyorsun kız benim bacım.)

Olumsuz Şekli: Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde eklenir.

aketbeyatırman (götürmüyorum), *soymayatırımız* (kesmiyoruz), *kelmeyatır* (gelmiyor).

2.2.5.2.2.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi¹²

Üçüncü tip şimdiki zaman kipi, **fiil- + -A veya -y zarf-fiil eki + tagan + şahıs eki** kalıbıyla yapılır. Ünsüzle biten fiillere -A, ünlüyle biten fiillere -y zarf-fiil eki getirilir.

Zarf-fiil ekinden sonra gelen “tagan” eki, tur- yardımcı fiiline -gAn sıfat-fiil ekinin gelmesiyle oluşur (Akbaba, 2009: 123).

“tagan” kalınlık-incelik uyumuna uymaz ve buradaki “g” harfi konuşmalarda genellikle düşer. Şahıs ekleri zamir menşelidir.

<i>oyna-y-tagan-man</i> (oynamaktayım)	<i>oyna-y-tagan-muz</i>
<i>oyna-y-tagan-sın</i>	<i>oyna-y-tagan-sınız,</i>
<i>oyna-y-tagan</i>	<i>oyna-y-tagan-lar</i>

Bu cırlardı bizim balalığımızda kobuz şalıp oynaytaanlar. 2-76

(Bu şarkıları bizim çocukluğumuzda kopuz çalıp oynuyorlardı.)

Olumsuz Şekli:

Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde eklenir.

ketbeytaan (gitmemekte), *salmaytaanmız* (koymamaktayız).

2.2.5.2.2.4. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi:

Dördüncü tip şimdiki zaman kipi, **fiil- + -(D)p zarf-fiil eki + turı/yatır yardımcı fiilleri + şahıs eki** kalıbıyla yapılır. “turı” ve “yatır” yardımcı fiilleri kalınlık-incelik

¹² Bu kip, (KTLG, 2013:431)’ de gelecek zaman kipi olarak ele alınmıştır. Kafkasya’da konuşulan Nogay Türkçesi gramerlerinde ise şimdiki zaman kipi olarak değerlendirilmiştir.

uyumuna uymaz. “yatır” yardımcı fiilli şekli az kullanılır. Şahıs ekleri zamir menşelidir.¹³

Kipteki yardımcı fiil; Türkmen, Kırım, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay ve Hakas Türkçelerinde otur-/ otur-/ otur-/ odır- biçimlerinde; Uygur ve Başkurt Türkçelerinde oltur-/ ultır-/ oltır- biçimlerinde (KTLG, 2013:304).

<i>tınla-p-turı-man</i> (dinlemekteyim)	<i>sal-ı-p-yatır-man</i> (koymaktayım)
<i>tınla-p-turı-sıñ</i>	<i>sal-ı-p-yatır-sıñ</i>
<i>tınla-p-turı</i>	<i>sal-ı-p-yatır</i>
<i>tınla-p-turı-mız</i>	<i>sal-ı-p-yatır-mız</i>
<i>tınla-p-turı-sıñız</i>	<i>sal-ı-p-yatır-sıñız</i>
<i>tınla-p-turı-lar</i>	<i>sal-ı-p-yatır-lar</i>

Olumsuz Şekli: -(I)p zarf-fiil ekinin yerine bu ekin olumsuzu olan -mAy, -bAy zarf-fiil ekinin getirilmesiyle yapılır.

ketbeyturıman (gitmemekteyim), *salmayyatır* (koymamakta).

2.2.5.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi: -DI₄

Görülen geçmiş zaman kipi, bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi¹⁴ derleme yaptığımız Nogay ağzında da “-DI₄” ekiyle kullanılır. Tonluyla biten fiile d’li, tonsuzla biten fiile t’li şekli gelir. İyelik menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

<i>tart-tı-m</i> (çektim)	<i>tart-tı-k</i>
<i>tart-tı-ñ</i>	<i>tart-tı-ñız</i>
<i>tart-tı</i>	<i>tart-tı-lar</i>

Keçidñ cibinden tartıtlar tartıtlar keçi kelmeydi. 2-162

(Keçinin ipinden çektiler çektiler keçi gelmiyor.)

Ballarga vasiyat etiyekben amma ballardı sınatayım dep seni şakırdım.2-21

¹³Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

¹⁴ (KTLG, 2013: 1)

(Çocuklara vasiyet edeceğim ama çocukları sınav yapasın diye seni çağırdım.)

Olumsuz Şekli: Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde eklenir.

Men o kelimelerdiň manasını bilemadım. 2-173

(Ben o kelimelerin manasını bilemedim.)

Men bilemedim, sen maga neşün aytbadın? 6-47

(Ben bilemedim, sen bana neden söylemedin?)

2.2.5.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipleri

Derlediğimiz Nogay ağzında iki tip öğrenilen geçmiş zaman kipi vardır.

2.2.5.2.4.1. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: -GAn

Bu kip, -GAn ekiyle yapılır. Tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten fiillerden sonra ekin g’li, tonsuz ünsüzle biten fiillerden sonra k’li şekli kullanılır. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

Bu ek Türkiye, Gagavuz, Azerbaycan ve Saha Türkçeleri hariç bütün Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG, 2013: 35).¹⁵

tur-gan-man (kalkmışım)

tur-gan-mız

tur-gan-sıñ

tur-gan-sıñız,

tur-gan

tur-gan-lar

Süygen gızım da tayanıp turgan tırekke.9.m. 60.st.

(Sevdiğim kızım da dayanıp durmuş direğe.)

Gızlar, teğerşiktı casasınlar dep caslardı sakırganlar. 1-28

(Kızlar, tekerleği yapsınlar diye genç erkekleri çağırmışlar.)

Olumsuz Şekli:

¹⁵ Ercilasun; diğer Oğuz lehçelerinde bulunmayan söz konusu kipi Türkmençe’de bulunduğunu Çağatayca’nın etkisi olarak değerlendirmektedir.

Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

Âdem işip toymagan. 2-252

(Âdem içip doymamış.)

2.2.5.2.4.2. İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi:

Bu kip, **fiil- + -(D)p zarf-fiil eki + şahıs eki** kalıbıyla yapılır. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

Kip, “**-(D)p + turur + şahıs eki**” formüllü birleşik fiil çekiminden doğmuştur. “-turur” kısmı zamanla düşmüş; ancak 3. Şahıslarda “-DI” şeklinde kalmıştır. Bu geçmiş zaman kipi Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas ve Tuva yazı dillerinde de kullanılmaktadır (KTLG, 2013: 69).

ayt-ıp-ban (söylemişim)

ayt-ıp-bız

ayt-ıp-sıñ

ayt-ıp-sıñız

ayt-ıp-tı

ayt-ıp-tılar

Mısa Biy aytıptı. 2-19

(Musa Bey söylemiş.)

Olumsuz Şekli:

Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

cakbapsıñ (yakmamışsın), *cibermepsıñız* (göndermemişsiniz).

2.2.5.2.5. Gelecek Zaman Kipi: -AyAk, -yAk

Bu kip, fiil tabanına -AyAk, -yAk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Ünsüzle biten fiillere -AyAk; ünlüyle biten fiillere -yAk ekleri getirilir. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

Bu kip, en geç 14. yüzyılda Oğuz sahasında doğmuş; 14-15. yüzyıldan itibaren Azerbaycan ve Anadolu'da kullanılmaya başlanmış; oradan diğer Oğuz grubu lehçelerine ve Kuzey Kıpçak lehçelerine geçmiştir (KTLG, 2013: 414).¹⁶

tüsür-eyek-ben (düşüreceğim)	tüsür-eyek-biz,
tüsür-eyek-siñ	tüsür-eyek-siñiz
tüsür-eyek	tüsür-eyek-ler

Bunun catuwuna karasañ bu pesat bütün ademlerdi birbiröwne tüsüreyek. 2-34
(Bunun yatışına bakarsan bu fesat bütün insanları birbirine düşürecek.)

Mısa Biy seniñ ballarıñdıñ işinde birinci bala Mamay bek akıllı bolyak. 2-31
(Musa Bey senin çocuklarının içinde birinci çocuk Mamay pek akıllı olacak.)

Olumsuz Şekli:

Fiil tabanıyla kip eki arasına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

Siz bizden korkbayaksıñız. 2-115
(Siz bizden korkmayacaksınız.)

2.2.5.3. Tasarlama Kipleri

2.2.5.3.1. Emir Kipi

Derleme yaptığımız Nogay ağzında emir kipi, fiile her şahıs için farklı ekler getirilerek yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir. Hem emir hem de şahıs ifade eden ekler şunlardır:

1. tk. şh. -AyIm, -yIm

¹⁶ Kipin eki; Ttr., Gag., Az., Öz., Krm. Türkçelerinde “-AcAk, -cAk, -AcAq” şeklinde; Bşk. Türkçesinde “-AsAk, -AsAq” şeklinde; Kum. ve Kkp. Türkçelerinde “-AjAk, -AjAq, -jAk, -jAq” şeklinde kullanılmaktadır. Kafkasya'da yaşayan Nogaylar bu kipin ekini metinlerimizde görüldüğü gibi “-AyAk, -yAk” şeklinde kullanmaktadırlar.

Ünsüzle biten fiillerden sonra -AyIm, ünlü ile biten fiillerden sonra -yIm eki kullanılır. Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

2. tk. şh. ---

Bu şahıs eksizdir. Fiil tabanı emir bildirir.

3. tk. şh. -sI4n

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

1. tk. şh. -AyIk, -yIk

Ünsüzle biten fiillerden sonra -AyIk, ünlü ile biten fiillerden sonra -yIk eki kullanılır. Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

2. tk. şh. -ŋI4z

Türkiye Türkçesinden farklı olarak nazal n kullanılır. Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

3. tk. şh. -sI4nlar

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

ciber-eyim (göndereyim)

ciber

ciber-sin

ciber-eyik,

ciber-ŋiz,

ciber-sinler

Naw ballardı catgarmaga cibereyik. 2-22

(Bu çocukları yatmaya gönderelim.)

Şın tolturup bereyim. akel kapşık. 9-18

(Şın doldurup vereyim getir kepçe.)

Carlı kalsın anası. 6-90

(Mutlu kalsın anası.)

Olumsuz Şekli: Fiil tabanıyla kip eki arasına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

O tamgalardı heş mitbanız. 2-176

(O damgaları hiç unutmayın.)

2.2.5.3.2. Şart Kipi: -sA

Nogay ağzında şart kipi, fiile -sA ekinin getirilmesiyle yapılır. Bir kılış ve oluşun olma şartını bildirir. İyelik menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir. Ek kalınlık-incelik uyumuna uyar. Bu kip bütün Türk lehçelerinde kullanılmaktadır.

Eski Türkçe’de “-sAr” şeklinde kullanılan ekin son sesi olan r sesi, Saha Türkçesi dışında bütün lehçelerde düşmüştür (KTLG, 2013:692).

<i>ayt-sa-m</i> (söylesem)	<i>ayt -sa-k</i>
<i>ayt-sa-ŋ</i>	<i>ayt-sa-ŋız</i>
<i>ayt-sa</i>	<i>ayt-sa-lar</i>

Endi biz ballarga bulay laplar aytsak ballar bizi anlamaydılar. 4-11

(Şimdi biz çocuklara böyle laflar söylesek çocuklar bizi anlamıyorlar.)

Ah ölmey sizŋ o yerge kelsem kartlarman konuşsam. 2-173

(Ah ölmeden sizin oraya gelsem yaşlılarla konuşsam.)

Olumsuz Şekli: Fiil tabanıyla kip eki arasına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

cibermeseŋiz (göndermeseniz), *sıypamasa* (sıvazlamasa)

2.2.5.3.3. İstek Kipi

Derlediğimiz Nogay ağzında istek kipi, **fiil- + -gI + iyelik eki + kel- yardımcı fiili + edİ/ydİ (3.teklik şahıs şimdiki zaman kipi)** kalıbıyla yapılır.¹⁷ Kip yalnızca birleşik kipli çekimlerde kullanılır.

Buradaki -gI eki, sıfat-fiil eki olan -GU ekinin farklı bir kalıbı olarak değerlendirilebilir (KTLG, 2013: 622).

Bu istek kipi; Uygur, Özbek, Başkurt, Kırgız, Karakalpak ve Kazak Türkçelerinde kullanılmaktadır (KTLG, 2013:611).

<i>cuwur-gı-m kel-edİ</i> (koşmak istiyorum)	<i>cuwur-gı-mız kel-edİ</i>
--	-----------------------------

¹⁷ Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

cuwur-gı-ŋ kel-edĩ,

cuwur-gı-ŋız kel-edĩ

cuwur-gı-sı kel-edĩ

cuwur-gı-ları kel-edĩ

Olumsuz Şekli: kel- fiiline olumsuz eki getirilerek yapılır.

kelgisi kelmeydi (gelmek istemiyor), *kaytgım kelmeydi* (geri dönmek istemiyorum).

2.2.5.3.4. Gereklilik Kipi

Gereklilik anlamı, **fiil- + -bA/-mA (fiilden isim yapma eki) + şahıs eki + kerek** kalıbı kullanılarak ifade edilir. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde fiile eklenir.

Kipin yukarıdaki şekildeki kullanımı Türkiye, Gagavuz, Özbek, Uygur, Kırım, Başkurt, Kumuk, Karakalpak ve Çuvaş Türkçelerinde bulunmaktadır (KTLG, 2013: 193).¹⁸

akel-me-m kerek (getirmeliyim)

akel-me-mız kerek

akel-me-ŋ kerek

akel-me-ŋız kerek

akel-me-sı kerek

akel-me-leri kerek

Men ölüyekben vasiyat etbem kerek degen özü özüne. 2-16

(Ben öleceğim vasiyet etmeliyim demiş kendi kendine.)

Olumsuz Şekli:

Gereklilik kipinden sonra olumsuzluk ifade eden “tuwul” kelimesi getirilerek yapılır.

ketbem kerek tuwul (gitmemeliyim), *barmam kerek tuwul* (varmamalıyım)

2.2.5.4. Fiillerin Birleşik Kipli Çekimleri

¹⁸ Kafkasya’daki Nogaylarda kipte kullanılan “kerek” kelimesinin yerine bazen “tiyisli” kelimesi de kullanılır (TLG, 2007:647).

2.2.5.4.1. Hikâye

Derleme yaptığımız Nogay ağzında hikâye birleşik kipli çekimi, “e-” fiiline görülen geçmiş zaman eki “-dī” getirilerek yapılır. Kullanılan hikâye birleşik zamanlar şunlardır:

2.2.5.4.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Fiil + -r/-Ar + edī + şahıs eki kalıbıyla yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleri alır.

sor-ar edī-m (sorardım)

sor-ar edī-k

sor-ar edī-ŋ

sor-ar edī-ŋiz

sor-ar edī

sor-ar edī-ler

Kayta kayta sorar edīm Seyīthan atamga şokamga anamdın mezarı kayerde dep.

2-83

(Dönüp dönüp sorardım Seyithan dedeme, amcama annemin mezarı nerede diye.)

Olumsuz Şekli:

Fiile -mAs, -bAs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mAs, tonsuz ünsüzden sonra -bAs şeklinde fiile eklenir. Daha sonra da “-edī” eki ve şahıs eki getirilir

kelmes edīm (gelmezdim), *barmas edik* (varmazdık)

2.2.5.4.1.2. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -A zarf-fiil eki + yatır + edī + şahıs eki kalıbıyla yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleri alır.

gıdır-a-yatır edī-m (geziyordum)

gıdır -a-yatır edī-k

gıdır -a-yatır edī-ŋ

gıdır -a-yatır edī-ŋiz

gıdır -a-yatır edī

gıdır -a-yatır edī-ler

O yerde kale bar onu gıdırayatır edik. 2-160

(Orada kale var onu geziyorduk.)

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

gıdırmayadır edik (gezmiyordum)

2.2.5.4.1.3. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Fiil + -A/-y zarf-fiil eki + tagan + edî + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Bazen “tagan”daki g harfi düşürülür. İyelik menşeli şahıs ekleri alır.

<i>oyna-y-tagan edî-m</i> (oynamaktaydım)	<i>oyna-y-tagan edî-k</i>
<i>oyna -y-tagan edî-η</i>	<i>oyna-y-tagan edî-ηiz</i>
<i>oyna -y-tagan edî</i>	<i>oyna-y-tagan edî-ler</i>

Bu cırlardı bizim balalığımızda kobuz şalıp oynaytaan ediler. 2-76
(Bu şarkıları bizim çocukluğumuzda kopuz çalıp oynuyorlardı.)

OlumsuzŞekli:

Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

yasamaytagan edî (yapmamaktaydı), *kelmeytagan edîm* (gelmemekteydim)

2.2.5.4.1.4. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -(I)p + turı/yatır + edî +şahıs eki kalıbıyla yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleri alır.¹⁹

<i>sakla-p-turı edî-m</i> (saklamaktaydım)	<i>al-ı-p-yatır edî-m</i> (almaktaydım)
<i>sakla-p-turı edî-η</i>	<i>al-ı-p-yatır edî-η,</i>
<i>sakla-p-turı edî</i>	<i>al-ı-p-yatır edî</i>
<i>sakla-p-turı edî-k</i>	<i>al-ı-p-yatır edî-k</i>
<i>sakla-p-turı edî-ηiz</i>	<i>al-ı-p-yatır edî-ηiz</i>
<i>sakla-p-turı edî-ler</i>	<i>al-ı-p-yatır edî-ler</i>

¹⁹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuz Şekli:

-(I)p zarf-fiil ekinin yerine bu ekin olumsuzu olan -mAy, -bAy zarf-fiil ekinin getirilmesiyle yapılır.

ketbeyturi edī (gitmemekteydi), *barmayturi edīk* (varmamaktaydık)

2.2.5.4.1.5. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

-GAN, ekinden sonra “edī” yapısı getirilerek yapılır. İyelik menşeli şahıs ekleri sonda bulunur.

ayır-gan edī-m (tutmuştum)

ayır-gan edī-k

ayır-gan edī-ŋ

ayır-gan edī-ŋiz

ayır-gan edī

ayır-gan edī-ler

Ulu Seyithandı üylendīrip avuldun ŧetīne oga bīr üy salıp birazda koy berīp onu ayırgan edī. 5-24

(Oğlu Seyithan’ı evlendirip köyün kenarına ona bir ev yapıp biraz da koyun verip onu ayırmıştı.)

Olumsuz Şekli:

Fiil tabanına “-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

kelmegen edī (gelmemişti), *cutbagan edīm* (yutmamıştım)

2.2.5.4.1.6. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -AyAk/-yAk + edī + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Ünsüzle biten fiillere -AyAk; ünlüyle biten fiillere -yAk ekleri getirilir. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.²⁰

köter-eyek edī-m (kaldıracaktım)

köter-eyek edī-k

köter-eyek edī-ŋ

köter-eyek edī-ŋiz,

köter-eyek edī

köter-eyek edī-ler

²⁰Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuz Şekli

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir

ketbeyek edim (gitmeyecektim), *almayak edĩ* (almayacaktı)

2.2.5.4.1.7. Şart Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -sA + edĩ + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir.

tap-sa edĩ-m (bulsaydım)

tap-sa edĩ-k

tap-sa edĩ-ŋ

tap-sa edĩ-ŋiz

tap-sa edĩ

tap-sa edĩ-ler

Eger önce tap-sa edim bizim sülaledĩ, akrabalarımı o yerde araştırırdım. 2- 28
(Eğer önce bulsaydım bizim sülaleyi, akrabalarımı orada araştırırdım.)

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

ketbese edim (gitmeseydim), *akelmese edĩŋ* (getirmeseydin)

2.2.5.4.1.8. İstek Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -gAy eki + edĩ + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimlenir. -gAy eki ile istek kipinin çekimi sadece birleşik kipli çekimlerde bulunmaktadır.²¹

kara-gay edĩ-m (bakaydım)

kara-gay edĩ-k

kara-gay edĩ-ŋ

kara-gay edĩ-ŋiz

kara-gay edĩ

kara-gay edĩ-ler

Olumsuz şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

etbegey edĩŋ (etmeyeydin), *gıdırmagay edĩŋiz* (gezmeyeydiniz)

²¹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.5.4.1.9. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Fiil- + -bA/-mA (fülden isim yapma eki) + şahıs eki + kerek + edĩ kalıbıyla yapılır. Telaffuz edilirken “kerek” kelimesinin sonundaki “k” harfinin genellikle düşürüldüğü tespit edilmiştir.²²

cat-ba-m kerek edĩ (yatmalıydım)

cat-ba-mız kerek edĩ

cat-ba-η kerek edĩ

cat-ba-ηız kerek edĩ

cat-ba-sı kerek edĩ

cat-ba-ları kerek edĩ

Olumsuz Şekli:

Gereklilik kipinden sonra olumsuzluk ifade eden “tuwul” kelimesi getirilerek yapılır.

barmam kerek tuwul edĩ (varmamalıydım), *bermeη kerek tuwul edĩ* (vermemeliydin)

2.2.5.4.2. Rivayet

Derleme yaptığımız Nogay ağzında rivayet birleşik kipli çekimi, “e-” fiiline öğrenilen geçmiş zaman eki “-ken” getirilerek yapılır. Kullanılan rivayet birleşik zamanlar şunlardır:

2.2.5.4.2.1. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -r/-Ar + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Geniş zaman kipinin rivayetinin genellikle üçüncü şahısları kullanılır.²³

cıla-r eken-men (ağlarmışım)

cıla-r eken-mĩz

cıla-r eken-sĩη

cıla-r eken-sĩηız

cıla-r eken

cıla-r eken-ler

Olumsuz Şekli:

²²Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

²³Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Fiile -mAs, -bAs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mAs, tonsuz ünsüzden sonra -bAs şeklinde fiile eklenir. Daha sonra da “-eken” eki ve şahıs eki getirilir

yasamas ekenler (yapmazlarmış), *okumas eken* (okumazmış)

2.2.5.4.2.2. Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -AdI/-ydI + -eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Fiilin son sesi ünsüz ise “-AdI”, ünlü ise “-ydI” eki kullanılır. Birinci şahıslarda kullanılmaz.

Bol-adı eken-siŋ (oluyormuşsun) *bol-adı eken-siŋiz*

bol-adı eken *bol-adı eken-ler*

Sıyrdın boyunca şayır boladı eken. 2-95

(Sığırın boyu kadar çayır oluyormuş.)

Türkiye’ge köşbek için sıraya yazıladı ekenler. 2-143

(Türkiye’ye göçmek için sıraya yazılıyorlarmış.)

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra –mA, tonsuz ünsüzden sonra –bA şeklinde eklenir.

Kayer bolganında bilmeydi ekenler. 5-82

(Neresi olduğunu bilmiyorlarmış.)

2.2.5.4.2.3. İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -A + yatır + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Birinci şahıslarda kullanılmaz.²⁴

ket-e-yatır eken-siŋ (gidiyormuşsun) *ket-e-yatır eken-siŋiz*

ket-e-yatır eken *ket-e-yatır eken-ler*

Olumsuz Şekli:

²⁴Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

barmayadır eken (varmıyormuş), *kelmeyadır ekenler* (gelmiyorlarmış)

2.2.5.4.2.4. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -A/-y zarf-fiil eki + tagan + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Yaygın olmayan bir kullanımdır. Sadece üçüncü şahıslarda kullanılır.²⁵

ciber-e-tagan eken (göndermekteymiş) *ciber-e-tagan eken-ler*

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

ketbeytagan eken (gitmemekteymiş), *karamaytagan ekenler*
(bakmamaktaymışlar)

2.2.5.4.2.5. Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -(D)p zarf-fiil eki + turı/yadır yardımcı fiilleri + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Yaygın olmayan bir kullanımdır. Birinci şahıslarda kullanılmaz.²⁶

ısla-p-turı eken-siñ (tutmaktaymışsın)

ısla-p-turı eken-siñiz

ısla-p-turı eken

ısla-p-turı eken-ler

Olumsuz Şekli:

Olumsuz şekline rastlanılmamıştır.

2.2.5.4.2.6. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil- + -AyAk/-yAk + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Birinci şahıslarda kullanılmaz.

²⁵Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

²⁶Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

töbele-yek eken-siň (dövecekmişsin)
töbele-yek eken

töbele-yek eken-siňiz
töbele-yek eken-ler

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

cırtbayak ekensiň (yırtmayacakmışın)

2.2.5.4.2.7. Şart Kipinin Rivayeti

Fiil- + -sA + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılır.

bol-sa eken-men (olsaymışım)

bol-sa eken-miz

bol-sa eken-siň

bol-sa eken-siňiz,

bol-sa eken

bol-sa eken-ler

Ay ay aydın carığı toy *bolsa eken*. 11-51

(Ay ay ayın ışığı düğün olsaymış.)

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü sestenden sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

kelmese eken (gelmeseymiş), *bermese eken* (vermeseymiş)

2.2.5.4.3. Şart

Derleme yaptığımız Nogay ağzında şart birleşik kipli çekim, bazı kiplerde “bol-” yardımcı fiiline bazı kiplerde ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “i-” yardımcı fiiline şart eki “-sA-” ekinin getirilmesiyle yapılır. “i-” yardımcı fiili genellikle söylenmez. Şart birleşik çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri iyelik kökenlidir.

2.2.5.4.3.1. Geniş Zaman Kipinin Şartı

Fiil + -r/-Ar + şart eki + şahıs eki kalıbıyla yapılır.

sor-ar-sa-m (sorar isem)

sor-ar-sa-k

sor-ar-sa-ŋ

sor-ar-sa-ŋız

sor-ar-sa

sor-ar-sa-lar

Onu kım dep sorarsan. 10-30

(Onu kim diye sorarsan.)

Nişanlılık vakti köp uzarsa baharda veya bayramlarda cas bet gızga ve gızdıŋ cakınlarına hediyeler akelirler. 2-234

(Nişanlılık vakti çok uzarsa baharda veya bayramlarda erkek tarafı kıza ve kızın yakınlarına hediyeler getirirler.)

Olumsuz Şekli:

Fiile -mAs, -bAs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mAs, tonsuz ünsüzden sonra -bAs şeklinde fiile eklenir. Daha sonra da “-sA” eki ve şahıs eki getirilir.

Eger salınmassa keyşek kınadı caktırmaz. 2-290

(eğer konulmazsa gelin kınayı yaktırmaz.)

2.2.5.4.3.2. Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

Fiil- + -A/-y zarf-fiil eki + tagan + bol- + -sa + şahıs eki kalıbıyla yapılır.

Telaffuz edilirken “tagan”daki “g” harfi ile “bol-” yardımcı fiilindeki “l” harfi genellikle düşürülür.²⁷

kel-e-tagan bol-sa-m (geliyorsam)

kel-e-tagan bol-sa-k

kel-e-tagan bol-sa-ŋ

kel-e-tagan bol-sa-ŋız

kel-e-tagan bol-sa

kel-e-tagan bol-sa-lar

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

Kırmeytagan bolsa (girmiyorsa), aytbaytagan bolsalar (söylemiyorlarsa)

²⁷Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.5.4.3.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı:

Fiil- + -dI + -y- + şart eki + şahıs eki kalıbıyla yapılır.²⁸

bar-dı-y-sa-m (vardıysam)

bar-dı-y-sa-k

bar-dı-y-sa-η

bar-dı-y-sa-ηız

bar-dı-y-sa

bar-dı-y-sa-lar

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

tapbadıysam (bulmadıysam), *kelmediyse* (gelmediyse)

2.2.5.4.3.4. Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

Fiil- + -GAn eki + bol- + -sa + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Telaffuz edilirken

“bol-” yardımcı fiilindeki “I” harfi düşürülür.²⁹

cıyna-gan bol-sa-m (toplamışsam)

cıyna-gan bol-sa-k

cıyna-gan bol-sa-η

cıyna-gan bol-sa-ηız

cıyna-gan bol-sa

cıyna-gan bol-sa-lar

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

tüsbeğen bolsañız (inmemişseniz), *ketbeğen bolsa* (gitmemişse)

2.2.5.4.3.5. Gelecek Zaman Kipinin Şartı

Fiil- + -AyAk/-yAk + bol- + -sa + şahıs eki kalıbıyla yapılır. Telaffuz edilirken

“bol-” yardımcı fiilindeki “I” harfi düşürülür.³⁰

şayna-yak bol-sa-m (çiğneyeceksem)

şayna-yak bol-sa-k

şayna-yak bol-sa-η

şayna-yak bol-sa-ηız

şayna-yak bol-sa

şayna-yak bol-sa-lar

²⁸Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

²⁹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

³⁰Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Olumsuz Şekli:

“-bA”, “-mA” olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Tonlu ünsüzden ve ünlü harften sonra -mA, tonsuz ünsüzden sonra -bA şeklinde eklenir.

tasımayak bolsañ (taşımayacaksan)

2.2.5.5. Fiilimsiler

2.2.5.5.1. İsim-Fiil Ekleri

Derleme yaptığımız Nogay ağzında isim-fiil eki olarak şu ekler kullanılır:

-w, -(U)w

Bu ekin kelimeye, ünsüz seslerden sonra “-(U)w” şeklinin; ünlü seslerden sonra ise “-w” şeklinin eklendiği görülür. Eğer kendinden önceki ünlü ses düz bir ünlü ise onu yuvarlaklaştırır.

Buga şakurtuw diydandılar. 2-79

(Buna çağırma “davet” derlerdi.)

-(I)ş

Bu ek çok az kullanılır.³¹

maktaniş (övünmek)

2.2.5.5.2. Sıfat-Fiil Ekleri

Derleme yaptığımız Nogay ağzında kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-GAn

Çok fazla kullanılan bir ektir. Genellikle geçmiş zamanı ifade eder. Bu ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı yerine göre; -An, -mİş veya -Dİk ekleridir:

Menim dedemdñ tuwgan ceri bızım köy. 2-99

(Benim dedemin doğduğu yer bizim köy.)

Bu köylerdñ içinde en taze, en soñ salıngan tamga Nuri Yılmaz’dñ tamgası eken. 2-124

(Bu köylerdin içinde en taze, en son konulan damga Nuri Yılmaz’ın damgasıymış.)

-A + tagan

³¹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Çok fazla kullanılan bir ektir. Sürmekte olan bir özelliği anlatır. Telaffuz edilirken “tagan”daki “g” sesi genellikle düşürülür.

Kafkasya'dan kelgen uzun boylu, kalpaklı, atka aruw mñetaan, aruw kılış şegetaan adamlar akeleyim de aklınız basınızga kelsiñ. 2-116

(Kafkasya'dan gelen uzun boylu, kalpaklı, ata iyi binen, iyi kılıç çeken adamlar getireyim de aklınız başınıza gelsin.)

-y + tagan

İşlek bir ektir. Devam etmekte olan bir özelliği anlatır. Telaffuz edilirken “tagan”daki “g” sesi genellikle düşürülür.

Keçidin anlaytaan tîlinden aytbaydılar kî keçi kelsiñ. 2-165

(Keçinin anladığı dilden konuşmuyorlar ki keçi gelsin.)

-A + yatkan

Devam etmekte olan bir hareketi bildirir. Nadiren “-A + yatırgan” şekli kullanılır.³²

küleyatkan kart (gülmekte olan ihtiyar)

-r, -Ar

Geniş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir.³³

Körüür köz (görür göz)

-AyAk / -yAk

Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir. Çok kullanılır.

Sünnet bolyak balaga köylek kiydirirlerdi. 2-193

(Sünnet olacak çocuğa gömlek giydirirlerdi.)

Gayrı tayanayak küşü kalmagan cerge cıgılıp kalgan. 15-80

(Artık dayanacak gücü kalmamış yere yıkılıp kalmış.)

-MAs

Bu ek “-r, -Ar” sıfat-fiil ekinin olumsuz şeklidir.

Eköw bet de şaytan ötbes künü (kiçkiy tatlı) dengen bñ merasim etip onlardıñ lokumlarnı, püsküwütlernñ cep üken tatlı üşün kün alırlar. 2-225

³²Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

³³Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

(İki taraf da şeytan ötmez günü (küçük tatlı) denilen bir merasim edip onların lokumlarını, bisküvilerini yiyip büyük tatlı için gün alırlar.)

2.2.5.5.3. Zarf-Fiil Ekleri

Derleme yaptığımız Nogay ağzında kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır:

-A / -y

Bu ek tek başına kullanılmaz. Genellikle esas fiili yardımcı fiile bağlayarak birleşik fiillerin yapısına dâhil olur. “tur-, kel-, bol-, ber-” yardımcı fiilleri bu ekle kullanılanlardan bazılarıdır. Ayrıca bu ek tekrar gruplarında da kullanılır.

Ata cuwura cuwura camiğe bargan, bîr de karagan kel bala cok, ketken. 14-15
(Ata koşu koşu camiye varmış, bir de bakmış kel çocuk yok, gitmiş.)

Sonja kete berir. 2-296

(Sonra gidiverir.)

...-r/-Ar ...-MAs

-r/-Ar sıfat-fiil eki -MAs sıfat-fiil eki ile beraber kullanılıp zarf-fiil eki oluşturur.

Barır barmas şay işilir. 2-224

(Varır varmaz çay içilir.)

-(I4)p

Yaygın olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Gız üyünde kalgan gızlar da erttemengeşim oturup şenlik eterler. 2-296

(Kız evinde kalan kızlar da sabaha kadar oturup şenlik yaparlar.)

İlk äwelî üyerdîñ mezarlığına aketilip dua etilir. 2-308

(İlk önce oranın mezarlığına gidilip dua edilir.)

Kiyewdîñ arkadaşları toplanıp şenlik eterler. 2-321

(Damadın arkadaşları toplanıp şenlik yaparlar.)

-MAy

-(I4)p zarf-fiil ekinin olumsuzudur. İşlev bakımından Türkiye Türkçesinde “-mAdAn” ekine denktir.

Eş zorluk şıgarmay hemen keldi. 2-167

(Hiç zorluk çıkarmadan hemen geldi.)

Közlerini ereklerden ayırmay öz özüne söylenip bugün abırlıdın beşî dedi. 5-18

(Gözlerini uzaklardan ayımadan kendi kendine konuşup bugün abırlıydın beşi dedi.)

Onu da benim babam, dayısı bolgan üçün ölmey özü cızdırgan. 2-125

(Onu da benim babam, dayısı olduğu için ölmeden kendisi çizdirmiş.)

-GAndA

Yaygın olarak kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı “-dİĞİ zaman, -dİĞİndA, -IncA” anlamıdır.

Babam orak şalganda. 1-56

(Babam orak çaldığında.)

İzinge kelgende veya teskerege kelgende gözün aydın dep barırdılar. 2-207

(İzine geldiğinde veya teskereye geldiğinde gözün aydın diyip varırlardı.)

-GAndAy

-GAn sıfat fiil eki ile -dAy benzerlik ifade eden ekin birleşmesiyle oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde “-mış gibi” anlamını ifade etmektedir.

Xayırdır şoka bır şey bolduma erekten seni körgende cılaganday kördüm. 5-30

(Hayırdır amca bir şey oldumu uzaktan seni görünce ağlamış gibi gördüm.)

Şıbarala şıt şıba kus konganday. 9-8

(Şıbarala şıt şıba³⁴ kuş konmuş gibi.)

Seni canım bek süydü dos bolganday. 9-9

(Seni canım pek sevdi dost olmuş gibi.)

-gAlı

Türkiye Türkçesindeki -AlI zarf-fiil ekini karşılar.³⁵

ketgeli (gideli), *turgalı* (kalkalı)

-gAyşI

Bu ekin Türkiye Türkçesindeki karşılığı “-incaya kadar/dek” veya “-âna kadar/dek” anlamıdır.

So kün koy soygan as asgan cegenler, işgenler, keşe keş vakitgaysı oturganlar. 2-19

³⁴ Kuşun kanat seslerini taklit eden yansıma ses.

³⁵Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

(O gün koyun kesmişler, yemek pişirip yemişler, içmişler, gece geç vakte kadar oturmuşlar.)

Gız üyünde kalgan gızlar da erttemengeysi oturup şenlik eterler. 2-296

(Kız evinde kalan kızlar da sabaha kadar oturup şenlik yaparlar.)

2.2.6. Edatlar

Derlediğimiz Nogay ağzındaki edatları ünlem, bağlama ve son çekim edatları olmak üzere üç grupta inceledik.

2.2.6.1. Ünlem Edatları

Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, nefret, hayıflanma, coşkunluk v.s. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tastik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır (Ergin, 2004: 349). Derlediğimiz Nogay ağzında kullanılan başlıca ünlem edatları şunlardır:

Ünlemler: ah, vah, tü, hayda, of, baw, abaw

Sonra atam nawday bñr toktadı, bñr sürü ah şegip anlattı. 2-88

(Sonra dedem şöyle bir durdu, bir sürü ah çekip anlattı.)

Seslenme edatları: ew, yew, lan³⁶

Sorma edatları: kana (hani), acaba, neşün (ne için)

Nogayşadı neşün konuşbaydılar anlamayman. 2-56

(Nogaycayı neden konuşmuyorlar anlamıyorum.)

Gösterme edatları: mñne (işte), ene (işte), aha

Aha da alıp kaşar. 12-16

(Aha da alıp kaçır.)

Cevap edatları: iyve (evet), cok (yok), tuwul (değil)

Cok balam bñr şey çok bñr şeyde bolmadı. 5-30

(Yok, çocuğum bir şey yok bir şey de olmadı.)

2.2.6.2. Bağlama Edatları

³⁶Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Bunlar kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında irtibat kuran edatlardır (Ergin, 2004: 352). Derlediğimiz Nogay ağzında kullanılan başlıca bağlama edatları şunlardır:

Sıralama edatları: MAn, MInAn

Üstün cabbay üylenyek caslar mangızlar çaresin tabbay. 2-67

(Üstünü örtmeden evlenecek erkekler ve kızlar çaresini bulmadan.)

Denkleştirme edatları: ya, ya da, yahut

Tişi altı yedi yaşlarında tüskende de ya üytöbege ya da aranga sıyırđıñ astına atataandılar. 2-189

(Dişi altı yedi yaşlarında düştüğünde de ya evin çatısına ya da ahırda sığırın altına atıyorlardı.)

Karşılaştırma edatları: ya... ya, hem... hem, dA... dA, ne... ne de

Hem mal şewiredi hem de bir karıs öremaydı. 15-21

(Hem hayvan çeviriyor hem de bir karış öremiyor.)

Net bolarak ne köydü bilediler ne de kaç cılında kelgenlerini bilediler. 2-96

(Net olarak ne köyü biliyorlar ne de kaç yılında geldiklerini biliyorlar.)

Cümle başı edatları: eger, gerşi (gerçi), mademki, hatta, sanki, amma, meger, tek

Eger eterseniz sizge şınlarmız. 1-38

(Eğer yaparsanız size şın söyleriz.)

Hatta o cerde kurtkadıñ biröwü cırladı. 2-143

(Hatta orada yaşlı kadının birisi şarkı söyledi.)

Sanki avulumuzdun işi keşeleri bolurdu zindan. 2-342

(Sanki köyümüzün içi geceleri olurdu zindan.)

Amma işlerinde biröw bar way bir pesat bolyak way bir pena bolyak köp zararlı biröw bolyak. 2-31

(Amma içlerinde birisi var vay bir fesat olacak vay bir fena olacak çok zararlı birisi olacak.)

Sona gelen edatlar: dahı, dA, bile, ki, tuwul, ya.

Bunun destanları da bar, cırları da bar, şınlawları da bar, bozlawları da bar. 2-

(Bunun destanları da var, şarkıları da var, şınlamaları da var, bozlamaları da var.)

Ballarga tuwul üyünüzde missiğinizga bile Nogayşa söyleñiz. 2-55

(Çocuklara değil evinizde kedinize bile Nogayca konuşunuz.)

Dedi kı inis tınıs kalgan avulumuzga cılayman. 5-412

(Dedi ki bomboş kalmış köyümüzde ağlıyorum.)

2.2.6.3. Son Çekim Edatları

Bunlar işletme eki vazifesi gören edatlardır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yaparlar. Son çekim edatları isim unsuruna ekli veya eksiz olarak bağlanırlar (Ergin, 2004: 365). Derlediğimiz Nogay ağzında kullanılan başlıca son çekim edatları şunlardır:

Vasıta ve beraberlik edatları: MAn (ile)

Ep küzdün küni bolurdu sırası man üken toylar. 5-349

(Hep sonbaharda olurdu sırası ile büyük düğünler.)

1985'te Çeçen bir kart ban tanıştım men. 2-168

(1985'te Çeçen bir yaşlı adam ile tanıştım ben.)

Sebepl edatları: üşün (için), ötrü (ötürü), üzre (üzere)

Onu da benim babam dayısı bolgan üşün ölmey özü cızdırgan. 2-125

(Onu da benim babam dayısı olduğu için ölmeden kendisi çizdirmiş.)

Benzerlik edatları: dAy (gibi)³⁷

Şeşekey şaynap bulutday kaynap. 1-37

(Şeşekey çiğneyip bulut gibi kaynayıp.)

*Cibinden ıslap bizim köylerde şobanlardıñ etkenindey bir ekı ses şıgartıp
“mında kel mında kel” dedim. 2-166*

(İpinden tutup bizim köylerde çobanların yaptığı gibi bir iki ses çıkartıp “buraya gel buraya gel” dedim.)

Başkalık edatı: baska (başka)

Hasan Abaz dep baska awulda yaşagan bir dostu bar eken Mısa Biydñ. 2-36

(Başka bir köyde yaşayan Hasan abaz diye bir dostu varmış Musa Bey'in.)

Hâl edatı: köre (göre)

³⁷ Akbaba; “dAy”ı benzerlik anlamı veren eşitlik hali eki olarak ele almıştır.

Mısa Biy kolunga kagatban kalemdı al, men aytayım sen ballardıñ catuwuna köre caz. 2-27

(Musa Bey eline kâğıtla kalemi al, ben söyleyeyim sen çocukların yatışına göre yaz.)

Miktar edatı: kadar

Sen gızımdı o kadar süydüñ de neşün Cılan Beg'ge taslap kettüñ. 15-65

(Sen kızımı o kadar sevdin de niçin Cılan Bey'e bırakıp gittin.)

Zaman edatları: berı, soñ (sonra), ävel (evvel, önce), kerı (geri), sayın (her)

Erteden berı şınlayman sen kaydedüñ? 9-48

(sabahtan beri şın söylüyorum sen nerdeydin?)

Toy baslagan soñ caslar bür ara gızlardıñ canına ketgenler. 1-14

(Düğün başladıktan sonra genç erkekler bir ara kızların yanına gitmişler.)

Äwelden beklegen köylüdüñ gızı da aytadı. 6-38

(Önceden bekleyen köylünün kızı da söylüyor.)

Atası onu bılay körgeñ sayın, küyezlenip cıllar ävvel üyüne konak bolgan o sokedin duası Seyithan'ga keşgen dep süyüñediken. 5-61

(Atası onu böyle gördükçe, böbürlenip yıllar önce evine misafir olmuş o sofunun duası Seyithan'a geçmiş deyip seviniyormuş.)

Yer ve yön edatları: dek, karşı, yaka (yana), bet (taraf), işger (içeri)

Aradan altı yedi cıl keşken soñ oda anaw yaka köşüp bardı. 5-89

(Aradan altı yedi yıl geçdikten sonra diğer tarafa göçüp gitti.)

Gız bet bu işge boldu degen soñ cas bet gızdı tilemege kelirler. 2-222

(Kız tarafı bu işe oldu dedikten sonra erkek tarafı kızı istemeye gelirler.)

2.2.7. Yapım Ekleri

2.2.7.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

+kAnA, +AnA³⁸

Taa tünevñ kişkenekey bür baladın. 5-276

³⁸ ALKAYA bu eki, Eski Türkçe'deki -küçültme anlamı veren- "+qıña" ekinin günümüzdeki görünümü olarak değerlendirmektedir. Alkaya'nın Baskakov'dan yaptığı tespite göre Kafkasya'da konuşulan Nogay Türkçesinde ekin "+GAnA" şekli de vardır. Bu şekle derlediğimiz metinlerde rastlanılmamıştır. Bunun yanında ekin, derlediğimiz metinlerde görülen "+AnA" şekli de Kafkasya'da konuşulan Nogay Türkçesinde bulunmamaktadır. Ayrıca ekin "+AnA" şeklinden önceki ünsüz harfin ikizleşmesi dikkati çeken bir özelliktir.

(Daha dün küçücük bir çocuktun.)

Endi azzanakay bir ötbek cesem toyaman. 5-157

(Şimdi azıcık bir ekmek yesem doyuyorum.)

bittenekiy (çok azıcık)

+şI

Hasan atay temirşi tükâninde temirşilik yasardı. 5-312

(Hasan atam demirci dükkânında demircilik yapardı.)

+şIk, +şAk

Askerge ketiyek caslardı, keysek boliyak gızlardı äwelden şakıradandılar.2-78

(Askere gidecek gençleri gelin‘cik’ olacak kızları önceden çağırıyorlardı.)

+y, +Ay

Seyithan Seyitamet atay’dın üken ulu edı. 5-23

(Seyithan Seyitahmet atamın büyük oğluydu.)

+(X)w

Ullardıñ beşöw bir anadan cetöw bir anadanken. 2-15

(Oğulların beşi bir anneden yedisi bir annedenmiş.)

+IıncIı

Herkeske habar ciberilip yedinci küni, kırkinci küni ve yüzüncü küni as berilir.

2-335

(Herkese haber gönderilip yedinci gün, kırkinci gün ve yüzüncü gün yemek verilir.)

+şA

Ballar endi Nogayşa bilmeydiler. 2-54

(Çocuklar şimdi Nogayca bilmiyorlar.)

+kAy, +kIy,

Kurugan bavlarımız sasımaydı şeşkeyler. 5-260

(Kurumuş bağlarımız kokmuyor çiçekcikler.)

Bu cemaattıñ işinde menden ükenı de bar kiçkiyi de bar. 2-52

(Bu cemaatin içinde benden büyüğü de var küçüğü de var.)

Endi azzanakay bir ötbek cesem toyaman. 5-157

(Şimdi azıcık bir ekmek yesem doyuyorum.)

+AlAk

Kıynanma bolsa da arkan tekgudalak. 5-139

(Üzülme arkanda kimse olmasa da.)

Men nişanlımdı kördüm tıptımalak. 6-70

(Ben nişanlımı gördüm yusuvarlak.)

+dAS

Can coldasım bolur dep keldim sizge. 11-10

(Can yoldaşım olur diye geldim size.)

+II

Taa dünyaga onday akıllı biröw kelmeyek. 2-30

(Daha dünyaya onun gibi akıllı birisi gelmeyecek.)

Toprağı kara eken, köp verimli eken. 2-92

(Toprağı siyahmış, çok verimliymiş.)

+II4k

Her sene bir şenlik tüzenlemekben Nogaylık bolmaz. 2-52

(Her sene bir şenlik düzenlemekle Nogaylık olmaz.)

Basımızga kelmez korluk akeldim. 3-24

(Başımıza gelmez bela getirdim.)

+sI4z

Bayınga külümsire bolma sıyımsız. 5-136

(Kocana gülümse olma geçimsiz.)

Keyşek sıcakta küneştin astında cuwurup cigeri suwsuzluktan canadı. 15-76

(Gelin sıcakta güneşin altında koşup cigeri susuzluktan yanıyor.)

2.2.7.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

+Ay-

Bizben bolganlar da kartayıp bariyatır. 5-152

(Bizden olanlar da yaşlanıp gidiyorlar.)

+r-

Üylerine ketsem eskirgen elbiselerini tilesem berirler me? 14-41

(Evlerine gitsem eskimiş elbiselerini istesem verirler mi?)

+A-

Töbemde kanekiy oynamagan gızlarga cılayman. 5-420

(Tepemde kanekiy oynamayan kızlara ağlıyorum.)

Şeyh Şamil siz Nogaylardan asker tıleydī dep aytgan. 5-64

(Şeyh Şamil siz Nogaylardan asker istiyor diye söylemiş.)

+Ar-

Kögergen kögerşin bolayım konaklayım. 11-39

(Mavileşmiş güvercin olayım konaklayım.)

+dA-

Keyşekler kaynatasına sıbirdaganda sen cıktun balam. 5-369

(Gelinler kayınbabasına fısıldadığında sen yoktun çocuğum.)

+el-

tüzel- (düzel-)³⁹

+Gar-

Berber Atay ongarırdı avullardın sınığını şığığını. 5-320

(Berber Atay tamir ederdi köylerin kırığını çıkığını.)

+Iı-

Bayraktı tasıgan caska keyşektin anası nişan künü hediye berir. 5-305

(Bayrağı taşıyan gence gelinin annesi nişan günü hediye verir.)

+IA-

Keşe tüsgen ibaman yaşlangan cerler kündün cıltırasıman buharlaşmaga baslap edī. 5-13

(Gece düşen damlayla ıslanmış yerler güneşin kızgınlığıyla buharlaşmaya başlamışdı.)

+IAn-

Endī sıra kelgende gızlar nazlanıp şınlamagannar. 1-18

(Şimdi sıra geldiğinde kızlar nazlanıp şın söylemişler.)

+IAş-

Bızdī akelip o cerge yerleştıriptī. 2-114

(Bizi getirip o yere yerleştirmiş.)

+nA-

³⁹Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Şaylardın şamasını *şaynardık* bız bala eken. 5-451

(Çayların posasını çiğnerdik biz çocukken.)

+sA-

Suwsap suw işgen şeşbedin basında. 5-207

(Susayıp su içmiş çeşmenin başında.)

+sIrA-

Barır barmas şaysurap şay işilir. 2-218

(Varır varmaz çay isteyip çay içilir.)

2.2.7.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

-(U)w

Cibek şalıñ ilüwli turudu şüyde. 11-46

(İpek şalın asılı duruyordu girişte.)

-K

Temiz bolsun üyün bolmasın *kurkuldak*. 5-132

(Temiz olsun evin olmasın dağınık.)

Kültöbeden cıynadım *kayrak* mayrak. 10-12

(Kültepeden topladım bilek milek.)

-dAk

Bayın da özün de bolmanız *kuykuldak*. 5-134

(Kocan da kendin de olmayın tembel.)

-KAk

capışkak (yapışkan)⁴⁰

-GI

Zamandı belirlep *şalgı* şalınıyak bosa ölüsü bolgan üyge barıp izin alırdılar. 2-188

(Zamanı belirleyip çalgı çalınacaksa cenazesi olan eve gidilip izin alırlardı.)

-GIn

Bazı dalgın bolurman karama sözüme. 11-13

(Bazı dalgın olurum bakma sözüme.)

⁴⁰ Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

-GİŞ

Gızına berdî kırgışday. 10-64

(Kızına verdi tırpan gibi.)

aşkış (anahtar), sıpırgış (süpürge)

-I4

Arbadiñ tekerinde tez üylü bolsuñnar dep suw tolu testi sındırılır. 2-303

(Arabanın tekerinde çabuk evli olsunlar diye su dolu testi kırılır.)

-m

Mamay Destanının Bir Bölümü 2-11

(Mamay destanının bir bölümü)

-n

Cawun cawsuñ tarlaga. 1-53

(Yağmur yağsın tarlaya.)

-Ş

Cemiş şeşek soganga. 1-59

(Yemiş çiçek soğana.)

-ŞAk

erinşek (üşengeç)⁴¹

-ŞI

tilenşi (dilenci)⁴²

-wI4Ş

tiyrewüş (çengelli iğne), turnawuş (tırmık)⁴³

2.2.7.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

-A-

Moynuñga dolanayım. 1-110

(Boynuna dolanayım.)

-AIA- kovalamak

⁴¹ Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

⁴² Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

⁴³ Derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır.

Küreste de Nogaylarman töbelesgenler. 2-108

(Güreşte de Nogaylarla kavga etmişler.)

-GAIA-

uykala- (ovmak)

+IrA-

Kün cıtırıp cerlerdı cılıtıp kurt kumusga cıbirdamaga baslagan. 5-10

(Güneş ısınıp yerleri ısıtıp kurt kümese ilerlemeye başlamış.)

-IA- sıypalamak

Seyithan 'dın keliyatırğanını körgende közlerini koluman silip kuruladı. 5-22

(Seyithan'ın geldiğini gördüğünde gözlerini eliyle silip kuruladı.)

-msIrA-

Bayınga külümsire bolma sıyımsız. 5-136

(Kocana gülümse olma geçimsiz.)

-nA-

Ballarga vasiyat etiyekben amma ballardı sınatayım dep seni şakırdım. 2-21

(Çocuklara vasiyet edeceğim ama çocukları sınav yap diye seni çağırdım.)

-I-

Cenaze cuwulur, kefenlenir. 2-324

(Cenaze yıkanır, kefenlenir.)

-n-

Keşe tüsgen ibaman yaşlangan cerler kündün cıtırasıman buharlaşmaga baslap edı. 5-13

(Gece düşen damlayla ıslanmış yerler güneşin kızgınlığıyla buharlaşmaya başlamışdı.)

-S- (-s,-ş-)

Berırsıñ bermessıñ derken eköwü töbelesediler. 15-68

(Verirsin vermezsin derken ikisi dövüşmüşler.)

1985'te Çeçen bir kartban tanıştım men. 2-164

(1985'te Çeçen bir yaşlı adamla tanıştım ben.)

-Ar-

Kaytarayım avleñe gaz kapayım. 8-10

(Geri döndüreyim bahçene kaz koyayım.)

-DAr-

Bu Nogayşadın mutılmaması için ükenlerdın ballarga aktarmaları gerek, ballardın da konuşmaları gerek. 2-59

(Bu Nogaycanın unutulmaması için büyüklerin çocuklara aktarmaları gerek, çocukların da konuşmaları gerek.)

-DIr-

Siydosman saray saldırğan boydan boyga. 2-62

(Seyitosman saray yaptırmış boydan boya.)

Onu da benim babam dayısı bolğan için ölmey özü cızdırğan. 2-122

(Onu da benim babamın dayısı olduğu için ölmeden kendisi çizdirmiş.)

-Gar-

Şıgarıp ozgardık seni kıyanıp. 5-283

(Çıkarıp gönderdik seni üzüterek.)

-gIst-

tımgıst- (kaybetmek)

-r-

Bır de köküs telekleri keşirilır. 2-236

(Bir de hindi tüyleri geçirilir.)

-t-

Kart cılap Şorabatır'ga nawdı aytgan. 3-15

(Yaşlı adam ağlayıp Çorabatır'a şunu söylemiş.)

3. METİNLER

1. Metin

Anlatan Kişi: Güley Polat

Derleme Yeri: Akin Köyü/ Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Bir Şınlama Hikâyesi

b- Gız Bacım

6 c- Cawun cırı

ç- Gızım

d- Balam

e- Mani

f- Ninni

12 a-Bir Şınlama Hikayesi

Nogay awulununuñ biröwünde bir toy bar eken. Ee toyda herkes toplanır. Caslar, gızlar, kurtkalar, balalar hepsi toplanıp toyga ketgenner. Toy baslagan soñ caslar bir ara gızlardıñ canına ketgenler. Ketgende caslar: “Gızlar bız sizge aruw etip şınlarmız amma siz de bızge şınlıyaksınız.”deptiler. Gızlar da: “tamam” degenler. Caslar baslagannar şınlamaga. Vay bir aruw şınlagannar, bir aruw şınlagannar şınlap coruluptular. Endi sıra kelgende gızlar nazlanıp şınlamagannar. Caslar gızgannar, işlerinde biröwü aytgan:

“Aydi keteyik caslar,

Toplanıp oturgan ürpek baslar.”

Gızlar da:

“Ürpek bas dep korlama Allah süymez,

Ürpek bastıñ biröwü saga kiymez.” degenler.

24 Biraz vakıt keşedi gızlar ketbege karar berediler. O zaman da caslar aytadı:

“Ayganı tawu belgisiz bügümenşigi,

Carıla kalsın gızlardın teğerşigi.”

Gızlar toydan ayrılıp ketiyatırğanda caslardıñ tilegenneri boladı gızlardıñ arbalarınıñ teğerşigi carılıptı. Gızlar, teğerşikti casasınar dep caslardı şakırgannar: “Eger eterseniz sizge şınlarmız.” deptiler. Caslar zavallılar ne bilsinler birtaa kandırılıyaklarını, casaptılar teğerşikti. Yasagan soñ gızlar külgenner caslarga ve şınlamagannar. Tam arbaman ketiyatırken vakitte gızlar caslarga bakırgannar:

“Elde tentek köp bolur casar da keter,

Ebñĩ tapkan bĩr cigitke gene casatırımız.”

b-Gız Bacım

36 Ketiyatırsıñ gız benim bacım,
Şeşkey şaynap bulutday kaynap,
Onda barsan on beş kün otuz kettĩ bĩr ay,
Ondan sona bastırmazlar ayagındı bulay,
Ketiyatırsın gız bacım,
Şeşkey şaynap bulutday kaynap,
42 Ata degen dos bolur malga gızar,
Oynap cürgen gızınız şaşın bızar,
Ana degen dos bolup şiyge gızıp,
Oynap cürgen gızınıñ şaşın bızıp.

c- Cawun cırı

48 Caw caw cawunum,
Balaban bolsun kawunum,
Şölde egĩn on bolsun,
Köyde ambarlar tolsun.

54 Cawun cawsuñ tarlaga,
Darı biyday arpaga,
Körünmesĩñ boyundan,
Babam orak şalganda.

60 Cawun cawsuñ koraga,
Cemiş şeşek soganga,
Ekĩ kartop bĩr mĩnsĩñ,
Böleşkende okkaga.

Köy adlında konakay,
Boyı bolsuñ kamıştay,

66 Onu körüp kuwansın,
Tawuk pepiş hem torgay.

ç- Gızım

72 Menim gızım appak,
Ak koluna ne taksak,
Ayyeleri köp köp,
Cengeleri top top,
Cendebirdiñ tibinde,
Cet ayyesi gene bar,
Kalempirdiñ tibinde,
Kart ayyesi gene bar,
Ak mescitke tayangan,
78 Hacı atası gene bar,
Börütnunıñ cabını,
Böteesi salıngan,
Naşatası gene bar,
Aw abası abası,
Kolunda altın tabası,
84 Oynamaga barganda,
Cılatbañız abası.

d- Balam

90 Balam balam balam bar,
Bahşada oynar caram bar,
Ogıan ogıan ogıancık,
Elimdekı dagarcık,
Alıp gaçar el gancık,
Balam balam balday,
Balam maga mayday,
Balam balam koyan akelgen,
96 Koyanları colda tögölüp şaşılğan.

e- Mani

102 Ak pakla xâsıl bolur,
Pisbesî kadiy bolur?
Ber ana süygenîmge,
Kara geşim kadiy bolur.

108 Cam camga eklenir me?
Cam tibi beklenir me?
İnsaf eyle süygenîm,
Üş sene beklenir me?

Kırvatıñ bolayım,
Moynuñga dolanayım,
Askerliğıñdî etip kel,
Senmen men bîr bolayım.

114 Kazay tursan kaz soyarman,
Oturup tursan at soyarman,
Üylengende toyuñda,
Közü sokur tana soyarman.

f- Ninni

120 Nenni şalsam ne hal bolur,
Kün aşılır bahar bolur,
Menîm balam ükenler şahin bolur,
Nenni balam neni.

126 Alma attım cuwarlandı,
Keldî bessikke tayandı,
Bessikte bala uyandı,
Neni balam neni.

2. Metin

Anlatan Kişi: Hasan Benli

Derleme Yeri: Seyitahmetli Köyü, Kulu/ Konya

Konu: a- Mamay Destanının Bir Bölümü

5

b- Sohbet

c- Siydosman

ç- Nogay Türklerinde Düğün (Toy)

d- Nogay Türklerinde Cenaze

10

a- Mamay Destanının Bir Bölümü

Men bunu atalarımdan esittim. Yalnız hepsini atırlamayman. Sızge atırlaganım bir kesegini anlatayım:

15

Edilde Mısa Biy dep bir âdem çaşaydıken. Mısa Biydin on ekı tane ulu bar eken. Ullardin beşow bir anadan cetow bir anadanken. Mısa Biy bir aydın bir kününde bek awurgan. Men ölüyekben vasiyat etbem kerek degen özü özüne. Baska bir awulda yaşagan Hasan Abaz dep birdostu bar eken Mısa Biydin. Hasan Abaz'ga bir kün davet cibergen özünün awuluna şakırgan. So kün koy soygan as asgan cegenler, işgenler, keşe keş vakıtgayşım oturganlar. Mısa Biy aytıptı: “ Hasan gardaşım benim seni mında şakırtuwumduñ sebebi, men soñ aydın soñ kününde bek awurdum. Men ölüyekben haralda. Ballarga vasiyat etiyekben amma ballardı saga sınatayım dep seni şakırdım. Netiyekbiz?” dep soragan. Hasan abaz da aytıpdı: “ Naw ballardı catgarmaga cibereyik. Keşe sagat on ekiden soñ şıraqtı kolumuzga alayık, ballardı catuwuna köre cazayık, ballardin catuwuna köre senin vasiyatındı cazamız”depti. Bunlar söylegenler söylegenler keşe sagat on ekiden soñ ballardin catgan cerine kollarına şıraqtı alıp baradılar. Ballardin tabi heş habarı cok. Hasan Abaz: “Mısa Biy kolunga kagatban kalemdi al, men aytayım sen ballardin catuwuna köre caz” depti. “Kaş baladı cazıyakbiz?” depti anaw. Epsini depti Asan Abaz. Ekow ballardin hepsini aylanıp şıgadılar. Tek tek hepsini cazadılar. Ondan soñ ketip oturadılar. Hasan abaz cazganlarına köre aytadı: “Mısa Biy senin ballarindin işinde birinci bala Mamay bek akıllı bolyak. Taa dünyada onday akıllı birow kelmeyek köp akıllı bolyak. Amma işlerinde birow bar way bir pesat bolyak way bir pena bolyak

30

köp zararlı bïröw bolyak. Sen bu pesattı Mamay'ga ayt. Mamay buga mikayat bolur. Bunun catuwuna karasañ bu pesat bütün ademlerdi bïrbïröwne túsüreyek.”diydi...

Bu destan taa uzun amma men bu gadarını hatırlayman.

35

b- Sohbet

Men 1960'da Siyidamedli awulunda tuwdum. Aşık üyretim iktisat mezunuman. Lakabım Atay. Dedemdïñ atı Molla Hasan amma dedemdi bïlgenler magada Molla Hasan diydiler. Bïzim atalarımız Moskow'dan kelgenner.

40

1996'da Kırım'ga gezege kettim. 2000'de Azerbaycan'da Onuncu Türk Dünyası Gençlik Kurultayı'na delege bolup katıldım. 2008 cılında bïr ekipben Rusya'ga baylı Dağıstan, Stawropol, Karaçay Çerkes'deki Nogay Türklerini gıdırdım. Amatörce de bïzim awullardaki adetlerdi kalemge aldım. Orhun Abideleri üzerine de bïr şalışbam boldu ve bïzim köylerde kullanılgan 198 tane kelimedı Orhun Abidelerinde tesbit ettim. Bazıları: temir, awdar-, kaytar-, ozgar-, cıyna-, kart, cas, aşuw, oguw, taw, toz-, börü. 1996'dan soñ Bilkent Üniversitesindeki Hakan Hocaman bazı şalışbalarımız boldu. Barabarca bïzim civarlardaki awullardaki Nogay tamgalarını araştırdık.

45

Kafkasya'ga ketkende o yerdeki nogaylarman aruw anlaştık. Nogay tillerini heş coytkan yoklar. Onlar bïzden ta aruw Nogaylar. Bïz özümüzdüñ tilimizdi cok etemiz. Til köp köp önemli. Menim üzülgen canım, bïzim her cıl sabantoyumuz boladı. Bu sene Köstengil'ge barganda onun aldındaki toplantıda dedimki: “Nogaylar! Bu cemaattıñ işinde menden ükeni de bar kiçkiyi de bar. Her sene bïr şenlik düzenlemekben Nogaylık bolmaz. Neşün bolmaz? Ballar endi Nogayşa bilmeydiler. Nogaylıktı yürütebilmemiz üşün Nogay tilini heş mıtbamamız gerek. Ballarga tuwul üyünüzde mıssıgımızga bile Nogayşa söyleñiz.” Nogayşadı neşün konuşbaydılar anlamayman. Yasak bïr til tuwul üstelik öwünüyek bïr til, Nogayşa köp eski bïr til. Köp de zengin bïr tilimiz bar. Bïr nesnediñ ya da fiildiñ bïr köp parklı atı bar. Mesela: kıyşay-, campey-, bügül-. Bunlardıñ hepsiniñ parklı parklı anlamı bar ama bunlar bïrbïröwne cakın anlamlar. Bu Nogayşadıñ mıtılmaması üşün ükenlerdiñ ballarga aktarmaları gerek, ballardıñ da konuşbaları gerek. Zengin bïr tilimiz bar. Bunun destanları da bar, cırları da bar, şınlawları da bar, bozlawları da bar. Mesela men bïr tane cır aytayım. Men bunu atamdan esittim:

55

60

Siydosman saray saldırgan boydan boyga,

Sen nişanda cok edin hoşkeldin üken toyga,

65 Siydosman saray saldırgan boydan boyga,
Üstün cabbay üylenyek caslarman gızlar çaresin tabbay,
Siydosman saray saldırgan töbesi şise,
Caslıgımda gızlarman oynaganım aklımga tüse.
Başka büröw:
Boz koyday degen hayvandıñ,
70 Cılgada bolur bolur yuvası,
Cawun cawganda,
Cılayda galır anası.

75 Bu cırlardı bızım balalıgımızda kobuz şalıp oynaytaanlar.
Eskiden bızde gözaydın bar edı, Allah colun etsin bar edı. Askerge ketiyek caslardı
keyşek bolıyak gızlardı äwelden şakıradandılar. Onlardı toyuratandılar. Buga şakurtuw
diydandılar.

80 Men 1968'de ilkokul ekıncı sınıpta okuytan edım. Bızım ögretmenımız Bahattin
Altınsoy bar edı. Dördüncü sınıplardıñ “Türklerin Ana Yurdu Orta Asya” dep tarih dersi
bar edı. Hoca anlattı anlattı ondan soñ men hocaga soradım: “Hocam bu yerden köşgenler
peki bızım Nogaylar kayerden köşgenler?” dedım. O da maga ayttı: “Sızın köyünüz, siz
Kırım'dan Kafkasya'dan köşbesiñiz amma siz bizden taa soña kelgensiñiz. Sen birde
bunu köyündeki kartlardan üyren.” dedı. Kettim raxmetli babamdan soradım. O da men
casban menden taa kartlarga sora onlar menden aruw bilirliler dedı. Sonra kart bir atam bar
85 edı oga soradım. Sonra atam nawday bir toktadı, bir sürü ah şegip anlattı: “Balam,
balalıgımda men de meraklıdım, seniñ deden Molla Hasan medresede okudu o da sendey
meraklıdı. O koluman köp el yazısı cazatan edı. Köp kitabı bar edı onuñ. O kitaplardı hep
cakkanlar, yassaken bir zamanlar. Kelgen köydüñ atını men mittim fakat Moskowga
cakın eken.”dedı. Aytkanına köre 1860'larda köşgenler. O zamanlarda Osmanlı'ga
90 Istanbul diydikenler, Rusya'ga da Moskow diydikenler. Onuñ aytkanına köre kelgen
cerimiz Moskow'ga cakın eken. Koban'dın şetinde ekı suwdun birleşken cerinde eken.
Sirtında, karşısında taw bar eken. Topragı kara eken, köp verimli eken. Sıyırdın boyunca
şayır boladı eken. Tam arpalardıñ işleniyek zamanda keşe kaşkanlar. Net olarak ne köydü
bilediler ne de kaş cılında kelgenlerini bilediler. Rivayet kulak dolgusu bulay eken. Onan
95 soñ men özüm köydeki kütüklerden araştırdım. Bızım köyden üş hanedıñ tuwum ceri

Kırım. Menim dedem rumi 1300 tuwumlu. Menim dedemdij tuwgan ceri bizim köy. Ondan üş yaş üken abiysi bar atı da Seyit Ahmet, bizim köydün atı zannedersem ondan keledi. Seyit Ahmet'tij tuwum ceri Kamara. Kamara'dı men köp karadım, türkologlarga soradım, Osmanlı arşivlerine yazdım, tarihçilerge soradım amma kamara dep bir yerdı
100 kimse bilmeydi. Hala da karayman. Ondan son bir asker denk keldi: "Biz de o cerden kelgenmiz."dedi. Romanya'da Köstence'ge baylı bir köy eken. Kulak dolgusu benim esitkenim kartlardan, bizimkiler o yak betten köşeyatırganda Romanya'da üş yıl oturganlar. Üş sene soñ Türkiye'ge köşkenler. Kelip Trakyada Malkara'da oturganlar. Malkara'dan soñ Bursa Karacabey'de oturganlar. Karacabey'den soñ o zaman Haymana
105 yaylası meşhur eken kollarında da ferman bar eken, bizge at şaptırmaga cer kerek, biz Haymana'ga keteyik degenler. Haymana yaylasına kelgenler. Haymana'da endiki Modern Çeltik dep bir köy bar eken o cerge yerleşkenler. Sonra o cerde bir küres düzenlengen çevre köylermen. Küreste de Nogaylarman töbelesgenler. Ondan soñ Nogaylardı Angara Ulus'ga cibergenler. Ulus'da biraz oturadılar. Sonra bir kısmı
110 Ahıbozga keledi. Ahıbozda Yaraşlı köyünden bir aga bar eken. O Angara'ga devamlı ketip kelediken. Onuñ çevre köylermen bir arazi anlaşbazlığı bar eken. Aga o düşmanlarına: "Siz bizden korkbayaksınız. Sizge -bizden üşün- Kafkasya'dan kelgen uzun boylu, kalpaklı, atka aruw mınetan, aruw kılış şegetan adamlar akeleyim de aklınız basınızga kelsiñ."depti. Bizdi akelip o cerge yerleştirdi, Köstengil'ge Yaraşlı köyünün
115 canına. Köstengilden sonra da bizim köydün suwu, havası aruw dep üş dört hane Siydametli'ge yerleşkenler.

Köyde birköp eski mezar taslarında tamgalar bar. Gayrı biz salmaybiz. Hakan Kırımlı Hocamınan barabar tesbit etgenimiz tabınlar Türkiye çapında en köp Kırkkuyu'da bar. On bir tane tabın bar Kırkkuyu'da. En soñ salingan da benim babamdıñ dayısı bar
120 Mandıra'da Nuri Yılmaz dep onuñki, Ay Tamga. Eki yüz otuz üş tane Nogay köyü dolaşkan Hakan Hoca. Bu köylerdiñ işinde en taze, en soñ salingan tamga Nuri Yılmaz'dıñ tamgası eken. Onu da benim babam dayısı bolgan üşün ölmey özü cızdırgan.

Bizim sülalemizdiñ atı Boruk Tamga. Men bunu Kafkasya'ga ketken soñ taptım. Eger önce tapsa edim bizim sülaledi, akrabalarımı o cerde araştırdım. Amma soy atına
125 köre araştırdım. Dağıstan'da toguz cıl başbakan yardımcılığı etken Arbek'ti ziyaret ettik. O dedi ki: "Seniñ atan kayerden ketken?" Men dedim: "Menim atam Cetsan, Kobandan

ketken. Amma rivayet, kesin bişiy tuwul.” “Peki atandıñ atı ne ?” dedi. Men de: “Mında köşken atamdıñ atı kütükte Menli Ali, atam kocaken.” dedim.

130 Kafkasyadakiler tabınlarını heş mitgan coklar. Onlardın tabınları ep turu. Sitawropolda Awraw Töbe’de castıñ biröw dedı ki: “Men Comboyluk’ban tamgamda Kondagöz. Mında Kırkkuyu’da Kondagözler bar. Ondan soñ Sitawropol’da Yaman Awul’da Nogaylar toplanıp bızge yemek ikram ettiler. Adetlerindin, törelerindin bahsettiler gazeteciler de bar edı. O cerde karttıñ biröw dedı ki: “Men Comboyluk’ban tabınımdıñ atı Akılkoca. O da Agın’de bar. Agın’men Kırkkuyululardıñ akrabalarını 135 taptık o cerde. Bızım köylerde de äwelden salıtanıken amma endı cok. Hakan Hoca ve ekibiniñ araştırmalarına köre Kulu ve Koşsar çevresindeki köylerde en soñ 1954 cılında salıngan tamga, ondan soñ cok, tamga salınmagan.

Bızım atalardıñ kelışı, bızge aytkanları kaşıp keliptiler. Dagıstanda tarihçilerdın araştırganlarına köre o zamanda Türkiye’ge köşbek üşin sıraga yazıladı ekenler. Hatta o 140 cerde kurtkadın biröwü cırladı. Türkiye’ge kelip kerisın kerı kaytıp kelatanlar bar eken. Rivayet Koban’daki Kırkawul Köyü Şeker’ge kelip kaytkanlardın köyüken. Kart bike aruw etip cırladı. İstanbul’da padişah izin bersın dep tam dört sene bekleydikenler. O cerde adamdıñ biröw dedı ki: “Resmi adamlardıñ aşıkılganlarına köre işın en tuwrusunu men aşıklayım. Türkiye’ge parası bolgan, akılı ergen, kün körge adamlar köşken. Mında 145 kartlar, sokurlar, derbederler kalgan. Biz onlardan türememiz. İmkânı bolgan İstanbul’ga köşken.”

Atalarımızdın köşbe sebepleri: Toprakları istilaga ugragan, “Biz bu yerde İslam’dı yaşayamayabız” dep Müslüman ülkege köşeyik deptiler. Bir de Kafkasya’da 150 Nogaylardın Kırımlardıñ bolgan cerinde misyonerler o cerlerdi bosalttırmak üşin fetba bergenler. Degenler ki: “Kesinlikben siz bu yerde kalmanız, Müslüman cerge köşünüz.” O verimli topraklardı buytıp bosalttırganlar. Men kettim kördüm Koban bölgesiniñ gerçekten verimli toprakları bar. Kapkara toprakları bar. Bızım hesapban gübresiz dakarına ellı teneke bıyday berediken.

Men bu yerden ketbeden önce onlarman anlaşılamazbız dep korkatandım amma köp 155 rahat anlaştık. Onlar bızge köre kültürlerini mitbaganlar. 1996’da Kırım’da dolaşıyatır edik. O yerde tarihi bir Sudak şehri bar. O yerde kale bar onu gıdırayatır edik. Tam da kün batıyatırdı, deredın işinde cayılgan aruw bir keçi bar edı. Bütün turistler resim şektirmek istedi. Keçidin cibinden tarttılar tarttılar keçi kelmeydi. Gazi Üniversitesinde

160 hoca Canan Hanım bar edİ. Oga seslendim: “Canan Hanım resim çekirtmek ister
misiniz?” O da: “İsterim fakat keçi gelmiyor.” dedi. Men dedim ki: “Keçidin anlaytan
tİlinden aytbodydılar ki keçi kelsin.” Keçidin canına bardım basını sıypadım. Cibinden
ıslap bizim köylerde şobanlardın etkenindey bir eki ses şıgartıp “mında kel mında kel”
dedim. Eş zorluk şıgarmay hemen keldi. Resim şektirdiler.

165 1985’te Çeçen bir kartban tanıştım men. Bu kart 1945’te Ekinci Dünya Savaşında
Almanya’ga esir tüşken, o yerden İtalya’ga kaçkan o yerden de Türkiye’ge kelgen. Bir
kün dedi ki maga: “Hasan men Çeçen’men amma anam Nogay babam da tez öldü, meni
dayılarım yetiştirdi. Sen Nogayşa bilesinme?” dedi. “Bilemen” dedim. Eki kelime aytti.
Onlardın biröwü ‘azbar’dı, biröwünü hatırlamayman. Men o kelimelerdin manasını
bilemadım. Köydeki kartlarga soradım. Eköwnü de bildiler. Azbar hawle demekken. O
170 kart dedi ki: “Menim tİlim sisti. Ah ölmey sizin o yerge kelsem kartlarman konuşsam.”
O maga bir kün gene aytti: “Sizin eski mezarlarınızda tamgalar bardır. O tamgalardı heş
mitbañız. Bir kün Kafkasya’ga keterseniz koban ırmagının şetindeki awullardı gıdır,
mezarlarını gıdır, o yerde özündün tamgandı tap, onu ket sora, üyüne bar o seniñ özbe öz
amcandır, akrabandır. Heş dna testine falan kerek tuwul” dedi.

175 Biraz da adetlerimizden bahseteyik: Bir bala canı tuwdu. Bala tuwgan soñ eger atası
canlarında bossa kart köyge habar beredi. Torunumga at atıyabız dep. Cakinlardaki
awullarga da habar ciberedi. Naw künü torunumga at atıyabız buyruñuz keliniz dep. Koy
soyadılar, as berediler. Astan soñ en kart kişİ atını aytatandı. Hoca da kulagina ezan okup
atını söyler edi. Genelde ölgen ükenlerdin atını salatandılar. Sonra cemaatten balaga para
180 toplaytandılar. Astan soñ kumanman, cıllı suwman, elekenmen, hawluman en karttan
baslap millettin kolunu cuwardılar. Bunu caslar eterdi. Castın biröw suw tögerdi biröwü
hawlu tutar edi. Buga “kol şaykaw” diydandılar. “As berüw” ilk torunga kesin bolatandı
amma ekinci veya üçüncü torunga belki bolmaytandı. Baladin kırkınayşım
barmaytandılar balaga nazar tiyer dep. Sonra tisı şikkanda da milletge öbbek cedirirdiler.
185 Tisı altı yedi yaşlarında tüşkende de ya üytöbege ya da aranga sıyirdin astına atatandılar.
Bu mence Şaman gelenegi. Baladin sünnetinde de: “Men balamdı sünnet
ettiriyekben.” dep ta kista sokumdu belli etip: “Oga aruw karañız.” diydandılar. Awul
cematına habar berirdiler. Zamandı belirlep şalgı şalınıyak bosa ölüsü bolgan üyge barıp
izin alırdılar. Sünnet bolyak balaga köylek kiydirdilerdi. Üstüne çapraz poşu baylardılar.
190 Mevlüt okunurdu. Baladı mezarları dolaştırırdılar. Sünnet boluyakta baladı dayısı ıslar.

Dayısı balaga kesin sagat alır. Sünnet şapkasına para salınır. Baladı ıslama şekli biraz değişik. Topugundan ıslanır ters şekilde bala heş kımılayamaz.

195 Kelelīm askerlikke. Askerlerdī köylüler önceden sıraman şakıratandılar. Buga şakırtuw diydandılar. Awulduñ caslarını askerlernī hep şakırırdılar. Askerler baska awullarga da keterdiler. Davetten soñ caslar toplanıp oynar ediler. Sonra askerler ketiyek zamanda awulduñ cemaatı toplanır edī. Asker caslardı aldığa tizer ediler. Hepsinīn pazusuna birer mendil, cawluk baylar ediler. Anlamı da: bız seni bu vatanga kurban bağışladık, ölürsen şehitsiñ. Duaman ciberirdiler. Ketiyatırkanda caslar kesinlikben arkasına karamazdılar. Ketbeden caslar birde kuru pasta tisleytandılar. “Tisle de kerī 200 kalgan nasibin seni tartsiñ, saw bolup kel” diydandılar. Hoca veya kartlardan biröw duyghulu laplar aytardılar. Bala ketken soñ cemaat akasına Allah colunu etsiñ dep barırdılar. İzinge kelgende veya teskerege kelgende gözün aydın dep barırdılar.

c- Siydosman

205 Siydosman saray saldırgan boydan boyga,
Sen nişanda cok edin hoşkeldin üken toyga,
Siydosman saray saldırgan boydan boyga,
Üstün cabbay üyleniyek caslarman gızlar çaresin tabbay,
Siydosman saray saldırgan töbesi sise,
210 Caslıgımda gızlarman oynaganım aklımgı tüse.

ç- Nogay Türklerinde Düğün (Toy)

215 Köylülerimizdīñ köbüsü körücü usulümen üylenedī. Nogay köylerimiz senelerce tiskarga kapalı bolganları üşün bir tek özleri aralarında gız alıp bermeler bolgan. Amma tiskarga köş baslagan soñ caslar, gızlar özü tapkanlarıman üylenediler.

220 Gız tilemeden awelī cas bet gızdīñ üyüne elşi ciberir. Gız bet bu işge boldu degen soñ cas bet gızdı tilemege kelirler. Elşiğe de şalışkan üşün bir şey berilir. Casdīñ ükenleri köyde lapı geşgen kişilermen gız üyüne gızdı ayttırmaga barırlar. Barır barmas şaysırap şay işilir. Söz kesilir. Ul bet akelgenlerini gız betke berir. Eköw bet de şaytan ötbes künü (kiçiy tatlı) dengen bir merasim etip onlardīñ lokumlarını, püsküwütlerni cep üken tatlı üşün kün alırlar. Süt akı dengen gızdīñ akasına bir miktar para berilir. Üken tatlı üşün ul bet gızdı kişindirmege aketirler. Altın, cüzük, sagat, sırğa gibi hediyeler alırlar.

Üken tatlığa tüm köylüler, cakin akrabalar şakırılır. Ul üyüne kelgenler tatlı üşün
lokum-püsküwüt akelirler. Bunlardı da gız üyüne aketirler. Gız üyüne cawluk almaga
225 ketilir. Bargan soñ lokum-püsküwüt cenir. Ul betten cengeler keyşek bolyak gızdı canı
pıstanlerimen kiydırirler. Takılar takılıyak zaman köy imamı dualar eter. Takılar takılır.
Bazen takıdan soñ kanekiy tepilir. Gızban cas bulayman nişanlı bolurlar. Nişanlılık vaktı
köp uzarsa baharda veya bayramlarda cas bet gızga ve gızdıñ cakinlarına hediyeler
akelirler. Kurban bayramında ul bet tös-bas dengen kurban eti ya da koy-kozu akelirler.

230 Toyduñ kayzaman bolıyagı kararlaştırılır. Toydan äweli, keyşek bolıyak gız
arkadaşlarımın bir bolup dawetlerge (şakırtuw) barır, ketken cerde ziyafet şeğilir.

Toylarımız genelde üş kün bolur. Köbüsü Cuma künü baslar Pazar künü keyşektñ
tüskenimen biter.

235 Ul üyü köylüdü, akrabalarını toyga şakırır. Cuma üyleden soñ bayrak duası etilir.
Bayrak köterilir. Bayraktñ töbesine toyları aydınlık bolsuñ dep ayna tagarlar. Awuzları
tatlı bolsuñ dep elma tagarlar. Bir de kökü teleklerı geşirilir. Bayrak kaldırgan soñ ul üyü
bay bosa as berilir. Fukara bosa ayak şay (Nogay şayı) berilir. Ayak şayman alakalı bir
şiiir:

240 Nogay şayım sarı şay,
Bal şekerden tatlı şay,
Nogayımdıñ ası şay,
Aslarımdıñ bası şay.

245 Börtüp börtüp kaynagan,
Boza taksa oynagan,
Âdem işip toymagan,
Nogay şayım sarı şay.

250 Kalemperı kokugan,
Burçu tuzu kaynagan,
Katı kaymak katılğan,
Nogay şayım sarı şay.

Nogay şayım sarı şay,

- 255 Derde derman sarı şay,
 Nogayımdıñ ası şay,
 Aslarımdıñ bası şay.
 Şay berıldikten sonra da şenlik baslar. Şenlik baslaganı sırada kiyew cas, kiyew şakuruw adetine köre üydekilerine öpkelep toy bitgeyşim cenge üyünde kalır.
- 260 Bayrak kaldırılğan soñ gız üyünde toytuwar soyulur. Guda şakuruw adetine köre gız bet ul betti: “Toytuwar kawurma ceñiz.” dep şakırır. Bunun üşün üş cas ul betge keter. Ketken caslarga ul bet hediye berir. Ul bet hayırlı bolsunğa kelir. Toytuwardan kawurma etilip cenir. Toytuwar bölünüp, parşalanıp cumartesi küni beriliyek as üşün hazırlanır.
- 265 Nişan üşün ul bet bir alay bolup gız üyüne barırlar. Ul bet canlarında hebge akelir. Hebgediñ tibinde (kiyit) capeşke (cenge colu) bardır.
 Capeşkege ekışer metre şapıt, bascawluk, bascawlukban orawlı para keyşektin anasına berilir. Keyşektin anası da bunlardı tek tek gızınıñ cengelerine dagıtır.
 Hebgediñ işine orungade salınır. Orungadede gızdın halasına pistanlık, oyalı
- 270 bascawluk, namazlık biraz da para salınır.
 Gızdın ayyelerine de aruwca birer pistanlık, köyleklik salınır. Gardaşlarına birer gömlek, baldızga baldız sırgası, kiyit berilir. Ayyelerge ayye lokumu salınır. Gızdın dayısına da toyduñ basında dayınıñ könlü alınıp dayı colu dep para berilir. O da alganı paraga altın alıp gızga nişanda tagar. Gız üyüne kelgen misapirlerge toytuwarmın as berilir. Amma äweli as aksanlar, kiyewdiñ ükenlerini aslardın tadına karañız dep onlardı şakırırılar. Onlardı aslardı tadarlar. Soña as askanlarga kazan kapkaş aşuwı parası berirler. Köy imamı dualar eter. Soña cüzükler, altınlar, paralar takılır. Şerbetler dagıtılır, şenlik baslar. Davullar sokturulur, sazlar şalınır. Kobuz barsa kanekiy tebilir.
- 275 Nişandan soñ ul üyünde toytuwar soyulur. Gız bet davet etilir. Guda şakuruw âdetine köre ul bet üş casban şakırır gız betti. Gız bet de o caslarga hediye berir. Gız üyü ul üyüne hayırlı bolsunğa barır.
- 280 Cumartesi keşe kına toyu bolur. Ul bet kına, cemis, meşrubat akelir. Şenlik etilir. Cemisler, meşrubatlar misapirlerge dagıtılır. Keyşek bolıyak gızga kına salmadan äweli gızdın awşuna altın salınır. Eger salınmassa keyşek kınadı caktırmas. Kına cagılğan soñ
- 285 herkeske kına dagıtılır. Şenlik keşe boyunca sürer. Herkes dagılğan soñ gız üyünde caslar, gızlar, cakın akrabalar kalır. Keşe kiyew nişanlısıman körüşbege barır. Gız bet kiyewge

tuzlu şay berir, kiyewdñ papişine cuwurt, may ne bosa salırlar. Kiyew papişiniñ kiygen soñ bolgan bolur. Kirlengen papişimen şorabını kiyew keyşekke cuwdurur. Soña kete berir. Gız üyünde kalgan gızlar da erttemengeyşim oturup şenlik eterler. Uklagan bolursa onu tösekke, corkanga tıgerler. Betlerine kına cagarlar. Keyşek gızdñ kollarına, ayaklarına kına cagılır. Ul üyünde de caslar kiyewmen şenlik eterler. Kiyewdñ arkadaşları kiyewge kına cagarlar.

Ul bet keyşektı almaga bñ alay bolup keter. Keyşek gız akrabalarımın, cakınlarımın vedalaşır. Keyşektın gardaşı keyşek kuşagını keyşekke baylar. Ul bet kelgen zamanda keyşektñ bolgan üydñ kapısını cengeleri kapatıp kapı basar parası tilerler. Tılegenleri para berilgeyşim kapıdı aşbazlar. Gızdñ çeyizine deballar oturup sandık parası tilerler. Tılegenleri para berilgeyşim sandıktan turmazlar.

Gız bet de ul betdey hebge tibi (kiyit), capeşke hazırlap sandıkka salır. Amma bunlarda pistanlık, bascawluk salınmaz. Kaynataga seccade, betcawluk, şorap; kaynanaga tastar salınır. Hebgedı tasıgan eniştege de şorap, betcawluk berilir.

Keyşek ul üyüne aketilir. İlk aweli üyerdñ mezarlığına aketilip dua etilir. Soña üyge kelinir. Keyşek arbadan tüsbeden tısgarda cemisler, bızık paralar şaşılır, keyşektñ kucagina kiçkiy bala berilir. Arbadñ tekerinde tez üylü bolsunlar dep suw tolu testi sındırılır. Kelindñ ayagı cerge tiymesñ dep ayagina koy postuman eki metre basma cayılır. Keyşek akasının üyünden Kur'an-ı Kerim'men, bayrakban şıgar. Bayraktı tasıgan caska keyşektñ anası nişan künü hediye berir. Bñ de ul üyündeki şaycıga da hediye ya da para berilir. Taa awelki zamanlarda da caslar, keyşek tuskende at şabar ekenler. Caslardan kim aweli kelirse oga hediye berilirken.

Keyşek ul üyüne kirmeden koluna bñ mıh, bñ tahta kassık, bñ de may berilir. Keyşek mıhtı kapıdñ eşigine şagar ki mıhtay cer sağlam bolsun dep. Maydı kapıdñ cogarına cagar ki mayday cımsak bolsun dep. Kassıktı da ayagımın sındırır ki kuwwatlı bolganını köstersñ dep. Kiyewdñ anası kollarını kapıdñ ek yanına tayar, keyşekben kiyew analarının kolunun astında barabarca işkerge kirirler. Keyşektı şımıldıkka alırlar.

Keyşek tüsken kündñ keşesi kahve toyı etilir. Kiyewdñ arkadaşları toplanıp şenlik eterler. Kiyewge para berirler. Caslarga da bohşa dagıtırlar. Bunlar, aksam ası cengen soñ kahve ikram etilir ondan soñ etilir. Sonra da kiyew keyşektñ üyüne kirdirilir.

Toy bitken soñ ertesı kün bet aşar toyu yasılır. Kelindñ anası kiyewdñ aylesine kiyit dengen hediye akelir. Keyşek kelınlıgını birtta kiyer, duwagını da tagar. Keyşektñ

320 duwagını görümcesı iğde dalıman aşar. Keyşek duwagı aşılgan soň kelgen ükenlerdiň kolunu alır. As berılır. Bulayca da toy biter.

d- Nogay Türklerinde Cenaze

325 Bıröw ölgen soň her Nogay köyünde sela berılır. Civar köylerden herkes cenazege kelmege şalışır. Cenaze cuwulur, kefenlenir. Cenaze üyden şıkbay köy imamı köylülerden helalık tiler. Soňa cenaze mezarlıkka aketılır. Cenaze namazı kılıngan soň cenaze toprakka berılır.

330 Cenaze üyünde toprakka tüstü ası berılır. Cenazedıň yedıncı kününgeyşim komşular cenaze üyüne as akelir. Herkeske habar ciberilip yedıncı künü, kırkınıc künü ve yüzüncü künü as berılır. Dualar etılır. Daha soňa da senesinde as berılır.

3. Metin

Anlatan Kişi: Şükrü Şener

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Şorabatır Destanının Bir bölümü

5

a- Şorabatır Destanından Bir Kesit

Bir Şorabatır bar eken bir tarihte. Cengâver eken, cigit eken. Bir kün aware şıgıp ketken. Ketken zamanda bıkarttıñ üyüne bargan. Kart bunu köterip alıp köp süygen. Buga as bergen suw bergen. Barabar laplaganlar. Kart: “ Ulum seni bek süydüm. Men saga bir tane biye bereyim. Bu biyedî ükenlegende kelip alırsın.”degen. Soña Şorabatır süyünüp ketedî. Barganda anasına atasına: “Men bir kart taptım maga as berdî, suw bedrî, meni köp süydü soña da maga bir biye berdî. Men o biyedî ükenlegende barıp alıyakban”diydi. Epey bir vakıt keşedî Şorabatır endî ükenledim dep baradı karttıñ canına. Barsa, bargan zamanda biyedî köramaydı. Bir Ali Bey bar eken, kelip biyelerdñ işinden Şorabatıdñ biyesini karttan zorman alıp ketedî. Kart cılap Şorabatır’ga nawdı aytgan:

15

“Kuladı berdîm almadı,
Karadı berdîm almadı,
Anawdı berdîm almadı,
Nawdı berdîm almadı,
Seniñ biyendî aldı.”

20

“Kayakka ketti? ” dep Şorabatır Ali Bey’đñ arkasından ketedî. Baradı yakalaydı oktu atıp onu öltüredî. Onu öltürgen soñ keledî anasına atasına aytadı:

“Ali Bey’đi öltürdüm,
Basımızga kelmez korkluk akeldim.”

25

Oñdan soñ Şorabatır şıgıp o vilayatten ketedî. Atası da:

“Ket balam ket,
Ketekende coluñ bolsuñ,
Hıdır aleyhisselam,
Coldasın bolsun.” dep Şorabatır’dı ciberedî...

4. Metin

Anlatan Kişi: Ayşe Göçer

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Sohbet

5

a- Sohbet

Äwelden ükenlerimız şimdikindey “yatağımı koy” demeytandılar, “ornumdu sal” diydandılar. Äwelden Nogaydıñ bñröwü anaw bñr Nogaydı erttemen körgende şimdikindey “günaydın” cerine “tan yahşı”, anaw da “kelgen yahşı”; aksamda “iyi akşamlar” cerine “keş yahşı”, anaw da “keşte kelgen sen yahşı” diytandı. Endi biz ballarga bulay laplar aytsak ballar bizi anlamaydılar. Biz kiçkiykende anlaytan edik.

10

5. Metin

Anlatan Kişi: Hamza Kızıldağ

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Abırlıdın Beşi

b- Şiirler

5

a- Abırlıdın Beşi

O kün abırlıdın beşi edî. Köp katı keşgen bîr kıstı. Ozgarıp bahardı bavurlarına basmaga baslab edî avullar. Her cer yeşillenip otlar bitip terekler şeşekey aşbaga baslap edî. Kün cıltırap cerlerdî cıltıp kurt kumusga cıbirdamaga baslagan. Küpelekler havada uşup harman cerinde ulaklar kozular taylar şorşup şorşup şapşıydılar. Ul ballar assıklarını şıgarıp assık oynap kısa ayaklı ballar guzguday oynamaga baslap ediler. Keşe tüşgen İbaman yaşlangan cerler kündün cıltırasıman buharlaşmaga baslap edî. Solay bîr kündün tanında Seyitamet Atay ertemen ötbegini cep ayak şayını işgen soñ üyünün essiginden şıgıp akrın akrın cürüp üyünün müyüsündekî bıyık tasga oturdu. Cavurunu negizge tayap kökregini cıltıragan küngê berip kisesinden tütün tabakasını şıgarıp bîr tütün çaktı. Dumanını iycene işine tartıp taa ereklerge talıp bardı. Közlerini ereklerden ayırmay öz özüne söylenip bugün abırlıdın beşi dedi. Ahh abırlıdın beşi ahh dep söylenip moynunu cerge kıyşayıp tütününü tarta berdî. Cerge karap kara kara oylanganda közlerinden cerge ekî tamla yaş tamşıdı. Seyitamet Atay kıynanıp cılap oylanıp oturgan cerinden basını oramga taman karaganda oramdın anav basından üken ulu Seyithan'dın keliyatırganını körgende közlerini koloman sılıp kuruladı. Seyithan Seyitamet Atay'dın üken ulu edî. Ekî ulu bar edî. Kiçikiy ulunun atı da Seyitmırza edî. Ulu seyithandı üylendiriş avuldun şetne oga bîr üy salıp birazda koy berip onu ayırgan edî. Özü de kiçikiy uluman oturur edî. Bu arada ulu Seyithan da yanına keldî. Selamun aleykum şoka tan yakşı bolsun dep şokasının kolunu aldı. Aleykum selam. Kelgen yakşı sagada tan yakşı bolsun. Xayır bolsun erteşe netip cürüsün balam. Koylardı şıgarıbıdım kırğa emimdın ulu Mamaşov'da koylarını şıgargan. Koylardı onun koylarına kostum üyerdende sizî bîr coklayıp dep keldim. Seyithan: “Xayırdır şoka bîr şey bolduma erekten seni körgende cılaganday kördüm.” “Cok balam bîr şey cok bîr şey de bolmadı” dedi. Seyithan: “Aşe ne cıladın basga bîr şey bar ma ayt?” Şoka: “Yok balam bîr şey cok bugün abırlıdın beşi o esimge keldi.” Seyithan: “Ne bolgan abırlıdın beşi bolganda annatayım aşê saga abırlıdın beşini otur canımgâ.”

10

15

20

25

30

dedi. Seyithan: “Şoka o vakit maga bızım atlarımız ne uşun hep seyitli boladı. Köpten berı esımdedı sonuda annat. Seyitamet Atay olur balam olur dep basını sallap közlerini
35 taa ereklerge tıgıp annatbaga basladı. Menım şokam Seyitgazi, onunku Seyithan, onunku Seyitali, onunkusu da Hacemet eken. Hacemet atamız bızım kavkastagı avulumuzda bir kün ekındı namazı uşün abdest alıp üyünden avuldun mescidıne bargan. Mescitte avuldan bolgan cemaattan basga catırgı birewü bar eken. Namazlarını kılğan soñ mescitteki cemaat o catırgı konakka xoşkeldın aytganlar. Tutas cemaat dagılıp ketgenler. Mescitte
40 Hacemet Atayman o catırgı konak kalgan. Atam da xoşkeldın aytıp onu üyüne buyur etgen. Konak aksakallı sakalı kökregine deyım tüsgen, bası sarıklı betı apbak nurlu cavurunda sakuwu camavlıklı külümsirep söylegen bir sokta eken. Mescitten erekleşip atamdın üyüne taman colga tüsgenler. Atam o sokta konagına bir kozu soyup kazan asıp as pışırıp onu sıylagan. O keşe onu üyünde konak etgen. O soktadın atı Seyitali eken.
45 Sokta ergen soktardaanken. O keşe atamga epey dini şiyler anlatgan. Nasixatlar bergen. Bilmegenlerini üyretgen. En son atamga aytgankı Hacemet balam. Menim atım Seyitali. Men seyyitlerdenmen. Senın bir ulun boluyak. Oga menım atımdı sal. Bir ulun taga bolursa, şayet bolursa onun atınıda Seyithan salırsın. Onlardı medresege berıp okut. Üken adam bolsunlar. Hem de nogaylarga bas bolsunlar. Dep dua etgen. Atamga konakbaylıgından köp razı bolganını aytıp catgan. Ertemen namazını kılıp, awuldan ozgan. Aradan ekı cıl ozganda hacemet atamdın bir ulu bolgan. Onun atını Seyitali salgan. Ondan baskada ulu bolmagan. Atam bu ulunu okuw uşün, medresege ciberelmagan. Nege desen ortalık karışgan. Onu okutmaga fırsat tabalmagan. Seyitali ükenlegen cas bolgan. Atam onu üylendirgen. Onunda bir ulu bolgan. Hacemet Atay torununun atını Seyithan
55 salgan. O torunu Seyithan azakay ükenlegende. Tenlerının işinde şeşilip turadiken. Esımen, cigitligimen, batırlıgıman, boyuman, posuman bek batır bir bala eken. Tenlerini küreste, ayak türewde hep cıgadıken. Atası onu okuw uşün medresege cibergen. Cıllarca medresede okup bir sokta bolgan. Hem de bek batır bir cigit bolgan. Kökte süzülgen kustu mıntıgıman sokkanda cerge tüsürediken. Attın üstünde bir celdey uşadiken. Atası onu
60 bılay körgen sayın, küyezlenip cıllar ävvel üyüne konak bolgan o soktadın, duası seyithanga keşgen dep süyünediken. Seyithan medreseden sonra kafkastakı Nogay awullarında kocalık yasap. Namaz kıldırıp ballardı okutgan. O vakitlerde Şeyh Şamilde uruslarga karşı soguş yasaydı eken. Bir kun awulga bir atlı kelgen. Mescitte awul cemaatına Şeyh Şamildın selamını aytıp. Şeyh Şamil siz Nogaylardan asker tileydi dep

65 aytgan. Seyithanda tamam men cıynarman. Şeyh Şamilge selam ayt degen. Ondan sonran
seyithan tutas Nogay awullarını gıdırıp 200-250 tane asker cıynagan onlarga bas bolup
Şeyh Şamildin yanında Ruslarga karşı soguşkan. Şeyh Şamil seyithanga köp dua etip
razılığını aytgan. Seyithan cıllarca soguşup 5-6 cerinden yaralanıp gazi bolgan. En son
70 Şeyh Şamildin ordusu teslim bolup soguş bitgende seyithanda awuluna kerı kaytgan.
Ruslar kawkaslardı işgal etip üyerdeki müslüman halklarga dirlık bermegen soñ Osmanlı
curtuna üken bir köş baslagan kawkaslardan. 1860 lı cıllardın basında Seyithan da
korantasını cıynap Osmanlı curtuna köşbege karar bergenler. Colga tüsken kün abırlıdın
beşi eken. Hava suwugan cavun kar cavgan cerler buz tutgan. Colga tüsken atalarımız
ayyelerimiz kıska ayaklarımız ballar yaşlanıp tonganlar, buyuganlar, avurganlar. Men ta
75 üş yaşında ekenmen. Menim kiçkiy inim Seyit Mırza kundakdaken anam rahmetlikben.
Canı tuvgan ulu bek avurganlar. Her yakları ottay canadiken esirip esirip özünden
keşediken. Colda köp perşan bolup trenmen İstanbul'ga kelgenler. Kelgenler amma ne
anamdın nede kiçkiy inimdın ne küşü kalgan nede takati kalgan. Cötkürgende awzundan
uvus uvus kan kelediken. Heş kimse anamga bir şare tabalmaganlar. Anam karamannay
80 onman birgede kiçkiy inim de köp uzbadan anaw yaka köşkenler. Colda bir yerge
körlegenler. Kayer bolganınıda bilmeydi ekenler. Anamman birge collarda köp
akrabamız avurup ölüp kalganlar. Kayta kayta sorar edim seyithan atamga şokamga
anamdın mezarı kayerde dep bilmeymiş. Balam bir awuldan keşiyatır ekende o awuldun
mezarlığına körledik dep aytar ediler. Anaw yakta naw yakta aylanıp cürgenler en
85 sonunda atam seyithan yanına kosulganlarman birge bu awullardı kurup biyerlerdi curt
yasaganlar. Şokam anamdan son birtta üylengen menimen sınımdı ayyem ükenletgen edi.
Atam seyithan bizge awuldaki balalarga kurandı duvalardı surelerdi namaz kılmadı
üyetir edi. Aradan altı yedi cıl keşken soñ oda anaw yaka köşüp bardı. Alla atamga
ayyemge anamga şokamga hepsine rahmet etsin balam dep seyithanga karap onun üşün
90 atlarımız seyyitli boladı. Her cıl abırlıdın beşi bolsa kıynalaman sızlaydı cüregimdın bir
şeti üzülüp tüsedı cigerimdın bir şeti. Esime anam tüsgende közlerimden yaşlar tamşıydı.
Anamdı eş bilmeymen. O ölgende esim ermeydiken anam raxmetli eş esime kelmeydi.
Tisime de kelmeydi balam üyrendin me endi abırlıdın beşinde ne bolganını? Abırlıdın
beşi ögüzdü ayıradı eken eşinden, menide anamdan inimden ayırdı Abırlıdın beşi. Ya
95 bılay balam dep Seyithanga karaganda Seyithandın közlerinden yaşlardın sozulup,
sozulup cerge tamşıganını körgende onun da közlerinden yaşlar tamşımaga basladı.

b- Şiirler

Sağındım

- 100 Toyda kurulgan kazanımızdı caymazdı
Sağındım tört bes kün bolgan toyumuzdu
Xarman cerinde şapşıp cuvurgan kozumuzdu
Sağındım hep egız kozulagan koyumuzdu
- 105 Şöyün kazanlarda pısgen xamır asımızdı
Awzumga sıymaydağan agaş kassığımızdı
Kurşunlar tögülgen kınalı assığımızdı
Sağındım aw ay kördüm oynagan ayımızdı
- 110 Sarımay cagılıp cegen maylı ötbegımızdı
Ak ciplerde kurutulgan kokaş etimizdi
Kırlı cuwulmaydaan kapkara betımızdı
Sağındım kiygen sasılı süyukkuyumuzdu
- 115 Aksamları dırıldap cangan şıragımızdı
Cıgılıp caralar bolgan şıganagımızdı
Üytöbede tezek sasgan şıgaragımızdı
Sağındım zobalarımızda cangan kıyımızdı
- 120 Erteler aytsan ayyelermen kartabamızdı
Cuwurup şetinden asılğan atarbamızdı
Maylı maylı bolgan etimizben sorpamızdı
Sağındım yavşan sasılı sarı mayımızdı
- 125 Ey Hamza balalık da ozdu caslık da ozdu
Sosu keşim tutas awullarımızdı bızdı
Mıttırdı bızge naw şeherler her şiyimizdi
Sağındım burşlu cewizli ayak şayımızdı

130

Aman Gızım

Aman gızım çatıp alışba ıslı bol
Temiz bolsun üyün bolmasın kurkuldak
Gızım üyünde oranında namısk bol
Bayın da özün de bolmanız kuykuldak

135

Bayınga külümsire bolma sıyımsız
Üyüdüñ iyese bol hep, bolma arsız
Herdayım şükret bolsan da carlı carsız
Kıynanma bolsa da arkan tekgudalak

140

Hamza şoban bılay dep bılay cazadı
Baylıkka küyezlenme herşiy ozadı
Herkez dın bir kün mezarı kazıladı
Kıynanma zobańga caxsan da kumalak

145

Barıyatır

Caşım kırk boldu elli boldu atmış boldu
Ömür degeniñ bir bir ozup barıyatır
Kıyın boldu cüremayman cürgenim coldu
Bızben bolganlar da kartayıp barıyatır

150

Balalıkta kaldı oynagan süyek kassık
Kartlık esikte ozup bardı endi caslık
Kolumda dırıldaydı ıslaganım kassık
İşimdeki küşüm coyulup barıyatır

155

Endi azakay bir ötbek cesem toyaman
Kısta kaltırap cazdın künü de tonaman
Bir kün aruw bolsam anaw kün maraz bolaman
Yaşlar da közümden sozulup barıyatır

160

165 Hamza kartlıkta bek kıyın boladı eken
Adam, işgen suwuna tüyüledı eken
Cuwurgan ayaklarımız cürmeydı eken
Her yağım kuyulup üzülüp barıyatır

Cılama, Cıgılma

170 Cavapsız sorawlar çiydi esımdı
Eş kımse coxlamaydı esıgımdı
Kıynalıp söyleymen özüm özümge
Kımse esitbeydi aytgan sosımdı

175 Terezelerdın şetinde kıynalıp
Otururman aw moynumdu kıyşatıp
Bır şiyler üzülür sankı işimden
Közlerimden yaşlar agar kuyulup

180 Kımsege töyülmez közümnen kasım
Üyge awulga sıymaydı naw basım
Sabır tıeymen turmay Allah'ımdan
Tamagımdan keşbeydı cegen asım

185 Hamza hep xalınge mınlerce şükret
Kollarındı bawruŋga basıp sabret
Cılama, cıgılma öpselemek cok
Sosu közler de ozar bır kün elbet

Men Bolayım

190 Men bolayım keşe kündüz esinde
Men bolayım keşe körgeñ tüsünde
Tenteklerdey tawda tasda cürgende
Men bolayım ökürgeñ sesinde

195 Aytsan şınında cırlagan cırında
Cevşen cawsurunda cürgen karında
Atgan aduwında özgen colunda
Men bolayım carlıgınman bawrunda

200 Awzundan ayılğan er bñr sözünde
Yaşlar sozulup cılgan közünde
Kurulğan sıpranda işgen şayında
Men bolayım cüregñndñ taa özünde

205 Otursan her tereklerdın astında
Karasan karlı tawlardın kasında
Men bolayım celsız cegen asında
Suwsap suw işgen şeşbedñ basında

210 Awurup tñyülüp cötğürügünde
Aytgan uşununda ötürüsünde
Aruw caman küyezli her kününde
Men bolayım aylanıp öküngeninde

215 Künde alıp bergem her soluğunda
Körgeñ kıyın bolğan her kulluğunda
Caslıktan ozup bargan kartlığında
Men bolayım marazında sawlugunda

Ayak Şayım

220 Her mezgilde pñşireyñm
Ayak şayım sarı şayım
Ayak, ayak sñmireyñm
Ayak şayım sarı şayım

- 225 Kuy işine sarı maydı
Sonu işgen arımaydı
İşbegen cep carımaydı
Ayak şayım, sarı şayım
- 230 O nogaylardın bas ası
İşgendın avurmaz bası
Sımırirler kartı cası
Ayak şayım, sarı şayım
- 235 Her avurganda ilaşım
Sıprada menim katığım
İşbegende işlemez mıyım
Ayak şayım, sarı şayım
- 240 Doxturdun ükenı aytgan
Köp yarayışlıdır degen
Maraz bolmaz sonu işgen
Ayak şayım, sarı şayım
- 245 Şömüş şömüş sapırınız
Cavızben burştı katınız
Hamza' dıda şakırınız
Ayak şayım, sarı şayım
- 250 **Totlangan**
Karamaydı karasada körmeydi közümüz
Em Curekler totlangan könüller totlangan
Endı cerine barmaydı ayılğan sözüümüz
Kulagımız totlangan emde tıller totlangan
- 255 İşlemeydi esımız toktagan endı mıyımız
Kınısından şıkbaydı endı ötgur kılışımız

Kansımaydı brmuz kıpırdamaydı kılımız
Şapşımagan atımız totlangan nallar totlangan

260 Kurugan bavlarımız sasımaydı şeşkeyler
Şeşmeler akbaydı suv tasımaydı şelekler
kenını sıylamay sıbırdamaydı keyşekler
Bakşeler totlangan bakşede gller totlangan

265 Coyuldu atlar ulaklar kozularman koylar
turukten yasaladı endıgı bolgan toylar
kenlerini coklap barımaydı kikiyeler
Oramlar totlangan emde collar totlangan

270 Tımdı otumuz canımaydı endı tandırımız
Mıtıldı adetlerimiz Coyuldu em trmz
Totlandı herşiyımız cogumuz em barımız
Toprağımız totlangan kokumaydan kller totlangan.

275 **Gızım**
Taa tunevin kıkıy bır baladın
Kayzaman sup bardın gızım
Bızıde cılattın zunde cıladın
Kayerlerge ozup bardın gızım

280 Kardan ak keyşeklıgındı kiyıp
Kuşaklaşıp em kolumuzdu syup
Şıgarıp ozgardık senı kıynanıp
Curegımdın şetını zp bardın gızım

285 Ozup bardın keyşeklıgındı syrep
Mındın arbaga cılap em klmsrep
Karap kaldık arkandan ayagımızdı trep

290 K z md n yaşlarını sozup bardın gızım

Bargan curtun hep cıllı bolsun
 y nmen birge tamagın tatlı bolsun
 mrınızda sıpranızda ep sıylı bolsun
Bır ak kustay uşup bardın gızım

295 K yezli emde bereketli bolsun  y n z
Katnasınız emde birbirinizdi s y n z
K p zavklı bolsun k riyek k n n z
 y mden  y nge s z l p bardın gızım

300 **Sen Coktun Balam**
Eskıden camımızdın taktadan bır minaresı bardı
Minaredın t besine laylekler yuva yasarlardı
Camıdın sobasına kulluguna alibek atay karardı

305 Sen o vakıtlar ta hayatta cokatun balam cokatun
Bayram ataydın behzat ataydın şıyık ataydın
Ortalık kuyuda mennali atayman aciy ataydın
T kanlerı baredi Kerey atayman Turuy ataydın
Bız kenger sagız şaynaganda sen cokatun balam

310 Hasan atay temirşi t kaninde temirşilik yasardı
Usta Erecep Atay em marangoz emde aruv ustadı
Karakuralı dağıstan atay tenekeden zoba yasardı
Zobalarda şaşgıman kıy canganda sen cokatun balam
Acırza atayman mamut ataydın baredi k y odaları

315 K yge kelgen garıplermen tilenşilerdın edi yuvaları
Bazıda otururdu odaga k ydun kartlarıman casları
Kartlar esgilerdi anlatganda sen cokatun balam cokatun
Kurbantaş atam tıger edi k ydun cirtık papışını
C zbay atam kayrer edi tutas k ydun pışağını

320 Berber atay ongarırdı avullardın sınığını şığığını

Emde atlarga nal şakganda sen coktun balam coktun
Ulman gız ballarını okuturdu hapız atay hatıp atay
Köp mukallıttı küldururdu tutas avuldu küntuş atay
Sekisinde ayındırık şarpıp ölüp edı ramazan atay
325 Akam yanık yanık selasını okuganda sen coktun balam
Tükan aşıp sebze öteberi satar edı acır ayyem
Herkesdın koyunu davarını savardı garıp naş ayyem
Avulumuzdun eby analığını yasardı zayde ayyem
Balalardın atını ükenler salganda sen coktun balam
330 O vakıtlar köptü avulumuzda atlarman atarbalar
Sürülermen şıgardı avulumuzdan kozularman koylar
Sütler süt makinasında tartılıp şıgarılırdı kaymaklar
Kaymaklardı sarı may yasaganda sen coktun balam
Ah balam esgıden toyardı toprak cavunga karga
335 Ükenge bır hürmet bardı em kartga emde kurtgaga
Em hazırlık em de xurmet bardı orazaga bayramga
Ballar orazada şaramazan aytganda sen coktun balam
Avulumuzda coktu esgıden ne elektırık nede ceryan
Aksamları otururduk löküsben 14 nolu şırakman
340 Sankı avulumuzdun ışı keşeleri bolurdu zindan
Konsularga oturmaga barganda sen coktun balam
Eğınler pışılıp kuyulurdu urularga biydaylar arpalar
Harman cerıne tasılırdı tarladan saplar samanlar
Düvenler aydanıp tanga gadar şalışırdı patozlar
345 Bız düvenlermen birge aylanganda sen coktun balam
Gız ayttırganda son sözdü aytardı ayyeler ataylar
Ep küzdün künü bolurdu sırasıman üken toylar
Toylarda soyulurdu tanalar koşkarlar em koylar
Kave toylarda kart oynaganda sen coktun balam
350 Ölü üyünde üç kün ötbek cenilmez suv işilmezdı
Kıçıkıyler ükenge ayakga turur aldından geşilmezdı
Tarlalar kırlarımız laleden mamatekeyden geşilmezdı

Bız kössük devetapan toplaganda sen coctun balam
Dedetavda kurban soyulup cavun duvasına şığılırdı
355 Balalardı sabilerdi davarlardı duvadın aldına tizerlerdi
Xıdırellezde gızlar oynap em cımırtga tokuşturlardı
Tepreşde kobuz şalıp oynaganda sen coctun balam
Tas ocakları bardı kokumuşta termen tasda kız tasta
Ötbek parası üşün tas söğüp satarlardı arba arba
360 Akbalşık toprağı bala toprağı satarlardı torba torba
Ütübelerge şorak atılganda sen coctun balam coctun
Şapan atay h.emın atay salık atay en üken kartlardı
Azize ayye acıgız ayye şerıp ayye en üken kurtgalardı
Hasan atayman üşler atay avulumuzdun mıkıtarlarıdı
365 Payık atay bekşilik yasaganda sen coctun balam coctun
Ahh balam ahh bız neler gordük bır bılse neler
Üken ükenlığını bılırdı kıkıkiyliğini bılırdı kıkıkıyler
Sıprağa oturmazlardı ükenler oturmadan kıkıkıyler
Keyşekler kaynatasına sıbırdaganda sen coctun balam
370 Allah raxmet etsın tutas ölgen ataylarga ayyelerge
Bu vesilemen rakmet okuyunuz tutas ölgenlerımızge
Hamza esgilerdı ancak bu gadar cazdı köpge körünge
Şaban atay destanlar cazganda sen coctun balam coctun"

375 **Mırıgan**

Avulumuzdun avlemızdın negızlerı ep mırıgan
Eş kalmagan sosu negızlerımızdı bır ongargan
Kalgan kartlamızda kurtgalamızda epsı arıgan
Endı onlardında ışinde kalgan küşlerı mırıgan

380

Avulumuzda avlemızdeki tereklerımız kurugan
Eş kalmagan sosu tereklerımızdı bır suvlagan
Şeherler avulumuzdaki erkesdı bır bır urlagan
Avulumuzda kalgan kartlardın konüllerı mırıgan

385

Avulumuzdun ışındaki collarda ep ırılğan cırılğan
Üylerımız üytebelerımız aranlarımızda ep cıgılğan
Avulumuzdun her yagina gam kasavet kurulğan
Toylarımız tepreşlerımız emde küyezleri mırırgan

390

Üylerımızdın kapıları sögulgen terezeler singan
Şıraklarımızdın idaremızdın de şavkları tıngan
Ataylarımız ayyelerımızde ertelerımızdı mırgan
Endi noğaydın cırları manıleri erteleri mırırgan

395

Üydün iyesi coyulğan kalgan üyüde mırırgan
Kalmagan avlelerde sokaklarda bır cuvurğan
Balalardında davarlardında avazları coyulğan
Endi caslardında ep hevesleri tısları mırırgan

400

Hamzadın cüreğı avulumuzdun haline sızlagan
Avulumuzdun esgi künlerini turmay sagıngan
Esımızge tusgen sayın avulumuzga ep cılagan
Endi tılıımızmen asımızban birge er şıyleri mırırgan

405

Avulumdaki Dede Taw

Aradan kööp cıllar sona bardım avulumuzga
Avulumuzga karayım dep şıktım dede tavga
Soradım ne kıynalası dedim ne boldu saga

410

Dedı kǐ ınıs tınıs kalgan avulumuzga cılayman

Eskiler coklardı kelırlardı töbemdeki mezarga
Sağındım cavun duvasında kurulğan sıpraga
Küyezlidim ösüp edi avulumuz keruvden kıblaga
Töbemde endi cok bolğan mezarga cılayman

415

420 Baharda aşardı töbemde mamatekey şeşekeyler
Tepreşge kelir edı gızlarman birge keyşekler
Hıdırellezde kanıkıy oynardı üykenler kıcıkıyler
Töbemde kanıkıy oynamagan gızlarga cılayman

425 Sürülermen cayılıp geşerdi üstümden davarlar
Tayırakam bağardı kozulardı bazıda bızavlar
Kısta tavumdun şetinde kızak kayardı balalar
Töbemde endı bağılmaydan kozularga cılayman

430 Suvlarım agardı uzun dereden şeşme dereden
Mallar sıyırlar suv işerdi şetimdeki şeşmelerden
Zemzem tasırdı bikeler bayramlarda şeşleklermen
Şeşmemden tasınmaydan zemzemımge cılayman

435 Kurup bardı töbemde em uzunderedeki terekler
Coyuldular endı uşbaydılar töbemde küpelekler
Coyuldu sızben birge kuslar mısıklar küşelekler
Töbemge endı konmaydan boztorgayga cılayman

440 Üyler üytebeler tutas cıgılğan iyelerıde coyulğan
Korantalarımız hep mırığan emde virane bolğan
Cılayman garip kalgan avulga karap cılayman
Avulumuzban menı coklamaydan sızge cılayman

Bahar Kelgende

445 Bahar kelgende yeşillenırdı avulumuz
Hep baharda kozulardı tutas koyumuz
O zamanlarda kop bolurdu cavunumuz
Cavunda oynap yaşlanırdık bız bala eken

Bahar kelgende kırlarda cayılır edı koylar

450 Negizlerge tızılırdı aranda kesilgen kıylar
Tandırda şöyün kazanlarda pıserdi şaylar
Şaylardın şamasını şaynardık bız bala eken

455 Bahar kelgende kırlarda ep bağılır edı atlar
Şalınırdı anızlarda kırdı kökbaslarman otlar
Avulumuzdun collarında tıngırdardı atarbalar
Atarbalardın arkasına asılırdık bız bala eken

460 Bahar kelgende dedetavga tepreşge şıgardı gızlar
Kanıkıy oynap gızlar keyşekler şalırdı kobuzlar
Hıdırellezde nişanlı gızga soyulur edı kozular
Kozudun süyeklerini kemırırdık bız bala eken

465 Bahar kelgende aklanıp sılanırdı tutas üyler
Maştakdı hem kıçıkıy bolup ekı közdü üyler
Tarlalarga tasınıp şaşılırdı küllükdekı küller
Kül tepedin üstünden dığırırdık bız bala eken

470 Bahar kelgende toplardık kössükler kengerler
Şerezde köp bolurdu devetapanman laleler
Harman cerinde köp bolurdu mamatekeyler
Harmanlıkta şışganlardı avlardık bız bala eken

6. Metin

Anlatan Kişi: Raziye Çağdaş

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Sabır Tası

5 b- Şın

c- Cır

a- Sabır Tası

Erte erte zamanda erte birde zamanda handıñ ulu kaydiyken, karatol aytadiken.
10 Ävel zaman işinde bir adamdın bir gızı barken. Gız her kün bir suwga ketediken. Gızıl
cawluk baylap ketgende, bir kus gızga bakıradiken: “Gukguluguk gızıl cawluklu gız,
seniñ basınga bir iş kelıyek” diydiken. Gız birtta seperge yişil cawluk baylap baradiken
kus gene aynısında bakıradiken. Bu hep bulay devam etediken. Gız korkadiken
düşünediken bir türlü kaytıyagını bilemaydiken. Anasıman akasına aytadı bolganlardı.
15 Bir kus maga bulay bulay etedi diydi. Akası aytadı. “Bolmassa köşeyik bu cerden” diydi.
Üylerni satıp köşediler. Bir zaman soñ bunlardın öbbekleri tawsüledi. Üyerde üken bir
saray barken. Gız keledi saraydın kapısına sogadı. Kapı aşıladı. Gız kiredi üyge. Anaw
yakka karaydı, naw yakka karaydı, anaw üyge kiredi, naw üyge kiredi karaydı kimse cok.
Biröwnüñ kapısını aşır karaydı ki bir aruw cas catırıken. Casdı sallaydı netedi cas heş
20 uyanmaydı. Kapıga baradı kapı kerisinkeri cabıladı. Bakıradı bakıradı gız işkerden,
anasıman akası da tısgardan bakıradı bir türlü kapıdı aşamaydılar. Biraz beklegen soñ
anasıman akası: “Gızımızdın kaderi bu eken, kustıñ aytganı şıktı.” dep taslap ketkenler.
Onlar ketedi gız da castıñ canına keledi. Onuñ basında beklep oturadı. Aradan epey bir
zaman geşedi. Karaydı bir kün şingeneler keledi. Şingeneler şatır kurup o yerge
25 konaklaydılar. Şingenedin gızı öbbek tilep şıgadı. Saraydın kapısına keledi. Kapıga
sogadı, kapı aşıladı. Şingenedin gızı da äwelki gızday bolup işgerge kiredi. Karaydı cas
uklaydı gız da basını beklep oturadı. Kerisinkeri şıgayım endi dep karasa kapı cabıladı.
Aşıyak bolup uraşadılar aşamaydılar. Şingenedin gızı da olay kaladı. Anaw gız aytadı:
“Eköwmüz bekleyik, eköwmüzdün kaderi bu eken.” diydi. Beklep oturadılar. Oturgan
30 zamanda kırk kün boladı. Bolganda äwelden kelgen gız aytadı: “Men azakay ukladım,
sen bekle bunıñ basını belki uyanır.” diydi. Äwelden kelgen gız uklap catganda cas turadı
karaydı basında bir gız oturu. Cas: “sen kimsin?” diydi. Gız calan aytıp: “Men seniñ

basındı kırk kündür bekleymen.” diydi. Cas: “Anaw uklap catadan gız netkeşiy?” diydi. Gız: “O şingenediñ gızı” diydi. Cas: “Olay bosa men seniñmen üyleneyim, bu da hızmatçı bolsun” diydi. Cas bilmeydi anawdıñ äweli kelgenini nawdıñ sonadan kelgenini. Soña cas tısgarga şığıyakkende ne akeleyim dep soraydı. Şingenediñ gızı: “Maga aruw aruw kiyimler akel, paşıler akel.” diydi. Äwelden beklegen köylüdüñ gızı da aytadı: “Maga bir sabırtasiman bir ustura akel.” diydi. Ketedı ayılğandı alıp keledi. Şingenediñ gızı kiyinedi aynaga karaydı. Cas: “ Anaw gız netedi usturaman sabırtasiman?” dep kapıdıñ arkasına barıp tessikten oga karaydı. Barıp tınlaydı. Gız sabırtasına aytadiken: “Men kırk kündür bu castıñ basını bekleymen. Birde şingenediñ gızı şığıp keldi. Menim cerimdi aldı. Şingenediñ gızı castı aldatadı amma castın habarı cok. Men dayanamayman, sen bolsañ neterdiñ sabırtası?” diydi. Sabırtası da o anda şatlaydı. Gız: “Sabırtası bolup sen şatlaysın men kıkayaklı bolup kaytıp tayanayım? Men de özümdü öltüreyim olay bosa ” diydi. Usturadı boynuna tayap kesiyek bolayakkanda cas kapıdı aşıp kiredi bileğinden ıslaydı. Cas: “Men bilamadım, sen maga neşün aytbadıñ? Bulay bulay boldu demediñ ” diydi. Gız: “Sen maga inanmaz ediñ. Seniñ basında o beklep turgan soñ men uklaganda sen inanmaz ediñ. Men bulay özümdü öltürüyekben.” diydi. Cas: “ Aşe olay bosa men seniñmen üyleneyekben. Anaw şingenediñ gızı yalancıken, onuman üylenmeymen.” diydi. Soña da üylenip kırk kün kırk keşe toy etediler, cas gızdı aladı. Şingenediñ gızını da kuwalap ciberediler.

b- Şın

Şakırsın koraz atsın tan ayan bāyan,
Şın şekkeniñ bileyim tanga dayan.

Terezeden Karaysın köramaysın,
Carım okka şitlewük beramaysın.

Şitlewük bersem şıtırdar aw alma kokur,
İndeme incir bereyim ce de otur.

Ket sen cahşı colga bar camanlay ketbe,
Men üyünge barganda tıngır etbe.

65

Koy awledñ işinde kok bolayım,
Kıskayaklı bolgaşım cok bolayım.

70

Koy awledñ işinde koy kumalak,
Men nişanlımdı kördüm tıptımalak.

Şıktım taw basga köy köründü,
Bıttınkıy aklım dört bölündü.

75

Erteden tuwgan sarı cıldız kök cıldız,
Şaşkan senñ sarı altın şaşın kündüz.

Kıskayaklı gız bala carım cürek,
Atasınñ üyüne kım bolgan dırek.

80

c- Cır

Şakülü şakülü şak keyşek,
Babası kelır keşkeşek,
Attan gızım túskeşek,
Maylı börek pıskeşek,

85

Ay aydasıñ aydası,
Kıska tiyer paydası,
Caz tiymeze küz tiysin,
Carlı kalsıñ anası,

90

Menım balam tuwuptu,
Al cawlugun cuwuptu,
Kandıñ ulu körüptü,
Han tükürüp ketipti,
Çarlıñ ulu körüptü,

95

Canıp küyüp ketipti,
Baydıñ ulu körüptü,
Bayıla bayıla ketipti.

7. Metin

Anlatan Kişi: Nurettin Aytar

Derleme Yeri: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Şın

5

a- Şın

Şın degeniñ ne şikâr kısımden şıgar,
Pehlivanlar küresir batriler cıgar.

10

Şınlap şınşı tuwulman şınlasam koymam,
Sendeylerdi şınlatıp karap da turmam.

Şakırsın koraz atsin tan ayan mäyan,
Şınlamaga kelgenmen tanga dayan.

8. Metin

Anlatan Kişi: Mehan Dağtekin

Derleme Yeri: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Şın

5

a- Şın

Pismillah bİR Allah bİZ baslıyak,

Lakırdadı taslıyak şın baslıyak.

10

Cas: Kaytarayım avleñe gaz kapayım,
Köñülde bar kolda cok napayım?

Gız: Heş bİR malıñ cok bossa sal bİR avle,
BİRde bİZ tilesek berir Mevla.

15

Cas: Enşeşette üyüñ bar tas kalawlı,
Baramayman üyüñe it baylawlı.

20

Gız: Enşeşette üyüm bar kel de tokta,
Atıña cüven bolayım kümüsten nokta.

Cas: Koy avledİñ işinde koyduñ izi,
Konguraw sesli, dal pesli, boyduñ gızı.

25

Gız: Sen üyüme kelgende koy soyarman,
Saluwlu tösek salkım üy bas koyarman.

9. Metin

Anlatan Kişi: Fatma Yıldırım

Derleme Yeri: Şeker Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Şın

b- İlahi

5

a- Şın

Şıbarala şıt şıba kus konganday,

Seni canım bek süydü dos bolganday.

10

Saluwlu tösek salkım üy bos koyarman,

Sen üyüme kelgende koy soyarman.

Segiz ögüz saysaban, tez kaytaman,

Tösü töbeli aruw gız saga aytaman.

15

Üytöbeden cıynadım sarı başlık,

Şın tolturup bereyim akel kapşık.

20

Şakırsın koraz atsın tan ayan bāyan,

Şınşikenñdi bileyim tanga dayan.

Terezediñ tıbine zerdali ektim,

Asga suwga karamay zarındı şektim.

25

Koy avlediñ işinde koyduñ izi,

Konguraw sesli, dal pesli, boydıñ gızı.

Koy avlediñ işinde kok bolayım,

Kıskayaklı bolğası cok bolayım.

30

Ündürükte bılamık işinde semser kasık,

Men seniñmen şınlamam awzuñ sasık.

35 Küytöbeden cıynadım curun murun,
Men seniñmen şınlamam şoşka burun.

Enşeşette üyüm bar kel de tokta,
Atına cüven bolayım kümüsten nokta.

40 Enşeşette üyüñ bar tas kalawlı,
Baramayman üyüne it baylawlı.

Enşeşette üyüm bar kele ketsen,
45 Şekerden şerbet eteyim işe ketsen.

Erteden tuwgan cıldızga men ay dedim,
Erteden berı şınlayman sen kaydedin?

50 Argawuldan aylangan ala tanam,
Beresege gız berse al dıydı anam.

Argavuldan aylangan ala tanam,
Beresege gız bolmaz cok dıydı anañ.

55 Al koyanman şal koyan ay carıkta colda oynar,
Bay gızımın dos bolgan altın cüzük kolda oynar.

Karagız kongan terekke kanatın caygan erekke,
60 Süygen gızım da tayanıp turgan tırekke.

Ala tana aylangan argawulga baylangan,
Şekerdin gızları da bargan bayına baylangan.

65

b- İlahi

Karttan beter katkansın,
Necasetke batkansın,
İmanıñdı saktansın,
Hey imansız biy namaz.

70

Namazıñdıñ diregi,
Karangu kördüm şırağı,
Garip candıñ turagı,
BİR künde ey biş namaz.

75

Terkeyleme kıl namaz,
Hayrı'n-nas Müslümanlar,
Dünya sizden öte bİR kün,
İş bu sözüñ aziz canlar.

80

Zayıptan da alır bİR kün,
Bek de tardır catkan ceriñ,
Orda körünür hayır şerrñ,
Teraze de tartar bİR kün.

10. Metin

Anlatan Kişi: Şevki Kutlu

Derleme Yeri: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a-Şın

5 b-Cengem

c-Cır

a- Şın

10 Kültöbeden cıynadım curun murun,
Men seniñmen şınlamam manka burun.

Kültöbeden cıynadım kayrak mayrak,
Men seniñmen şınlamam ıstansız taylak.

15 Ündürükte bılamık işinde pıser kassık,
Men seniñmen şınlamam awzun sasık.

20 Men işinde bit bolayım,
Eger seniñ almazsam it bolayım.

Şın degeniñ netkeşiy kiseden şıgar,
Pehlivanlar küresse batırler cıgar.

25 Cahsı deri kaptanımdı cay tereke,
Cayangan caslardı kuw erekke.

b- Cengem⁴⁴

30 Üyüne caygan cayuwday,
Oynata kelgen ayuwday,
Onu kım dep sorarsañ,

⁴⁴Her bir dörtlük aynı evde bulunan birden çok gelin için söylenmiş.

Cengem garip tuwulma.

35 Üyünüň aldına kül tökgen,
Mannayına pul tökgen,
Onu kım dep sorarsaň,
Güldane keyşey tuwulma.

40 Etegıňi ulugayıman kayılgaň,
Özü aklıman özü bayılgaň,
Onu kım dep sorarsaň,
Güldane keyşek tuwulma.

45 Hoşap tası kalaylı,
As bermege kolaylı,
Onu kım dep sorarsaň,
Hatça keyşek tuwulma.

50 Oklawman it sokkan,
Tahtasından bit şıkkanaň,
Onu kım dep sorarsanaň,
Gamber keyşek tuwulma.

c- Cır

55 Bır eşkim bar edı,
Arpa kürpe ceredı,
At bolayım der edı,
Aman baydın altunu,
Caman baydın cetunu,
Cetip kettı eşkimdı,
60 Karangu kurangu cerlerde,
Cartu curtı pışakban,
Soyawuydu eşkimdı,

65 Bayına berdī baltaday,
Gızına berdī kırğışday,
Uluna bedrī orakday,
Maga bedrī tırnakday,
Közüm yaşı purşakday,
Uluna at mīngīzdī şabsın dep,
Men garipge it mīngīzdī kapsın dep,
70 Uluna tösek saldı catsın dep,
Men garipge hasır saldı can basıma batsın dep.

11. Metin

Anlatan Kişi: Celal Çağdaş

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Şın

5

a- Şın

Şınla deseñiz şınlayık aşılalık,

Aldınızga kül bolup şaşılalık.

10

Tor atımdı iyerlep saldım tüzge,

Can coldasım bolur dep keldim sizge.

Kelgen bosan koşkeldiñotur tizime,

Bazı dalgın bolurman karama sözüme.

15

Segiz ögüz say saban saldım izge,

Kelınşektin aruwun degisbem gızga.

Ekı baslap üy saldım bölüyekben,

Aruwum seniñ dertin den ölüyekben.

20

Şınlasam ak temirden palla etermen,

Sendeylerdi şınlasam alt etermen.

Terezeden Karaysın köramaysın,

25

Carım okka şitlewük beramaysın.

Şitlewük bersem şırtıdar alma kokur,

İncir bereyim keşegim ce de otur.

30

Keşegimsiñ sen meniñ kerilgen ok day,

Körünesiñ közümge elde cok day.

Üyüñdün aldına zerdali ektim,
Asga suwga karamay zarındı şektim.

35

Ayttırayım atan da berse alayım,
Canıñ süygen cerlerge üy salayım.

40

Kögergen kögerşin bolayım konaklayım,
Seniñ salgan üyüñdü men aklayım.

Oturgan cerim oyuldu tabakam kaldı,
Tös tüymeli sarı gız aklımdı aldı.

45

Aksam bardım men sizge cogudun üyde,
Cibek şalıñ ilüwli turudu şüyde.

Karap tüstüm awlengen terezen kaktım,
Dayanamay oyurup cıgare caktım.

50

Ay ay aydın carıgı toy bolsa eken
Gızlar caslar cıyılıp bir onsa eken.

12. Metin

Anlatan Kişi: Necmettin Özdere

Derleme Yeri: Kırkkuyu Köyü, Kulu/ Konya

Konu: a- Şa Ramazan

5

b- Şabbaz

a- Şa Ramazan

Şa Ramazan şarka şarka,

Aylar kelİR arka arka,

10

Şa Ramazan şarka şarka,

Kartlarga kerek maylı arka.

Şa Ramazan şarka şarka,

Aylar kelİR arka arka,

15

At basına para tagar,

Aha da alıp kaşar.

Tur tur tur abay,

Papışındı kiy abay,

20

Oturgan üy oda bosun,

İşi tolu bala bosun,

O da bızge ten bosun.

b- Şabbaz

25

Şuuu şabbaaaz,

Kene keldİ bİR cambaaaz,

At bersem azaaar,

-Azar yaaa!-

Ton bersem tozaaar,

30

-Tozar yaaa!-

Akİbetİ caslardıñ mührü ozaaar,

-Ozar yaaa!-

Esittim ki Agin'de bir toy bar,
Anam aytı bar ket,
35 Babam aytı ne bar ulan tentek.
Tentek bolsam bolayım,
Hacelidin toyuna barayım,
-Barır yaaa!-
At basınday bir altın,
40 On beş yaşında gızlardın sırgasınday,
Beş yaşında atlardın torbasınday.
Haceli şontayının awzunu aşkan,
Parasını cerge kökke şaşkaan,
-Şaşar yaaa!-
45 Üy töbesi oyulgan,
Mırza bu cerden coyulgaaan.
-Coyulur yaaa!-

13. Metin

Anlatan Kişi: Meliha Polat

Derleme Yeri: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Konu: a- Mani

5

a- Mani

Kaya tibinde koyan,

Gız ber maga bîr nişan,

Eger nişan bermezsen,

10

Bolıyaksın perişan.

Hatice'ye has,

Altın tas, tahtaga bas,

Tahta şürük mih tutbas,

15

Hatice kiçkiy lap tutbas.

14. Metin

Derleyen Kişi: Mustafa Esken / **Anlatan Kişi:** Gülbahar Esken

Derleme Yeri: Seyitahmetli Köyü, Kulu/ Konya

Konu: a- Kel Bala

5

a- Kel Bala

Bir bar eken bir cok eken. Cok demesi bek günah eken. Bir kartban bir kurtkadın kel bir ulu bar eken. Kelbala bir kün üyden şığıp ketken. Ketken ketken bir camidin tibine barıp oturgan. Kışiler camiden şığıp şığıp ketkenler. Biröw kalgan, kel baladın canına kelip: “Sen bu cerde tonmaysınma?” dep soragan. Kel bala: “Cok cok tonmayman.” degen. Kel baladın aldı artı cırtık bir paltosu bar eken. Kel bala cırtıklardı kösterip ataga: “Men heş tonmayman, cel naw yerden kiredi anaw yerden şıgadı.” degen. Ata kel balaga: “Aşe paltolardı awusturayak.” degen. Kart üyge bargan paltosunu bikesine köstergen. Bikesi gızgan buga: “Cırtık tonman börü tondu neşün awusturasın? Cırtık tondan heş suwuk kırmezbe?” degen. Ata cuwura cuwura camige bargan, bir de karagan kel bala cok ketken.

Kel bala ketken ketken bir yerge bargan. Koy soyyatırkenler. Kel bala: “Ayye birttiküy et de maga ber.” degen. Ayye etti torbaga salıp: “Mah ulum, pişirip cersin.” degen etti bergan. Kel bala ketken ketken bir üydün aldında turgan. Üyde et asiyyatırkenler. Kel bala ketken: “Kart aba benimde torbamda et bar, benim etimdi de pısrırawuy.” degen. Kartaba: “Kel balam etindı kazanga at.” degen. Etti kazandı işinde atganlar. Soña kel bala: “Kartaba benim etimdi etler cemesin.” degen. Kartaba: “Koy balam etti et cerme?” degen. Et pişiyatırkende kartaba komşuga bir şiy almaga ketken. Kel bala kazandakı etlerdi cep cep süyöklardi kazandı işine atgan. Kartaba kelgende karagan etler cok! Kel bala cılamaga baslagan: “Etimdi etler cepti, etimdi etler cepti...” Kel bala cılayatırkende ata kelgen: “Ne cılaysın balam? “dep soragan. Kel bala: “Ata etimdi etler cedi.” degen. Ata da: “Koy balam misapır esitbesin, men erten saga bir toklu berirmen.” degen. Erten bolganda tokludu alıp ketken.

Anaw yerde koyman sıyr kapatıyırken biröw. Kel bala: “Ata benimde bir toklum bar, benimkini de kapatırsınma?” degen. Ata kel baladı üyüne şakırgan cedirgen işirgen catıyatırkende kel bala: “Ata benim tokludu sizin koylar cemesin” degen. Anawlar: “Koydu koy cerme balam?” degenler, külgenler kel balaga. Soña catkanlar. Kel

35 bala özünüñ toklusunu öltürgen. Anaw koyduñ awzuna kan cakkan, soña özü cerine barıp
catkan uklagan. Tan aktan, ataman barabar tokluga karamaga ketkenler. BİR de karaganlar
tokludu koylar cepti. Kel bala cılagan cılagan... Ata: “Koy balam cılama saga bir koy
breyim.” degen. Kel bala: “Cok bolmaz.” degen. Ekı koy üş koy derken tokuz koy alıp
ketken kel bala.

40 Kel bala ketken ketken bir mezardın aldında turgan. Mezarga cenaze kömüp
turıyırkenler. Kel bala ketip bir kişige soragan: “Cenaze kimdin?”. Kisi: “Ölgen naw
kisiğin gızı edi. Üş gızı bar edi biröwü öldü.” degen. Kel bala kişige: “Menim de bir gız
gardaşım bar. Üylerine ketsem eskirgen elbiselerini tilesem berirlerme?” dep soragan.
Kisi: “Bilmeymen üyü naw yerde özün sor.” dep üyünü köstergen. Kel bala ketken
ayyege: “Menim de bir gız gardaşım bar üstü calınğaş. Gızıñdın hayırına elbiselerini maga
ber.” depti. Ayye ketip kızdın elbiselerini hazırlap akelgen bergen. Aksamdan soñ kel bala
45 ketken. Mezardı aşkan, ölü gızdı kiydirgen, kişidın kapısına tıgıp salgan. İşkerge kirgen
oturgan: “Menim de bir bacım bar, siyahta, kelmege yaladı.” degen. Üydün üken gızı
tısgarga şıkkın: “Kel bacım nege yalasin?” degen. Kolundan tartganda anaw gız
cıgılawuygan. Kel bala tısgarga şıkkın: “Bacımdı öltürdünüz!” dep cılagan cılagan. Ata
: “Cılama ulum, bacımdı öltürgen gızdı saga berirmiz.” degen. O gızban bir de ögüz arba
50 bergenler. Gızdı keyşek etgenler, ögüz arbaga mindirip cibergenler. Kel arbaga mingen:

“Cırtık ton,
Cırtık tonga börü ton,
Böri tonga can süyök,
Can süyökke toklu şak,
55 Toklu şakka toguz koy,
Toguz koyga ölü gız,
Ölü gızga tiri gız,
Haydı canım kara ögüz deeh...!”

degen, arbadı aydagan ketken.

15. Metin

Derleyen Kişi: Ö. Hakan Benli / **Anlatan Kişi:** Minübe Güner

Derleme Yeri: Boğazören Köyü, Kulu/ Konya

Konu: a- Beybörek'men Cılanbeg

5

a- Beybörek'men Cılanbeg

BİR bar eken BİR çok eken, çok demesi pek günah eken. Äwel zaman işinde BİR kartban BİR kurtka bar eken. Bu kartban kurtkadıñ da BİR gızı bar eken. O kart zavallı BİR fakir eken. Mal güdediken. BİR kündüñ BİR berinde karttıñ kurtkası öledİ. Gızban kart kaladı. Karttıñ yaşaganı cerge yakın BİR de dul BİR bike bar eken. O da kurtka eken. O kurtka habar ciberedİ aytadı kartka: “İlla menİ alsın men üyleniyekben, men onuman üylenmek isteymen. Men onuñ gızına kararman.”diydi. Kart da habar cibерip aytadı: “Erten üylensek analık bolur menİM gızımga karamaz.”diydİ. Kurtka: “Kararman.” diydİ. Eh nihayetİNde kart kurtkadı bike etip aladı. Karttıñ üyüne keledİ kurtka. Ondan soñ BİR kün bulay ekİ kün bulay gızban zıtlaşıp baslaydı, analık ya... Kart aytadı: “Zorman keldiñ amma endİ gızımga dİrlık bermeysiñ.” diydİ. Kurtka künde aytadı gızdıñ babasına: “Gızıñ nawday etedİ, gızın anawday etedİ.” dep aytadı zavallıga. Ondan soñ mal güder eken ya babası, babası awruydu. Babası awurduktan soñ gızdı mal güddürmege ciberedİ analık. Mal gütmege ketedİ, ketken zamanda bu maldı güdedİ, analıgı gızdıñ koluna da BİR kazak beredİ eken. Analıgı : “Hem mal güt hem de bunu ör.” diydİken. Bu gız zavallı cılaydı cılaydı... Hem mal şewiredİ hem de BİR karıs öremaydı. BİR de karaydı maldı şewireyim degende BİR kümale körünedİ buga. O kümalege ketedİ ketse işinde BİR kurtka oturu. O da Hıdırilyas eken amma gız bunu bİlmeıydİ. Baradı: “Netesiñ ayye? diydi. Kurtka da: “Ke gızım neteyİM oturuman.” diydi. Bİrttkiy konuşadılar sonra BİR ara kurtka gızga: “Naw cerdİ BİR sıpıraş.” diydi. Bu kurtkadıñ kumalesiñİ aruw etip sıpıradı. Kurtkadı kuşaklap süyedİ. Gız: “Ah ayyem menİM anamday kokuysuñ. MenİM BİR analıgım bar. Babam aruw edİ mal güdetan edİ. Endİ o awurdu men güdemen maldı. Hem mal güdemen hem de kolumga kazak berdİ onu öremen. Öremen öremen bolmaydı, üyge barganda da analıgım azarlaydı, zopalaydı menİ.” diydİ, cılaydı gız. Kurtka aytadı: “Yawrum sen ör bu öser.” diydİ. O mübarek de Hıdırilyas eken. O öredİ möredİ kurtkadıñ yanından ketedİ. Üyge barıyatırkende kocaman kazak boladı bu. Aketedİ anasına beredİ. Neyse olay olay derken bunuñ babası da öledİ. Bu zavallı kaladı analıkban. BİR zaman geşedİ BİR cas buga

âşık boladı. Onuñ atı da Beybörek'ken. Gızdı analığından ayttıradı ayttıradı bermeydī analığı. Bike bermeydī Allah bermeydī. Anaw eköwü süyedī birbiröwnü amma bermeydī.

35 O cerde bīr padişahıtıñ da bīr ulu bar eken. Allah tarafından heş balası bolmaydıken. Bolgan balası da balcılan bolup tuwadıken. Padişahıtıñ keyşegīñiñ balası cılan bolup tuwgan üşün casga gız aladikenler. Gızdıñ bargan künü padişahıtıñ ulu cılan bolup şakıp öltüredīken. Bargan keyşektī bargan künü şakıp öltüredīken. Tanga öledīken bargan gızlar. Bu bike esitedī diydī kī analığı: “Menīm bīr aruw gızım bar kelīñiz gızımdı
40 bereyīm alıñız.” diydī. Bunlar dūñūr bolup keledīler neyse gızdı cılanga aladılar. Analığına gız : “Barmayakban!” diydī amma analığı tınleymadı. Gız: “Menī öltürür o, men de ölüyekben endī.” diydī.

Gız cılaydı cılaydı gene o kümalege baradı. Kümalege barganda o kurtkadı gene oturupyatırkende köredī. Kurtka gızdıñ cılaganını körüp soraydı: “Ne üşün cılaysıñ yawrum?” Gız: “Nege cılayım ayye. Bīr padişahıtıñ ulu bar. Menī oga ayttıradılar. O da algan gızdı şakıp öltüredīken. Menī de erten aketīyekler men de ölüyekben. Barmayman dep aytaman amma analığım bolyak bike menī zorman beredī. Menīm de süygenīm bīr cas bar Beybörek dep, menī oga bermeydīler anawga beredīler.” dep aytıp aytıp cılaydı. Kurtka gızga: “Yawrum heş cılama. Cılanbeg köp aruw bīröw, o öyle aruw bīr cas, o
50 seniñ beyböregīñden güzel bīröw. Sen keyşek bolup bardımıydı o keşe canıñga cılan bolup kelīyek. Tılge kelip saga tösekke cat dep aytıyak. O saga olay degende sen de oga şeşin de gel koynumga dep ayt. O zaman kırk kabak kīyīmī bar onuñ. Cenab-ı Allah da onu cılan bolup yaratkan amma cılan tuwul o. Saga şeşin dedīkşe sen de oga şeşin de kīr koynumga de. Bunu kırk seper ayt oga, cılanbeg her seperinde şırpınır bīr kabugunu atar.
55 Sonunda bīr cas bolur güzel me güzel. Heş de seni öltürmes.” diydī. Gız neyse turup üyüne ketedī. Ertesi kün erte kelip gızdı aketedīler. Üylenedīler, keşe bolganda cılan bunun canına kelip tılge keledī: “Şeşinip tösekke cat.” diydī. Keyşek de Hıdırilyas'tıñ aytkanlarını etedī. Bunu kırk depa etedī etedī en soñ cas kabugundan güzel bīr cas bolup şıgadı. Keyşektīñ koynuna kīredī. Ertesi kün casdı körgen padişah süyünedī. Gızdıñ analığı da canıp tutuşadı. Zaman geşedī keyşektīñ Cılanbeg'den bīr gızı boladı. Analık gene bīr dertke tüsedī, gız ölmedī ya. Karaydı padişahıtıñ canında gızdıñ rahatı cerinde, sarayda yaşap ketedī,” Ne eteyīm ne eteyīm gızdıñ rahatını bızayım.” derken aklına Beybörek keledī. Baradı Beybörek'tiñ canına. Onu fitnelep baslaydı: “Sen gızımdı o

65 kadar süydün de neşün Cılanbeg'ge taslap kettün. Menım gızım seni pek süyedı. Onu al da kaş.” diydı.

Beyböreğ gızdın özünü süygeniñ üyrendikten soñ Cılanbeg'ge baradı: “Gızdı almaga keldim illa gızdı maga beriyeksın.” diydi. Berirsın bermessın derken eköwü töbelesediler. Bu gız da halen süyediken Beyböreğ'ti. Beyböreğ'ben gız kaşadılar. Keyşek gızını Cılanbeg'de taslap kaşadı. Anaw padişahın kolu uzun ne etip yasap bu 70 kaşkanlardı ıslaydı. Barırsın barmassın derken “ne eteyik?” diydı komşular, “Bundan gızı bar, nawdu da süyedı.”diydiler. O zaman caslarga aytadılar: “Bu gızdı tarlaga aketiyeksinız, ekı atban kowalap iyice corıyaksınız sıcakta. Eköwünüz de ekı destidı alıyaksınız koluñuzga, kaysınızdan äwel suw tilerse gız onun gayrı.”diydiler. Ondan soñ bikedı aladılar ketediler, üken bir tarlaga taslaydılar. Caslardın eköwü ekı yaktan atlardın 75 üstünde aldılarına bikedı katıp cuwurtadılar. Suw tolu testiler de kollarında. Keyşek sıcakta küneştın astında cuwurup cigeri susuzluktan canadı, terleydı, cılırap kaladı. Keyşek bir yaktan da: “Allah'im men ne eteyim?” dep cılaydı. Keyşek bulay düşünüpyatırkende anaw caslar da atın üstünde bunu kuwalaydikenler. Keyşektın tili tamagı kurugan, közünün aldı kararıp ketediken. Gayrı tayanayak küşü kalmagan cerge 80 cıgılıp kalgan. O arada caslardın biröwüne ünlegen: “Cılanbeg'im Cılanbeg'im bir suw ber aslan begim.” dep calvargan. Keyşektın Cılanbeg'den suw tilegeniñ esitken Beyböreğ hemen atından atlaganıman keyşektın canına baradı. Kolundakı testidı keyşekke uzatıp beredı. Keyşek bu testidı alıp kana kana suw işedı. Cılanbeg atın üstünde onlarga karap kaladı, nutku tutuladı. Awzuna bir şiy kelip de aytamaydı.

85 Keyşek suwunu işip bolgan soñ Beyböreğ'tın atın cularından ıslap atına mınedı. Beyböreğ keyşektı kuşaklap atına mındiredı. Sonra alıp kaşadı. Beyböreğ'ben o gız üylenediler. Balaga şagaga karısadılar. Cılanbeg de arkada gızıman karap kaladı. Analığı da buga dayanamay öledı. Bu ertengı de bu yerde bitedı.

16. Metin

Anlatan Kişi: Elmas Yılmaz

Derleme Yeri: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara

Derleyen Kişi: Dilek Çetin

5 **Konu:** a-Şın
b-Cır

a-Şın

10 Basım awruydu bal kerek, maşpagıma nal kerek,
Özüm on dört yasında, maga kıyev ne kerek.

Basımdı cuwdum balman, belımdı burdum barman,
Al şeşkey gız edım, aldap bardım malman.

15 Kasık börek eteyım kasımdı gerip,
Kayınbiken bolayım sinnimdı berip.

20 Nogay Nogay nöğerek Nogaylarga ne kerek,
Bır erene kazan et kerek ayak ayak sorpa kerek.

Şama da bar şay da bar, şayga salmaga may da bar,
Köp süyük bar eken sawlem sizde kayda bar.

b- Cır

25 Al almadıñ dörtünü,
Süy cigittıñ mertini,
Süygende bır güzel süy,
Şekbe şirkin dertini.

30 Almayı nazik soydum,
Yarıñ awzuna koydum,

Afiyet bıolsun yavrur,
Sen cedikce men toydum.

35

Tarladan kel tarladan,
Altın tıstı parlatkan,
Seniñ dertin tuwulma,
Menıbulay cılatgan.

40

Tarla tezik tuwulma,
Ciger ezik tuwulma,
Yârim gurbetge kettı,
Maga yazık tuwulma

17. Metin

Anlatan Kişi: Melek Kızıldağ
Derleme Yeri: Kulu/ Konya
Konu: a- Nogay Asları

5

a- Nogay Asları

Şır Börek

Bir kilow undun işine tuz atıyabız, azakay maya atıyabız, azakay da süt kuyuyabız bunu iyleyebız. Yarım saat hamırdı tinlendiriyebız. Kıymasını azırlayabız. Yarım kilow kıymağa eköw haşlangan kumpur rendeliyebız. Burş atıp, kızıl biber atıp, bir soğan tuwrayabız karıştırıyabız. Hamırdı taxtadın üstünde orta kalınlıkta aruw etip aşıyabız. Onu şaydanlıktın kapagıman kesiyebız. Ondan soñ azırlagan kıymamızdı hamırdın işine salıp şetlerini kısıyabız. Bulaytıp azırlagan hamırlar ıssı kızgan mayda kızartılır. Bu bizim Nogaylardın şır böregi.

15

Kazan Börek (beş porsiyon)

Bir kilow unga tuz, suw, cımirtka atıp suwman bu undu iyleyekben. Bu hamır biraz sertşe cuwrulur. Cımsak hamır bolmıyak. Bu hamır on beş yirmi dakika tinleniyek. Tinlendirilgen hamır üşöwlep kelip parşaga bölünür. Kıymasını azırlayakban. Kıymadın işine burş, kızıl biber, bir bas soğan tuwrap azırlayakban. Tinlengen hamırdı orta kalınlıkta cazıyakban. Onu kiçkiy kiçkiy şay bardagıman kesiyekben. Onun işine kıymalardı salıp şetlerini kısıyakban. Soña bunlardı makarnaday pısrıyekben. Pıskenlerdi tepsige alıyakban, üstüne cuwurt özüyekben işine kiçkiy bir sarımsak tüyüyekben. Kazan börekti biraz suwuttuktan soñ cuwurttu kazan börekke kuyuyakban. Üstüne de sarımaylı salşa tögüyekben. Bu da bizim Nogaylardın cegen kazan böregi.

25

İnkal

Bir kilow aruw kozu etini üken kazanda haşlıyakban. Kozu eti pısgen soñ onu süzgeşben tepsige alıyakban. Sorpası kalıyak kazanda. Ondan soñ bir kilow undu işine bir cımirtka atıp, suwman, tuzban iyleyekben. Onu ipince cazıyakban aruw etip. Hamırdı kiçkiy kiçkiy kare şeklinde kesiyekben. Kazandakı sorpaga bu kesip kıskan hamırlardı atıp suwda pısrıyekben. Sorpada pısgen hamırdı tepsige alıyakban. Suwlu suwlu

30

bolıyak. Ondan soñ üstüne kozu etiniñ tiziyekben. Üstüne burş atıp cıkbız. Bu da bizim Nogaylardın cegen inkalımız.

35

Bılamıx

Bır kilow undu elekenge tuz atıp, cımirtka atıp suwman iyleymen. On beş dakika iylengen soñ, hamırdı taxtadın üstünde orta xalınlıkta aşaman. Onu kiçkiy kiçkiy eriştedey kesip azakay kurutaman. Bu bekleydi. Ondan soñ tawux etiniñ haşlayman.
40 Haşlagan tawux etiniñ işinden tawuxlardı süzüp alaman. Kalgan sorpasına bır ayak suw kuyup bu kesgen eriştedey bılamıxtı ataman. Onu işine burş atıp tuz atıp pısiremen. İstegen Üstüne pısken soñ salşalı, baharatlı, biraz aşşılı sarı may katar. Bulaytıp ciymiz. Bu bizim Nogaylardın bılamıgı.

45

Kalakay

Nogaylar kalakay'dı erttemen ayax şayman işerler. Erttemen bek aruw boladı. Elekenge bır kilow un salıyakban, süt kuyuyakban, aştkı katıyakban, tuz atıyakban, azakayda sıngen may kuyuyakban onu aruw etip iyleyekben sütben. Eş suw kuyumaydı kalakayga. Bu üş saat bır yerde turuyak. Onu üş saat beklegen soñ bezesini alıyakban.
50 Bezesi on dakika tinlengen soñ bunu taxtadın üstünde aşıyakban, tepsidin ükenliginde. Üstüne suwdu ya da süttü cagıp pırına salıyakban. On dakika da pisedi. Bulay üş tane kalakay bolur.

Taba Börek

Ekı kilow un salıyakban elekenge. Bu unga 300 gram süt kuyuyakban, tuz atıyakban bunu suwman iyleyekben. Bu yarım saat tinleniyek. Ondan sona kıymasını azırlıyakban. Üşöw kumpurdu ince ince tuwruyakban kavurıyakbanбір orta boy soğan, tuz, burş, kızıl bibermen aruw etip kawurıyakban. İşine bir şay bardağı suw salıyakban. Astını şekkende kımıyakban. Ondan soñ hamırımıdın bezesini aşıyakban. Hamırdı ince ince aşıyakban. İşini sarımayman maylıyakban. Onu tekrar toplıyakban. O aşp aşp toplagan hamırlarım dörtöw tepsı börek boladı. Bıröw üken bıröw kiçkiy bolıyak. O üken toplagan hamırımıdı iş bitgen soñ kerı aşaman. İşine kumpurlu kıymadı salıp tepsige köre aşaman. Onun üstüne anaw aşgan maylagan bezemdi cazaman. Onun şetleriniñ kısıp, üstünü suwlap pırına beremen. Yarım saatte pisedi.

60

65

Kassık B rek

Bu etiyeg n kassık b rek d rt k s lik. Bir kilow undu işine tuz atıp, cımirtka atıp, su katıp iyleyekben. Kulak memes  cımsaklıgında hamırdı iyleyekben. İylegen hamırım tinleniyek. O tinleniyakkanda kıymasını azırlayakban. Kıymasının işine burş, kızıl biber, tuz atıp azırlayakban. Un tinlengen soŋ undu normal incelikte cazıyakban. Undu kiÇkiy kiÇkiy kesiyekben. İŞine kıymadı salıp Şetlerini b g yekben. Bu kassık b rekler bohŐaday b g l yek. B r kilow kıymadan toguz beze kıyma Şıgadı. Sonu suwda kassık b reklerdi p sirip, tabakka alıp,  st ne cuwurt t g p, sarımaylı salşa t g p ciymiz. Bu bizim Nogaylardın kassık b reği.

75

4. SEÇME SÖZLÜK

4. SEÇME SÖZLÜK

A

aba: teyze
agaş: ağaç
aka: baba
akel-: getir-
akıs: aksi
akrın: yavaş
aksam: akşam
aldı: ön
alma: elma
anaw: şu
anawday: şöyle
appak: tertemiz, bembeyaz
aran: ahır
arba: araba
argavul: Şeker köyünün
güneyi (aşağı tarafı)
aruw: iyi
as as-: yemek yapmak
as: yemek
aş-: açmak
aşşe: öyle, evet
aşşı: acı
aşuw: pişmanlık, üzüntü
at: ad
ata: dede, yaşlı adam
ataman: büyük hindi
avdar-: çevirmek, değiştirmek
ävel: evvel
avle: bahçe
awul: köy

awur-: hastalanmak, ağrımak
awus-: değişmek
awuz: ağız
azakay: azıcık

B

bala: çocuk
bas: baş
basla-: başlamak
baw: bağ
bek: pek
bessık: beşik
beşöw: beşi
bet: yüz
bıyıp: böyle edip
bız-: bozmak
bike: kadın, hanım
biröw: bir, birisi
bıttenekiy: azıcık
biyday: buğday
biye: ay
bol-: olmak
bos: boş
bozlaw: ağıt
bölüs-: bölüşmek
börü: kurt
bulay: böyle
bur-: bükmek, kıvrırmak
burş: karabiber
bügül-: bükülmek

C

caxsı: iyi, güzel

cala-: yalamak	ce-: yemek
calan: yalan	cedi: yedi
calangaş: yalın ayak	cel: yel
calgız: yalnız	cemiş: yemiş
calın: yalın	cenge: yenge
calpak: yassı	cengil: hafif
cama: yama	cer: yer
caman: kötü	cetöw: yedi, yedisi
camgur: yağmur	cıgıl-: yıkılmak
camız: camış	cık-: yıkmak
campey-: basık hale gelmek	cıl: yıl
can: yan	cıla-: ağlamak
can-: yanmak	cılan: yılan
canasa: yakın, civar	cılawuk: çok ağlayan
canı: yeni	cıldız: yıldız
cap-: örtmek, kapatmak	cılıs-: kaçmak, ortadan kaybolmak
cara: yara	cılıt-: ısıtmak
carık: aydınlık, ışık	cılkı: at
carıl-: yarılmak	cıllı: sıcak
carım: yarım	cımitka: yumurta
cartı: yarım	cımsak: yumuşak
cas: genç	cır: türkü
castık: yastık	cırtık: yırtık
catgar-: yatırmak	cıy-: yağmak
catuw: yatış	cıyna-: toplamak, bir araya getirmek
cavız: ceviz	ciber-: göndermek
caw-: yağmak	cibit-: ıslatmak
cawluk: havlu	cigare: sigara
cawun: yağmur	cigit: yiğit
cay-: sermek, yaymak	cip: ip
cayma: yufka	cipek: ipek
caz: yaz	
caz-: yazmak	

cogar: yukarı
cok: yok
col: yol
coldas: yoldaş
cor-: yormak
corkan: yorgan
corul-: yorulmak
coyt-: kaybetmek
coyul-: kaybetmek, yayılmak.
cötkür-: öksürmek
cuka: ince
cular: yular
curt: yurt
curun: koyun derisi
cut-: yutmak
cuw-: yıkamak
cuwarla-: yuvarlamak
cuwur-: koşmak
cuwurt: yoğurt
cür-: yürümek
cürek: yürek
cüven: yular
cüzük: yüzük
cüzüm: üzüm

D

dağıl-: dağılmak
depa: defa
dıgır-: döndürmek
dırıldamak: titremek
dos: dost

doxtur: doktor

E

egİN: ekin

ekİ: iki
eleken: leğen
elşi: elçi
endİ: şimdi
erek: uzak
erene: büyük
erte: erken, önce; eski
ertemen: sabah
erten: yarın
ertengi: masal
eşit-: işitmek, duymak
eş: hiç

G

gene: yine
gıdır-: gezmek
gız: kız
guda: hısıım

I

ısla-: tutmak
ıstan: pantolon

İ

il-: asmak
ilaş: ilaç
İssİ: sıcak
iş: iç

iş-: içmek
işger: içeri
iyle-: yoğurmak
iyrek: meydan

K

kadipe: kadife
kadiy: nasıl
kagat: kağıt

kala-: duvar örmek
kalay: nasıl
kalemper: karanfil
kaptan: kaftan
kara-: bakmak
karangu: karanlık, ıssız
karıs: karış
karnı kıyıl-: çok acıkmak
kart: yaşlı, ihtiyar adam
kas: kaş
kassık: kaşık
kaş: kaç
kaş-: kaçmak
kayak: ne taraf
kayaka: nereye
kayda: nerede
kayerde: nerede
kayt-: geri dönmek
kaytıyagını bil-: ne yapacağını bilmek.
kel-: gelmek
kelin: gelin
keniş: geniş
kerek: gerek
keril-: gerilmek
kerisinkeri: tekrar, yeniden
kesek: bölüm
keş: geç
keş-: geçmek
keşe: gece
keşim: geçim
ket-: gitmek
keyşek: gelin

kıbla: kible
kılış: kılıç
kıska: kısa
kıskayak: kısa ayaklı (kız çocuğu)
kıyşay-: eğrileşmek
kızgan: ısınmış
kızıl: kırmızı; tembel
kiçkiy: küçük
kır-: girmek
kıse: cep
kışi: kişi
kiy-: giymek
kiyew: damat
kiyim: giyim
kobuz: kopuz, çalgı aleti
koraz: horoz
korla-: hor görmek
kotur: yara
koy: koyun
koy-: susmak
koyan: tavşan
kozu: kuzu
köbey-: çoğalmak
köger-: morarmak, mavileşmek
kök: gök; mavi
köküs: hindi
köm-: gömmek
köñül: gönül
köp: çok
kör-: görmek
köre: göre
köster-: göstermek

köş-: göçmek
köter-: kaldırmak
köz: göz
közü sokur: gözü görmeyen
kuman: ibrik
kumpur: patates
kurtka: yaşlı kadın
kus: kuş
kuşak: kucak
kuw-: kovmak
kuwan-: kıvanç duymak,
sevinmek, gurur duymak
kül-: gülmek
kümüs: gümüş
kün: gün
kündüz: gündüz
künle-: kıskanmak
küpelek: kelebek
küres-: güreşmek
küy-: çok yanmak
küyezlen-: gurur duymak,
böbürlenmek
küz: güz

L

lap: laf
lapleme: leblebi
laylek: leylek

M

maga: saga
manka: yassı
mannay: alın
may: yağ

mıkayat bol-: sahip çıkmak,
bakar olmak
mında: burada, buraya
mısapır: misafir
mışık: kedi
mit-: unutmak
mıx: çivi
mıy: akıl, beyin
mın-: binmek
moskow: Rusya
moyşak: boncuk
moyun: boyun

N

naw: bu
nawday: böyle
negiz: duvar
netkeşiy: nedir bu
oklaw: oklava
ora-: sarmak
oram: sokak
oraza: oruç
orun: yatak
osa-: benzemek
osal: kötü, kalitesiz
oz-: geçmek, uzamak
ozgar-: uğurlamak, göndermek

O

ödbek: ekmek
öpkele-: küsmek, kızmak
öpsele-: kızmak, öfkelenmek,
küsmek
örme: kazak
ös-: büyümek, yetişmek

ötkür: keskin

öz: kendi

P

pakla: fasulye

papış: ayakkabı

parklı: farklı

pasıl: fasıl

payda: fayda

pendir: peynir

pes: fes

pesat: fesat

pışak: bıçak

pis-: pişmek

pistan: fistan, elbise

purşak: burçak

püsküvüt: bisküvi

R

reşil: reçel

S

saga: sana

sagat: saat

sagın-: özlemek

sagız: sakız

sakuw: palto

sal-: koymak

sarımay: tereyağı

sası-: kötü kokmak

saw: sağ

sayan: gölgelik

segiz: sekiz

seper: sefer

sıgırık: kuyudan su çeken

makara

sıla-: badana yapmak

sınık: kırık

sınıp: sınıf

sıpir-: süpürmek

sıpirgış: süpürge

sıpra: sofrası

sırğa: küpe

sıy-: sığmak

sıyımsız: geçimsiz

sıyır: dana, öküz

sıyla-: ağırlamak

sıylı: zengin, çeşitli, iyi

sıypa-: okşamak, sıvazlamak

sımır-: içmek

singen: sıvı, cıvık

sıs-: şişmek

siyak: dışarı

siyrek: seyrek

so: o

soguş-: savaşmak

sok-: vurmak

sorpa: et suyu

soy-: kesmek

soz-: sünmek, çekmek

suw: su

suwuk: soğuk

süy-: sevmek

süyek: kemik

süyre-: sürüklemek

Ş

şak-: çakmak

şakır-: çağırarak

şal-: çalmak

şalış-: çalışmak
şama: çayın kalıntısı
şamur: çamur
şanta: çanta
şapıt: çaput, bez
şaptır-: işemek
şardak: çardak
şaş: saç
şaş-: saçmak
şatal: çatal
şatır: çadır
şatla-: çatlama
şay: çay
şayır: çayır
şayka-: yıkamak, suya tutmak
şayna-: çiğnemek
şek-: çekmek
şekış: çekiç
şelek: kova
şeş-: çıkarmak
şeşek: çiçek
şeşekey: çiçekcik (papatya)
şet: yan
şevir-: çevirmek
şıba: elbise
şıbın: sinek
şıbır-: akmak, sızmak
şıdamsız: iyi olmayan
şıganak: dirsek
şıgarak: baca
şık-: çıkmak
şın: Nogay sözlü edebiyatında
bir şiir türü

şınla-: şın söylemek
şırak: lamba
şırp-: çırpma
şıt: çaput, bez
şibişiy: biber
şıkar: kıymetli
şimıldık: perde
şingene: çingene
şipiy: civciv
şirkîn: çirkin
şitle-: çitlemek
şitlevük: çekirdek
şoban: çoban
şomun-: yıkanmak, banyo
yapmak
şontay: para kesesi
şontuk: tez öfkelenen, alingan
şorak: çorak
şorap: çorap
şorba: çorba
şorşu-: zıplamak
şoşka: basık burun
şot: çekiç
şoyruk: çapraz ayak
şökür: diken
şöl: çöl
şömüş: kepçe
şukul: hızlı
şukur: çukur
şul: çul
şürük: çürük
T
taba: tava

talaz: tozlu rüzgar	t̄ile-: istemek
tamşı-: damlamak	t̄ip: dip
tan at-: güneşin doğması	t̄irek: direk
tan: sabah	t̄is: dış
tana: dana	t̄iy-: değmek
tap-: bulmak	t̄iyrewüş: çengelli iğne
tar: dar	t̄iz: diz
tart-: çekmek	toguz: dokuz
tas: taş	tokta-: durmak
tasla-: bırakmak	tol-: dolmak
taw: dağ	ton: don
tawsül-: bitmek, tükenmek	ton-: üşümek, donmak
taya-: dayamak	tostakay: tas
tayak: dayak, değnek	toy-: doymak
tayan-: dayanmak	toy: düğün
taza: temiz, yeni	töbe: tepe, çatı
tegerşik: tekerlek	töbele-: dövmek
telek: tüy	tök-: dökmek
temir: demir	tömen: aşağı
tentek: lüzumsuz, hafif kişi, garip, iyi olmayan	tös: döş
tepreş: şenlik	töse: yatak
tepşek: tabak	tur-: kalkmak
terek: ağaç	tutas: hepsi
tereze: pencere	tuw-: doğmak
tessik: delik	tuwra-: doğramak
tımalak: yuvarlak	tuwru: doğru
tımgıst-: söndürmek	tuwul: değil
tınla-: dinlemek	tüs-: inmek, düşmek
tırnawuş: tırmık	tüsür-: düşürmek
tısgar: dışarı	tüyme: düğme
t̄ik-: dikmek	tüyüm: düğüm
t̄il: dil	tüz: düz

U

ukla-: uyumak
ul: oğul
urşuk: yünü ip yapan alet
urus-: kavga etmek
uş-: uçmak
uşun: gerçek
uvak: ufak
uykala-: ovmak

Ü

üken: büyük
ünde-: ses çıkarmak
ündürük: mutfak dolabı
ürpek: ürkek, korkak
üş: üç
üşün: için
üy: ev

üyer: o yer

üylen-: evlenmek

üyren-: öğrenmek

üz-: koparmak

X

xabar: haber

Y

yaka: yana

yasa-: yapmak

Z

zar: dert, sıkıntı

zavk: zevk

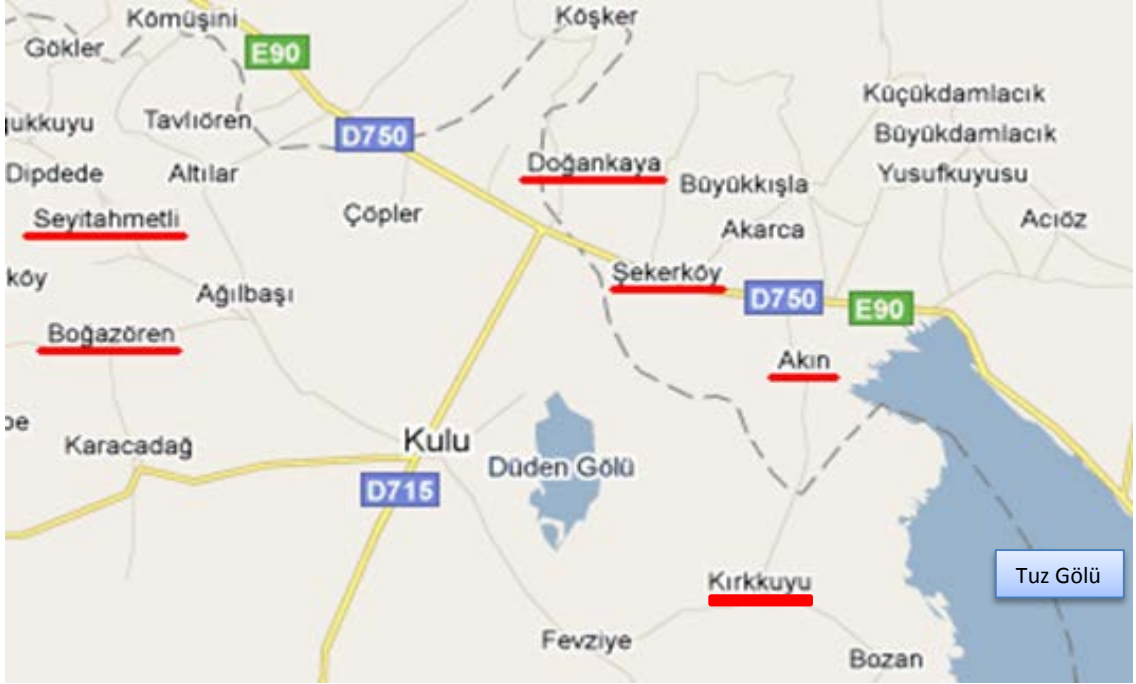
zavkün: gün boyu

zoba: soba

zorlu: güzel, kaliteli, iyi

5. EKLER

EKLER

Şekil 1. Günümüzde Nogay Türklerinin yaşadığı ve metinlerimizin derlendiği Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı Akın, Şeker ve Doğankaya Köyleri ile Konya'nın Kulu ilçesine bağlı Kırkkuyu, Seyitahmetli ve Boğazören Köylerini gösteren harita.

Şekil 2. Kafkasya'da dağınık şekilde bulunan Nogayların yaşadıkları yerleri gösteren harita.

Şekil 3. Ankara / Şereflikoçhisar / Akin Köyü

Şekil 4. Ankara / Şereflikoçhisar / Doğankaya Köyü

Şekil 5. Ankara / Şereflikoçhisar / Şeker Köyü

Şekil 6. Konya / Kulu / Kırkkuyu Köyü

Şekil 7. Konya / Kulu / Seyitahmetli Köyü

Şekil 8. Eskiden Nogay erkeklerinin giydiği bir köynek.⁴⁵

⁴⁵Günümüzde hiç giyilmemektedir.

Şekil 9. Nogay Türklerinin evlerinden bir odanın görünümü.

Şekil 10. Bir Nogay ayyesi (yaşlı kadın) Sabantoy'da⁴⁶ akordiyon çalarken...

⁴⁶ İlkbaharda, genellikle de mayıs ayında, bölgedeki bütün Nogayların toplanıp çeşitli eğlencelerle yaptıkları kutlama.

Şekil 11. Nogaylar dombra çalarken...

Şekil 12. Nogaylar kanekiy⁴⁷ oynarken...

⁴⁷ Çeşitli eğlencelerde oynanan Nogay halk oyunu.

Şekil 13. Nogaylar sabantoyda Kafkas dansı yaparken...

Şekil 14. Şır börek ve ayak şay(çay).

Şekil 15. Kazan börek.

Şekil 16. Kalakay⁴⁸

⁴⁸ Bir ekmek çeşidi.

Şekil 17. Tabak(tava) börek.

Şekil 18. Kasiq (kaşık) börek.⁴⁹

⁴⁹ Bir mantı çeşidi.

SONUÇ

Bu çalışmanın oluşabilmesi için, şu anda Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi ile Konya'nın Kulu ilçesinde yaşayan Nogay Türklerinden derlemeler yapılmıştır. Bu derlemeler çerçevesinde buralarda konuşulan Nogay ağzının fonetik ve morfolojik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca Nogayların tarihi ve Türkiye'ye gelme süreçleri de araştırılmıştır. İncelememiz neticesinde dikkat çeken şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

1. Nogay Türkleri günümüzde dünyanın birçok yerinde yaşamını sürdüren ancak nicelik olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir Türk topluluğudur. Ruslar özellikle 19. yüzyılda Kafkasya topraklarından Türkleri göndermek ve gönderemediklerini ise asimile etmek için çeşitli baskılar yapmışlardır. Bu baskılar neticesinde ana yurtları Kafkasya olan Nogay Türkleri 1860'lı yıllarda Türkiye'ye göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti gelen Nogayları çeşitli bölgelere yerleştirmiştir. Bunların bir bölümü Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine ve Konya'nın Kulu ilçesine yerleştirilmiştir.

2. Derleme yaptığımız Nogay ağzında Türkiye Türkçesinden farklı olarak **ä** (a-e arası bir ses), **ı** (i-i arası bir ses) ünlüleri ve **x** (hırıltılı h), **ŋ** (nazal n), **w** (çift dudak v'si) ünsüzleri bulunmaktadır. “w” ünsüzünden önceki ünlülerin genelde yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir.

3. Eski Türkçede bulunan kelime başı “t” ve “k” ünsüzlerinin diğer Kuzey (Kıpçak) Grubu lehçelerinde olduğu gibi derlediğimiz Nogay ağzında da korunduğu tespit edilmiştir. Ancak az da olsa bazı kelimelerde kelime başı “t” seslerinin “d”ye dönüştüğü görülmüştür. Bu durum Türkiye Türkçesinin etkisi olarak açıklanabilir.

4. Eski Türkçede “bol-”(olmak) fiilinde bulunan ancak Türkiye Türkçesinde düşürülen “b” sesinin derlediğimiz Nogay ağzında korunduğu tespit edilmiştir.

5. Türkiye Türkçesinde “v” ye dönüşen “bar, bar-, bir-” kelimelerindeki kelime başı “b” sesinin, Eski Türkçede olduğu gibi metinlerimizde de korunduğu tespit edilmiştir.

6. Eski Türkçede ikinci ve daha sonraki hecelerin sonunda bulunan fakat Türkiye Türkçesinde düşen “g ve ğ” seslerinin, Nogay ağzı metinlerinde “w” sesine dönüştüğü tespit edilmiştir.

7. Türkiye Türkçesinde bulunan kelime başı “h” ünsüzlerinin Nogay ağzında bazen düşürüldüğü tespit edilmiştir.

8. Derlediğimiz Nogay ağzında genel olarak kalınlık-incelik uyumu vardır. Ancak ikinci tip ş.z.k.’de bulunan “-yatır-”, üçüncü tip ş.z.k.’de bulunan “-tagan-”, dördüncü tip ş.z.k.’de bulunan “-turı-” ve “-tagan/yatkan” sıfat-fiil eklerinin bulunduğu kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bulunmaz.

9. Derlediğimiz Nogay ağzında iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin ve isimden isim yapım eki olan “+AnA” ekinden önceki ünsüz harflerin ikizleştiği görülmüştür. Ayrıca bazı kelimelerin hece kaynaşması yoluyla oluştuğu da tespit edilmiştir.

10. Türkiye Türkçesindeki bazı seslerin Nogay ağzında yerine göre farklı seslerle karşılandığı tespit edilmiştir. Örneğin: b>m, ç>ş, ş>s, f>p, ğ>w, c>y, k>g, p>b, b>p, ğ>y, v>y, y>c.

11. Derlediğimiz Nogay ağzında çokluk eki olarak “-lAr, -nAr” eklerinin kullanıldığı ve ekin “-nAr” şeklinin ekten bir önceki ses “-n-” veya “-ŋ-” olduğu zaman kullanıldığı görülmüştür. Yaptığımız kaynak taramalarında ekin “-nAr” şeklinin Nogay Türkçesinden başka Türk lehçelerinden sadece Tatar Türkçesinde görüldüğü ve burada farklı olarak “-m-“ sesinden sonra da kullanıldığı tespit edilmiştir.

12. Derlediğimiz Nogay ağzında yükleme hali eki olarak “+DI” ekinin kullanılmasının yanında, Eski Türkçede işaret ve şahıs zamirlerinden sonra kullanılan “+nı” yükleme hali ekinin Nogay ağzında üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra kullanıldığı tespit edilmiştir.

13. Derlediğimiz Nogay ağzında bulunma hali eki olarak kullanılan “+DA” ekinin bazen Eski Türkçede olduğu gibi ayrılma durumu için de kullanıldığı tespit edilmiştir.

14. Vasıta hali eki olarak “+BAn” ekinin kullanılmasının yanında Eski Türkçede kullanılan “+(X)n” ekinin de Nogay ağzında kullanıldığı tespit edilmiştir.

15. Eski Türkçede yön gösterme eki olarak kullanılan “-gArU” ekinin Nogay ağzında “+gAr” şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

16. Derlediğimiz Nogay ağzında soru eki, sonu ünlü ve tonlu ünsüzle biten kelimelerden sonra “mA”; tonsuz ünsüz ve “-z” ünsüzü ile biten kelimelerden sonra ise “bA” şeklindedir. Ekin Kaz., Kkp., Hak., Alt., ve Kafkasya’da konuşulan Nogay

Türkçesinde bulunan “pA” şeklinin Tatar Türkçesinde ve derleme yaptığımız Nogay ağzında bulunmadığı tespit edilmiştir.

17. Derlediğimiz Nogay ağzında dönüşlülük zamiri olarak “öz” kelimesi kullanılır.

18. Derlediğimiz Nogay ağzında zamir menşeli şahıs eklerinin birinci tekil ve birinci çoğul şahıslarında Eski Türkçede olduğu gibi “men” ve “biz” şekillerinin kullanıldığı görülür. Ancak bunlar Nogay ağzında ünsüz uyumu ile ünlü uyumuna uyar.

19. Dereleme yaptığımız Nogay ağzında istek kipinin “-gı-” eki ile “kel-” yardımcı fiili kullanılarak oluştuğu ve sadece birleşik kipli çekimlerde kullanıldığı görülmüştür.

20. Derlediğimiz Nogay ağzında hikâye ve rivayet birleşik çekimler “-e” yardımcı fiili ile yapılır. Burada Eski Türkçede kullanılan “er-” fiilindeki r sesinin düştüğü görülür. Şart birleşik çekiminde ise “bol-” yardımcı fiilinin kullanılması ve konuşmalarda genellikle fiilin sonundaki “-l-” sesinin düşürülmesi dikkat çeker.

21. Nogay ağzında gereklilik kipinde “kerek” kelimesinin kullanıldığı ve bu kelimenin ekleşmediği tespit edilmiştir.

22. Yaptığımız derlemelerden oluşan metinler bölümünde Nogaylara ait masal, hikâye, ninni, şın, şiir, cır, mani, destan gibi çeşitli sözlü edebiyat ürünleri örnekleri bulunmaktadır. Bu ürünler Nogayların zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bu açıdan çalışmamız folklorik bir değer de taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Yazılı Kaynaklar

- Alkaya E., “Eski Türkçede –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 3 / 4, (2008), S.10, s. 43-72.
- Alpargu, M., (2007), *Nogaylar*, Değişim Yay., İstanbul.
- Arslan, D., (2015), *Türkiye Nogaylarında Yaşam (Türkiye Nogaylarında Yaşay)*, Nogaytürk Yayınları, Ankara.
- Aydın, E., (2014), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, (2. Baskı), Kömen Yayınları, Konya.
- Aydın, E., (2015), *Yenisey Yazıtları*, (1. Baskı), Kömen Yayınları, Konya.
- Bayat, F., (2003), *Türk Dili Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Dili)*, yayınevi belirtilmemiş, Ankara.
- Buran A. ve E. Alkaya, (2013), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, (2. Baskı), Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir.
- Çağdaş, C., (1989), *Akin Köyü Ağzı*, (Yayımlanmamış lisans tezi), Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum.
- Çağdaş, C., “Nogay Anonim Edebiyatında Şınlr”, *Nogay Türk Dergisi*, Temmuz 2008, S.2.
- Çelik Şavk, Ü., “Türkiye Nogayları Üzerine Gözlemler ve Tespitler”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Volume 3/4, (2013), s. 325-337
- Çelik, M., (2014), *Kaşkay Türkçesi Metinleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.
- Çetin, D., (2006), *Nogaylar Üzerine Sözlü Tarih Çalışması*, (Yayımlanmamış lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara.
- Doğan, İ. ve N. Güllüdağ, (2014), *Nogay Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ekşi, P., “Türkiye’de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Tübar*, Güz, (2010), s. 183-190.
- Ercilasun, A. B., (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, (2.baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B., vd., (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z., (2015), *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eren, H., (1977), “Nogay, Nogay Türkçesi veya Nogaylar”, *Türk Ansiklopedisi*, C.25,
- Ergen, C., “Nogay Türkleri Tarihi”, *Sabantoy Dergisi*, Mayıs 2007, S.1.
- Ergin, M., (2004), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınevi, İstanbul.
- Ergin, M., (2013), *Orhun Abideleri*, (47. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ergönenç Akbaba, D., (2009), *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- <http://basogretmen.blogspot.com.tr/2014/04/nogay-turkleri.html>, (15.05.2017).
- <http://www.nogay.org.tr/>, (14.04.2017).
- Kalenderoğlu, İ., (2010), *Mamay Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Ena Grup Yayınları, Ankara.
- Karahan, L. vd., (2013), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karakoç, B., “Az Konuşurlu Bir Türk Dili: Nogayca ve Nogaylar Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, Volume 3/4, (2013), s. 273-301.
- Korkmaz, Z., (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, (4. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Nogay, S., (1997), *Nogay Türkleri*, Armoni Matbaacılık, Ankara. s.309-311, MEB Yayınları, Ankara.
- Üstüner, A., (2015), *Türkçenin Tarihi Gelişmesi*, (1. Baskı), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M., (2010), *Nogay Halk Yırları*, Kömen Yayınları, Konya.

2. Sözlü Kaynaklar

- Atılgan, Necmettin, d.y.: Doğan kaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1945.
- Aytar, Nurettin, d.y.: Doğan kaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1939.
- Benli, Hakan, d.y.: Seyitahmetli Köyü, Kulu/ Konya, d.t.: 1974.
- Benli, Hasan, d.y.: Seyitahmetli Köyü, Kulu/ Konya, d.t.: 1960.
- Çağdaş, Celal, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.
- Çağdaş, Raziye, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.
- Dağtekin, Mehan, d.y.: Doğan kaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.
- Esken, Gülbahar, d.y.: Boğazören Köyü, Kulu/ Konya, d.t.: 1928.

- Esken, Mustafa, d.y.: Ankara, d.y.: 1983.
- Göçer, Ayşe, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.y.: 1940.
- Güner, Minübe, d.y.: Seyitahmetli Köyü, Kulu/ Konya, d.t.: 1948.
- Kızıldağ, Gülşehir, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar / Ankara, d.t.:1935.
- Kızıldağ, Hacı Ali, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1962.
- Kızıldağ, Hamza, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1960.
- Kızıldağ, Melek, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1966.
- Kutlu, Şevki, d.y.: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1927.
- Özdere, Necmettin, d.y.: Kırkkuyu Köyü, Kulu/ Konya, d.t.: 1955.
- Polat, Güley, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1933.
- Polat, Meliha, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.
- Şener, Şükrü, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1932.
- Turgut, Muammer, d.y.: Akin Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.
- Yıldırım, Fatma, d.y.: Şeker Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara, d.t.: 1926.
- Yılmaz, Elmas, d.y.: Doğankaya Köyü, Şereflikoçhisar/ Ankara.